

ISSN 2414-634X

scientific journal

**INNOVATIVE
SOLUTIONS
IN MODERN
SCIENCE**

N 7 (7)

Dubai 2016

publisher TK Meganom, LLC

ISSN 2414-634X

**SCIENTIFIC JOURNAL
INNOVATIVE SOLUTIONS IN MODERN SCIENCE
No. 7(7), 2016**

FOUNDER: CENTER FOR
INTERNATIONAL COOPERATION
TK MEGANOM, LLC
WAS FOUNDED IN 2016
IT IS ISSUED TEN TIMES A YEAR
<http://naukajournal.org/index.php/ISMSD>

Edition address: Dubai Silicon Oasis
Headquarters Building 4th Floor, C & D
Wing, Dubai Silicon Oasis, Dubai, UAE
Edition e-mail: ismsdubai@gmail.com
Phone: +971 55 1435638
© Center for international cooperation TK
Meganom, LLC

Reprint of materials without the written permission of edition forbidden

Editorial Board:

The Editor-in-chief Doctor of Political
Science, Professor, Kornienko V.

Doctor of Economics Sciences, Professor
Bashnyanin G.

Doctor of Economics Sciences, Professor,
Barsky Y. M.

Doctor of Economics Sciences, Professor,
Shvets N. R.

Doctor of Economics Sciences, Professor,
Shevchuk A. V.

Doctor of Economics Sciences, Associate
Professor, Vdovenko N. M.

Doctor of Economics Sciences, Professor,
Zahorna T. O.

Doctor of Economics Sciences, Associate
Professor, Hrapkina V. V.

Doctor of Economics Sciences, Professor
Babenko A.

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Orehovsky V.

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Yuriy M.

Doctor of Historical Sciences,
Bezarov O.

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Tsyganenko L. F.

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Roebuck Igor Y.

Doctor of Historical Sciences,
Nikitenko K. V.

Doctor of Philosophy, Alatoom
Mohammad Fayiz Ahmad

Doctor of Philosophy, Professor,
Chikarkova M.
Doctor of Philosophy, Professor,
Andriyenko O. V.
Doctor of Philosophy, Dulyň P. G.
Doctor of Political Sciences, Professor,
Tkach O. I.
Doctor of Political Sciences, Associate
Professor, Denysyuk S. G.
Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Belmaz Y. M.
Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Vlasenko K. V.
Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Prima R. M.
Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Kozhevnikov V. M.
Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Tarnopolskyi O. B.
Doctor of Pedagogical Sciences,
Associate Professor, Poluboiaryna I. I.

Doctor of Psychology, Professor,
Volzhentseva I.
Doctor of Medicine, Professor,
Bocharov V. A.
Doctor of Medicine, Professor,
Peklina G. P.
Doctor of Medicine, Chief Scientific
Associate, Zhalko-Titarenko V.
Doctor of Technical Sciences, Professor,
Baranowski V. M.
Doctor of Technical Sciences, Professor,
Gogo V. B.
Doctor of Law, Professor, Krinitsky I. E.
Doctor of Law, Professor, Gumin A. M.
Doctor of Engineering Sciences, Alatoom
Mohammad Fayiz Ahmad
Associate Professor, Murat Elioz
Doctor of Art, Professor, Crul P. F.
PhD of Atr, Badalov O. P.

Ulrichsweb™ Global Serials Directory



Indexing:

RSCI SCIENCE INDEX



WORLDCAT



BIELEFELD ACADEMIC SEARCH ENGINE



RESEARCHBIB



CITEFACTOR



OPEN ACADEMIC JOURNALS INDEX



GOOGLE SCHOLAR



I. ECONOMICAL AND POLITICAL SCIENCES

УДК: 352.862.4

РОЛЬ ТА МІСЦЕ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ В КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

кандидат економічних наук Жученко А.М.

Консорціум компаній «СНТ», Україна, м. Київ,

Дяченко О.П.

Черкаський державний технологічний університет, Україна, м. Черкаси

Метою даного дослідження є вивчення ролі та місця механізму управління в концепції сталого розвитку регіону. В роботі досліджено різні наукові підходи до визначення поняття «механізм управління» в концепції сталого розвитку. Досліджено основні елементи механізму управління. Проаналізовано принципи управління сталим регіональним розвитком. Досліджено основні методи впливу на процес сталого регіонального розвитку. Визначено, що центральне місце в системі методів впливу на процес регіонального розвитку належить економічним методам. Вивчено та проаналізовано функції управління сталим розвитком регіону.

Ключові слова: сталий розвиток, регіон, механізм управління, принципи управління, функції управління, концепція, методи управління.

PhD in Economical Sciences, Zhuchenko A.M., Dyachenko A.P. Role and place control mechanism in the concept of sustainable development region/ A consortium of companies "SNT", Ukraine, Kyiv; Competitor Department of Management and Business Administration Cherkasy State Technological University, Ukraine, Cherkasy

The aim of this study is to examine the role and place of management

mechanism in the concept of sustainable development. In this work the different scientific approaches to the definition of "control mechanism" in the concept of sustainable development. The basic elements of management mechanism. Analyzed the principles of sustainable regional development. The basic methods of influence on sustainable regional development. Determined that a central place in the methods of influence on regional development belongs economic methods. Investigated and analyzed the function of sustainable development of the region.

Keywords: sustainable development, region, management mechanism, management principles, management, concept, management practices.

Вступ. У сучасній економічній літературі широке поширення отримало запозичене з техніки і привнесене в економіку слідом за біологією, медициною, юриспруденцією та іншими галузями поняття «механізм».

В науці «механізм» розглядається як система, пристрій, послідовність станів, що визначають порядок якого-небудь дії, явища. У техніці механізм - це система тіл, призначена для перетворення руху одного або декількох тіл в необхідні рухи інших твердих тіл [1]. Дж. К. Лафга визначив механізм як апарат або порядок, який рухає або перетворює систему і її елементи [2]. «Механізм - це, скоріше, конкретне поєднання відносин, форм, методів і засобів, які забезпечують функціонування виробничо-економічної системи».

Таким чином, механізм являє собою систему, елементи якої визначають зміну заданого стану. Так як механізм розглядається як система, необхідно пояснити, що під системою розуміється сукупність взаємопов'язаних елементів, що утворюють певну цілісність. Дане визначення є універсальним і не орієнтується на певний клас системних об'єктів.

Для досягнення мети сталого розвитку та вирішення управлінських завдань виникає необхідність чіткого розуміння механізму управління, який на основі використання об'єктивних закономірностей забезпечив би успішне пізнання керованих процесів. Для розкриття сутності механізму управління, виявимо його системоутворюючі елементи, які, забезпечують ефективне функціонування механізму, приведуть до сталого розвитку регіону. Так як механізм представляється як система встановимо зв'язки і відносини між його елементами.

Проблеми теоретичних засад сталого економічного розвитку регіону знаходяться в полі зору вітчизняних науковців. Зокрема цим науковим проблемам присвячено праці В. Бабаєва, В. Бакуменка, В. Бодрова, А. Дегтяра, М. Корецького, О. Коротич, В. Куйбіди, Ю. Куца, М. Латиніна, Т. Лозинської, В. Мамонової, В. Мартиненка та ін.

Формування мети статті. Метою даного дослідження є вивчення ролі та місця механізму управління в концепції сталого розвитку регіону.

Виклад основного матеріалу. Дослідження підходів різних авторів дозволить виділити наступні визначення поняття «механізм управління» та його основні елементи (таблиця 1).

Таблиця 1

Поняття механізму управління та його основні елементи

Автор	Визначення	Елементи механізму
Є.М. Коротков	Сукупність засобів та методів впливу на діяльність людей	Ціль, інтереси, мотиви, принципи, докази, методи управління
А.М. Омаров	Спосіб організації та забезпечення функціонування управлінської підсистеми, яка направлена на досягнення цілей системи	Органи, кадри, інформаційні потоки, техніка, методи управління
Д.І. Правдік	Сукупність засобів та методів, за допомогою яких системно змінюються економічні умови розвитку конкретної системи, організації та проведення певних	Зміст управління, цілі, органи, методи, засоби управління.

	мір, які визначають напрями діяльності всього суспільства та його складових елементів	
Ю.А. Тихомиров	Спосіб організації та функціонування управління, який виражається в висуненні громадських цілей, та створенні і розвитку управлінської системи, яка призначення забезпечувати в ході управлінського процесу досягнення цілей. В загальному розумінні механізм управління являє собою процес погодження впливу суб'єктів управління на явище навколишньої діяльності	Система управління, соціальні та правові норми, способі визначення цілей на основі вивчення управлінських об'єктів, управлінський процес.

На наш погляд, визначення механізму через засоби, і методи впливу, тобто елементи механізму є недостатньо повним, оскільки розглядає його в статичі. В динаміці механізм повинен відповідати процесу управління, але не може ототожнюватися з ним, тому що його сутність полягає в забезпеченні цього процесу. Таким чином, під механізмом управління сталим розвитком регіону слід розуміти систему засобів і способів впливу, які визначають зміну параметрів регіональної системи, при підтримці її динамічної рівноваги і забезпеченні розширеного відтворення з метою задоволення зростаючих потреб населення і зростання рівня життя, за умови збереження ресурсної бази та довкілля.

В даному визначенні поняття механізм управління розуміється ширше ніж сукупність певних елементів механізму. Метою функціонування механізму управління є досягнення ідеального образу керованої системи. Значить розглянутий механізм, будучи динамічною системою, впливаючи на процес розвитку регіону повинен привести його в стан стійкості.

На етапі формування ринкової економіки механізм управління регіональним господарським комплексом формувався стихійно, переважно емпіричним шляхом, без належного теоретичного

обґрунтування. Мало місце запізнювання в зміні структур регіонального управління по відношенню до мінливих об'єктів управління, в більшості випадків відсутній системний підхід, змінювалися лише окремі складові в системах управління, тоді як системна трансформація об'єкта управління передбачає і трансформацію інших елементів системи.

Аналіз і об'єктивна оцінка результатів управління регіоном, співвіднесення їх з потребами, інтересами і цілями дозволяють виявити міру задоволення цих потреб, доцільність і ефективність управління, актуальність розроблених рішень і раціональність діяльності. Отже, механізм формування і реалізації управління може бути виражений через взаємозв'язок таких суспільних явищ як потреби, інтереси, цілі, рішення, дії, результати [3].

Об'єктивні потреби, виражені через управлінські інтереси, породжують і зумовлюють управлінські цілі, для досягнення яких необхідні дії, побудовані на певних принципах і здійснюються конкретними методами, в результаті яких відбувається зміна напрямів і змісту функціонування об'єкта і суб'єкта управління.

Принципи управління розвитком регіону являють його основні засади, що впливають з відносин управління - це основні правила, вимоги, ідеї управління, їх основа [4]. Вони визначають вимоги до системи, структуру і організацію процесу управління і є необхідним елементом механізму управління сталим регіональним розвитком.

Будь-яка управлінська дія заснована на певних принципах, на яких вона буде базуватися. Вперше загальні принципи управління були сформульовані А. Файолем, який виділив принципи поділу праці, єдиноначальності, централізації, ієрархічності, повноваження і відповідальність та інші.

Принципи управління сталим регіональним розвитком повинні спиратися на закони суспільного розвитку, закони управління і організації, закони регіонального розвитку, досвід теоретичних і практичних розробок економіки природокористування та охорони навколишнього середовища, економіки соціальної сфери, регіональної економіки. Принципи управління сталим розвитком регіону представлені в таблиці 2.

Функції керуючої системи мають об'єктивно необхідний характер, саме їхнє існування пов'язане з потребами розвитку управлінського об'єкта - регіону, викликане його закономірностями. Це створює умови для реалізації відповідних функцій. Разом з тим, очевидно, що для ефективного управління державні органи повинні володіти способами, прийомами і мати певні кошти необхідні для забезпечення реалізації об'єктивно обумовлених і закріплених за ними функцій. Таким чином, методи визначаються з одного боку як способи і прийоми здійснення функцій керуючої системи і її органів, а з іншого - як засіб забезпечення цих функцій.

Вивченню методів управління приділяється велика увага в науковій літературі [5, 6, 7]. Нами під методами управління розуміються всілякі способи, прийоми здійснення і реалізації функцій керуючої системи, що виражаються в певному впливі на об'єкт управління для досягнення мети. Методи управління і їх практичне застосування тісно пов'язані між собою, утворюють єдиний комплекс і розглядаються як система.

Таблиця 2

Принципи управління сталим розвитком регіону

Принцип	Зміст принципу
Принцип адаптивності	Ефективність управління регіоном має пряму залежність від ступеня використання адаптивного механізму в процесі управління. Якщо на певному етапі відбуваються зміни, які відхиляють систему від стійкого розвитку, то тільки трансформація елементів, методів управління призведе її в заданий стан для досягнення поставленої цілі.

Принцип перспективності	Управління стійким розвитком регіону – категорія стратегічна, довгострокова, органічно обумовлена станом соціально-економічного потенціалу території.
Принцип програмності	Цільові програми сталого розвитку регіону є важливим регулятором територіальних проблем, забезпечуючи ефективне рішення задач регіонального значення в області економічного, соціального та екологічного розвитку регіону.
Принцип соціального партнерства	Управлінське рішення, яке впливає на процеси які відбуваються в регіоні, повинні прийматися за участі органів державного та муніципального управління, представників бізнес кіл, громадських та наукових організацій, населення, при цьому повинна зберігатися орієнтація на максимальне врахування інтересів населення.
Принцип раціонального природокористування	Раціональне природовикористання повинно здійснюватися на основі раціонального використання відновлюваних ресурсів, оптимального зменшення не відновлюваних ресурсів і розширеного використання вторинних ресурсів, утилізації, знезараженні та захороненні відходів, розробці для цих цілей відповідних технологій.
Принцип спрямованості на інноваційний напрям розвитку	Стійкий розвиток регіону повинне забезпечуватися за рахунок розвитку на основі інноваційної діяльності, переважно в сфері ресурсозберігаючих технологій.

Центральне місце в системі методів впливу на процес регіонального розвитку належить економічним методам. Обумовлено це тим, що самі відносини управління визначаються, в першу чергу, економічними відносинами і лежать в їх основі об'єктивними потребами та інтересами людей. Економічні методи виступають як засіб реалізації вимог економічних законів, вони призначені для впливу на економічні управлінські відносини. Велике значення в системі економічних методів мають державні і місцеві бюджети, податки, ціни, банківські кредити, позичковий відсоток, валютний курс, митні відсотки та інші мита. Економічні методи поряд з організаційними необхідні для забезпечення відповідності між сукупним платоспроможним попитом і сукупною пропозицією продукції і послуг. При цьому регулюються структурні зрушення у виробництві товарів, обсяги і напрямки інвестицій, зайнятість, структура експорту та імпорту продукції. Так, в сучасній системі оподаткування необхідно переглянути призначення природної ренти, яка в даний час трактується як надприбуток, який отримується без витрат праці в результаті експлуатації кращих природних ресурсів за якістю, місцем розташування і природних умов виробництва. Недосконалість законодавства в Україні щодо природної ренти є головною причиною вивозу капіталу за кордон (до 70%) приватними видобувними компаніями.

При цьому компенсація природоохоронних витрат та екологічного збитку, що наноситься при видобутку, переробці та споживанні природних ресурсів мінімальна.

Організаційні методи вирішують ті ж завдання, що і економічні методи, але відрізняються від них формами і прийомами впливу. Так, економічні методи створюють можливість вибирати різні форми і прийоми впливу через використання системи інтересів для вирішення певної задачі управління. Організаційні методи дозволяють координувати реалізацію окремих функцій і елементів системи. В рішенні ряду питань для того, щоб створити сприятливі умови існування і розвитку самої системи. Вони ґрунтуються на обов'язковості виконання нормативних і правових актів різних рівнів, а також можливості застосування примусу щодо окремих суб'єктів регіонального комплексу, що порушують встановлені правила. Організаційні методи управління існують у формі методів організаційного та розпорядчого впливу [8]. Методи організаційного впливу відображають статику управління, визначаючи тимчасові, просторові, кількісні та якісні співвідношення в різних підсистемах, елементах управління розвитком регіону, а також порядок їх зміни. Організаційний вплив має на меті формувати оптимальні для даних умов регіонального розвитку керуючу і керовану системи, тобто формувати органи управління, визначати порядок використання та приватизації об'єктів державної власності, встановлювати квоти на розробку родовищ і плату за їх використання тощо. Це все протікає як в процесі формування цих систем, так і в процесі підтримки їх раціонального співвідношення. Методи розпорядчого впливу розвивають, конкретизують всі форми впливу в процесі управління і виражаються через нормативні правові акти всіх рівнів влади.

Соціально-психологічні методи управління - це способи впливу на людей через їх соціальні потреби і психологічні особливості. В системі методів управління сталим розвитком регіону соціально-психологічні

методи носять непрямий характер і полягають в основному в методах психологічного спонукання і переконання активної участі і управлінні регіоном безпосередньо і через громадські та політичні об'єднання, патріотичному вихованні, формування у населення дбайливого ставлення до природи, навколишнього середовища, ведення здорового способу життя.

Сутність управління полягає в здійсненні обраних впливів, спрямованих на підтримку або зміну функціонування керованого об'єкта [3]. Тому зміст механізму управління проявляється і закріплюється в функціях керуючої системи і її елементів як найбільш характерних типових видах впливу суб'єктів управління на управлінський об'єкт. Кожна функція керуючої системи і її органів як відображення зв'язку «суб'єкт - об'єкт» повинна бути реалізована, тобто закладені в ній можливості впливу повинні реалізуватися і привести в рух певні елементи і фактори розвитку регіону. Визначення функції становить основну передумову формування оптимального механізму управління регіональною соціально-економічною системою.

Функціональний зміст управління вперше було досліджено в працях К. Маркса. Пізніше воно стало предметом дослідження Ф. Тейлора. Л. Файоля, Л. Джилберта, багато уваги цій проблемі приділяли і радянські вчені - П.К. Керкенцен, А. Гаст, А.М. Омаров, Г.Х. Попов, О.В. Козлова та інші. Під функцією управління нами розуміється певний вид діяльності з управління, що відрізняється відособленістю, однорідністю і повторюваністю, що забезпечує виконання поставленої мети. Розподіл на функції з утримання процесу управління є основоположним, так як воно є іманентним і не залежить від класу керованої системи. Функції управління сталим розвитком регіону представлені на рисунку 1.



Рис. 1 Функції управління сталим розвитком регіону

Планування як функція управління сталим розвитком регіону полягає в формуванні цілей і обґрунтуванні напрямків розвитку регіонального комплексу і способі їх досягненні, має складну структуру і реалізується через підфункції: прогнозування, моделювання і програмування. З системної точки зору, задача прогнозування полягає в забезпеченні на перспективу кінцевого стану системи, її перехідні стани, а також поведінку під впливом різних зовнішніх і внутрішніх факторів на шляху до сталого розвитку. У нашій країні щорічно розробляються і затверджуються територіальні, галузеві прогнози, а так прогнози соціально-економічного розвитку різних регіонів на короткостроковий (1-3 роки) період.

Однією з умов наукового планування є моделювання різних ситуацій і стану регіональної системи протягом усього планованого періоду. Моделювання дозволяє розробляти науковий експеримент,

спостерігати майбутні ситуації, аналізувати вплив на них різних факторів, робити висновки [9].

За нашою оцінкою, пріоритетними напрямками планування в регіоні в даний час є: сприяння проведенню економічних реформ, формування в регіонах багатуукладної економіки, становлення регіональних і загальнодержавних ринків товарів, праці і капіталу, інституційної та ринкової інфраструктури; скорочення диференціації рівня соціально-економічного розвитку регіону, поетапне створення умов для зміцнення їх власної економічної бази; досягнення економічних і соціально виправданих рівнів комплексності та раціоналізації структури господарства регіону, підвищення життєздатності регіональної економіки [10].

Розвиток системи територіального соціально-економічного планування характеризується поряд з використанням нормативного, аналітичного та балансового методів закономірним підвищенням ролі програмно-цільового методу.

Ще однією функцією з позиції змісту процесу управління є організація, під якою розуміється процес упорядкування економічної, соціальної, екологічної підсистем регіону на всіх його ієрархічних рівнях, а також формування та підтримка на необхідному рівні самої керуючої системи.

Основне призначення функції координації - забезпечити відповідність і узгодженість між різними елементами керованої системи шляхом встановлення найбільш раціональних зв'язків в регіоні. Ці зв'язки носять найрізноманітніший характер - за змістом вони можуть бути технічними, економічними, організаційними; за ознакою обслуговування процесу відтворення - зв'язки між власне виробництвом, з одного боку, розподілом, обміном і споживанням в регіоні - з іншого; за

ієрархічною ознакою - зв'язки між різними рівнями керованого об'єкта - регіон, муніципальне утворення, підприємство; за ознакою взаємодії регіону - зв'язки зовнішні (з іншими регіонами, державами, союзами) і внутрішні (між підприємствами і організаціями всередині регіону). Управління сталим розвитком регіону покликане через функцію координації раціонально організувати ці зв'язки на основі їх вивчення і вдосконалення.

Контроль полягає в здійсненні систематичного спостереження і перевірки різних сторін функціонування регіону і служить засобом здійснення зворотного зв'язку в системі управління. Завдання контролю - визначити існуючий стан регіонального соціально-економічного комплексу в порівнянні з минулим заданим станом, з тим, щоб на цій основі органам управління прийняти рішення для забезпечення переходу до сталого розвитку регіону.

На сучасному етапі доцільно поряд з основними функціями виділити в управлінні регіональним розвитком такі функції як маркетинг регіону, забезпечення економічної безпеки і екологічної рівноваги, моніторинг регіонального розвитку.

Регіональний маркетинг передбачає планомірне і системне вивчення стану і тенденцій розвитку територій для прийняття раціональних рішень, спрямованих на створення і підтримку привабливості і престижу території в цілому, а також привабливості зосереджених на ній ресурсів виробництва і можливостей для їх реалізації і відтворення. У загальному вигляді маркетинг регіону описується як певний спосіб мислення і дій керівників регіонального рівня і підприємців, нова ділова філософія активної підприємницької діяльності, заснована на

прагненні задовольняти потреби населення як в даному регіоні, так і за його межами.

Регіональний маркетинг формує унікальні властивості регіону і забезпечує соціально-економічний розвиток регіону відповідно до пріоритетів його розвитку. Основною метою регіонального маркетингу є побудова оптимальної моделі розвитку регіону, орієнтованої на його просування з урахуванням всіх наявних і потенційних ресурсів.

Одним з основних стратегічних напрямків регіонального маркетингу, пов'язаних із залученням інвесторів, а також розвитком туристичного бізнесу є маркетинг іміджу, об'єктивними складовими якого є сукупність конкурентних переваг і недоліків. Вони обумовлюються особливостями галузевої спеціалізації регіону, наявністю експортного потенціалу, територіальної віддаленістю і транспортним освоєнням, інтелектуальним і інноваційним потенціалом і його відповідністю цілям розвитку регіону, рівнем розвитку соціальної сфери і характером екологічних проблем.

Конкурентні переваги і недоліки регіону істотно відбиваються на його інвестиційній привабливості, основу якої складають інвестиційний ризик та інвестиційний потенціал, оцінка яких, дозволяє визначити інвестиційний рейтинг регіону.

Слід зазначити, що концепції і прогнози розвитку регіонів, як правило, не в повній мірі пов'язуються з проблемами економічної безпеки. Проте, економічну безпеку слід розглядати як найважливішу характеристику регіону як соціально-економічної системи, яка визначає здатність реалізації національно-державного розвитку регіону, забезпечення гідних умов життєдіяльності його населення.

Економічну безпеку регіону слід визначити як можливість і здатність його економіки забезпечувати якість життя населення на рівні відповідних стандартів, соціально-економічну та суспільно-політичну стабільність, здатність протистояти впливу внутрішніх та зовнішніх загроз при оптимальних витратах всіх видів ресурсів і при використанні природних факторів які не відновлюються.

Регіони України відрізняються великою різноманітністю свого географічного положення, природно-кліматичними умовами, демографічною ситуацією, потенціалом розвитку. Економічна самостійність і безпека регіональних систем найбільшою мірою залежить від соціально-економічного потенціалу, розміри і структура якого визначають місце регіону в територіальному поділі праці, конкурентоспроможність вироблених в регіоні товарів і послуг, а також сприяє комплексному розвитку регіону. Чим більше сукупний потенціал регіону, тим більше можливостей забезпечення економічної самостійності і безпеки, сталого розвитку.

Реалізація функції забезпечення економічної безпеки регіону повинна спиратися на чітке усвідомлення сучасних загроз, вельми різноманітних і таких, що мають різну ступінь гостроти. В якості найбільш серйозних з них можна виділити наступні: наростаючий спад виробництва, руйнування науково-технічного потенціалу, посилення паливно-сировинної спрямованості і деіндустріалізація економіки, небезпека втрати продовольчої незалежності, зростання безробіття і ослаблення трудової мотивації, низька конкурентоспроможність продукції більшості вітчизняних підприємств, криміналізація економіки, збільшення майнової диференціації населення і підвищення рівня бідності,

зростання дефіциту бюджету.

Забезпечення екологічної рівноваги та, щонайменше, обмеження техногенного тиску на природу мають першочергове значення. Стан навколишнього природного середовища в більшості регіонів України є незадовільним. В останні роки різко знизилася технологічна дисципліна, істотно зменшилися асигнування на природоохоронну діяльність, в результаті питомі викиди забруднюючих речовин в атмосферу значно збільшилися. Загострення екологічної обстановки - результат не тільки загальнокризових явищ в економіці, низької інвестиційної активності в природоохоронній діяльності, падіння технологічної та правової дисципліни, а й наслідок накопичених за багато десятиліть структурних деформацій господарств, що призвели до домінування природоємних галузей промисловості, енергоємних технологій, сировинної орієнтації експорту. Вага цих процесів, за оцінкою фахівців, негативно впливає на здоров'я населення. Питома вага факторів навколишнього середовища, які впливають на здоров'я людини, становить 20-25%. За даними статистики з 19 класів захворювань 10 мають залежність від чинників навколишнього середовища.

Висновки. Комплексність і системність механізму управління є об'єктивною необхідністю і обумовлені дією всіх елементів механізму. Основними вимогами до формування механізму управління є наступні: сприйняття механізму як єдиної системи, що складається з взаємопов'язаних елементів, з притаманними їй властивостями: цілісності, надійності, оптимальності тощо; визначення цілей функціонування механізму управління, які повинні обмежити її області розвитку ретина, забезпечити необхідну концентрацію ресурсів і зусиль, бути чіткими і

трансформуються; знаходження і встановлення взаємозв'язків як між елементами всередині системи, так і з зовнішнім середовищем; забезпечення підвищення ефективності управління, причому ефективність функціонування системи повинна бути більше суми ефективності функціонування її підсистем.

Для ефективного використання механізму управління сталим розвитком регіону необхідно вивчення зарубіжного досвіду та визначення основних напрямків його використання в українській практиці.

Література:

1. Зеленцова Л.С. *Механизм развития управления производством* / Л.С. Зеленцова. М: ГАУ им.С. Орженикидзе. 1993. – 132 с.
2. Лафга Д.К. *Менеджмент [Текст]*/ Д.К. Лафта. - М.: ППОЮЛ Григорян А.Ф., 2002. - 264с.
3. Омаров А.М. *Социальное управление: Некоторые вопросы теории и практики* / А.М. Омаров. - М.: Мысль, 1980. - 269с.
4. Тихомиров Ю.А. *Механизм управления в развитом социально-экономическом обществе* / Ю.А. Тихомиров - М.: «Наука», 1978. - 335с.
5. Белых А.С. *Управлении и самоуправление. Социалистическое управление: сущность и перспективы развития [Текст]*/ А.К. Белых. - Л.: Издательство «Наука», 1972. - 320с.
6. Гневко М.В. *Инновационное развитие муниципальных образований* / М.В. Гневко; Институт управления и экономики. СПб.: ИЭУ, 2003.-217 с.
7. Короткой Э.М. *Концепция менеджмента [Текст]*/ Э.М. Коротков - М.: Издательско-консалтинговая компания «ДсКа», 1998. - 304с.

8. Методы управления промышленными предприятиями [Текст]/ под ред. О.В. Козловой. - М.: «Экономика», 1973. - 127с.

9. Куклин А.А. Моделирование устойчивого развития хозяйственного комплекса региона: постановка и содержательная интерпретация задачи / А.А. Куклин, В.И. Яковлев; УРО РАН Институт экономики. - Екатеринбург: Препринт, 1996. - 28 с.

10. Пачурин А. Повышение роли экономических методов управления [Текст] / А. Пачурин // Экономист. - 2002. - № 4. - С.28-31.

References:

1. Zelentsova L.S. Mekhanizm razvitiya upravleniya proizvodstvom / L.S. Zelentsova. M: GAU im.S. Orzhenikidze. 1993. – 132 s.

2. Lafga D.K. Menedzhment [Tekst]/ D.K. Lafta. - M.: PPOYuL Grigoryan A.F., 2002. - 264s.

3. Omarov A.M. Sotsialnoe upravlenie: Nekotorye voprosy teorii i praktiki / A.M. Omarov. - M.: Mysl, 1980. - 269s.

4. Tikhomirov Yu.A. Mekhanizm upravleniya v razvitom sotsialno-ekonomicheskom obshchestve [Tekst] / Yu.A. Tikhomirov - M.: Izdatelstvo «Nauka», 1978. - 335s.

5. Belykh A.S. Upravlenii i samoupravlenie. Sotsialisticheskoe upravlenie: sushchnost i perspektivy razvitiya [Tekst]/ A.K. Belykh. - L.: Izdatelstvo «Nauka», 1972. - 320s.

6. Gnevko M.V. Innovatsionnoe razvitie munitsipalnykh obrazovaniy / M.V. Gnevko; Institut upravleniya i ekonomiki. SPb.: IEU, 2003.-217 s.

7. Korotkoy E.M. Kontsepsiya menedzhmenta [Tekst]/ E.M. Korotkov - M.: Izdatelsko-konsaltingovaya kompaniya «DsKa», 1998. - 304s.

8. Metodi upravleniya promyshlennymi predpriyatiyami [Tekst]/ pod red.O.V. Kozlovoy. - M.: «Ekonomika», 1973. - 127s.

9. Kuklin A.A. Modelirovanie ustoychivogo razvitiya khozyaystvennogo kompleksa regiona: postanovka i sodержatel'naya interpretatsiya zadachi

/ A.A. Kuklin, V.I. Yakovlev; URO RAN Institut ekonomiki. - Yekaterinburg: Preprint, 1996. - 28 s.

10. Pachurin A. Povyshenie roli ekonomicheskikh metodov upravleniya [Tekst] / A. Bachurin // Ekonomist. - 2002. - № 4. - S.28-31.

УДК 28.124:316.462(045)

ЛОБІЮВАННЯ ЯК ПРОЦЕС І ЧИННИК ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

доктор політичних наук, Корнієнко В. О.

Вінницький Національний технічний університет, Україна, Вінниця,

Годний С. П.

Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова,
Україна, Київ

Розглядаються специфічні риси лобізму як політичної комунікації. Визначаються основні напрямки дослідження лобістської комунікації, вивчаються проблеми побудови її моделі, найбільш важливі структурні компоненти. Розкриваються різноманітні інтереси і мотиви суб'єктів лобіювання у комунікаційному процесі, визначається у загальних рисах характер, чинники й загальна основа лобістських комунікацій.

Ключові слова: лобізм, суб'єкт лобіювання, політична влада, політична комунікація, політичний інтерес, комунікаційний процес, елементи комунікації, лобістська кампанія.

Doctor of Political Sciences, Kornienko V. A., Godnje S. P. Lobbying as a factor of political process and communication / Vinnitsa National Technical University, Ukraine, Vinnitsa; National pedagogical Dragomanov university, Kyiv, Ukraine.

The article considers some specific features of lobbying as political communication. It outlines the major directions of investigation of lobbying communication and studies the problems of constructing a model of lobbying communication, the most important structural components. Revealed various interests and motives of lobbying in the communication process, defined in general terms the nature, factors and lobbying common ground communications.

Key words: lobbying, the subject of lobbying, political power, political communication, political interest, communication process, elements of communication, lobbying campaign.

Постановка проблеми. Сьогодні у межах політичної системи з'являються нові політичні актори: зростає чисельність політичних партій, транснаціональних корпорацій, наднаціональних об'єднань громадян тощо. Їх активна діяльність значно підвищує роль політичної комунікації і викликає потребу подальшого аналізу її складових, серед яких слід звернути увагу на таке явище політичного життя як лобізм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зарубіжні та вітчизняні науковці аналізують різні аспекти політичної комунікації. Серед них слід назвати В. Андрущенка, О. Бабкіну, В. Бебика, Ю. Ганжурова, П. Гнатенка, М. Головатого, В. Горбатенка, В. Демченка, С. Денисюк, О. Зернецьку, Т. Кадлубовича, Ф. Кирилюка, А. Клячина, В. Корнієнка, В. Кравченка, М. Потураєва, Г. Почепцова, О. Ромашко, М. Сомова, Ю. Сурміна, С. Телешуна, М. Хилька, І. Шовкуна та інших науковців. Разом із тим лобювання саме як комунікативний процес у сучасних наукових розвідках українських фахівців є, на наш погляд, недостатньо дослідженим. Комунікативній специфіці лобізму присвячені роботи О. Соловійова, Т. Васил'євої, Є. Тихомірової, О. Белоусова тощо.

У дослідженнях лобістських комунікацій можна виділити два основних напрямки. Перший із них стосується аналізу різних теоретичних питань вивчення таких комунікацій, наприклад пошук найбільш адекватних моделей для опису комунікативних особливостей лобювання [1]. Практичні аспекти здійснення лобістських комунікацій відображені насамперед в роботах, присвячених паблік рилейшнз. На думку І. Альшиної [2] Т. Лебедевої [3], В. Моїсеєва [4] й інш., лобізм є різновидом паблік рилейшнз. Вчені загострюють увагу на умови та способи, що дозволяють здійснювати успішне лобювання.

Із трактуванням сутності власне політичної комунікації в науковій літературі дефіциту не існує. Погодимось в цілому із думкою В. Кравченка, що політична комунікація – «...це смисловий аспект взаємодії суб'єктів політики шляхом обміну інформацією в процесі боротьби за владу або її здійснення. Політичну комунікацію можна охарактеризувати як інформаційно-пропагандистську діяльність соціального суб'єкта з виробництва і розповсюдження соціально-політичної інформації, спрямованої на формування (стабілізацію або зміну) думок і дій інших соціальних суб'єктів» [5, с. 15–16]. В іншому дослідженні відзначається, що в результаті політичних комунікацій «відбувається взаємовплив політичних суб'єктів один на одного» [6].

Визначаючи політичну комунікацію, як «нервову систему державного управління», К. Дойч вказував на важливе значення політичного повідомлення, як чинника, що обумовлює політичну поведінку [7]. На думку Ж.-М. Коттре, роль комунікації в політичному житті суспільства можна порівняти із значенням кровообігу для людини [8, с. 9, 112]. Й слід погодитися, що політична комунікація є тією сполучною ланкою, яка пов'язує різні частини суспільства і дозволяє їм функціонувати як єдине ціле. За словами Р.-

Ж. Шварценберга політична інформація «циркулює від однієї частини політичної системи до іншої, між політичною системою та соціальною системою. Відбувається безперервний процес обміну інформацією між індивідами і групами на всіх рівнях» [9, с.174]. «За допомогою комунікації, – підкреслює Ю. Ірхін, – передаються три основні типи політичних повідомлень: спонукальні (наказ, переконання); власне інформативні (реальні або вигадані відомості); фактичні (відомості, пов'язані зі встановленням і підтримкою контакту між суб'єктами політики). Політична комунікація виступає специфічним видом політичних відносин, за допомогою якого домінуючі в політиці суб'єкти регулюють виробництво і розповсюдження суспільно-політичних ідей свого часу» [10, с. 308].

Мета статті. З урахуванням аналізу наукових досліджень із вказаної тематики, наукова мета наявної статті — дослідити й проаналізувати процес політичного лобювання, як визначального чинника політичної комунікації в сучасному суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Будемо відштовхуватися від тієї гіпотези, що лобювання слід розглядати як один із різновидів політичної комунікації, яка, в свою чергу, перебуває в підпорядкованому ставленні до комунікації як такої [11]. Те, що лобювання є комунікаційним процесом, свідчить ряд факторів. По-перше, в ході лобювання відбувається передача певних повідомлень від лобіста до певного органу, чи персоналізованого суб'єкта політики, здатного своїм рішенням реалізувати інтерес лобіста, а, по-друге, також відбувається передача повідомлень в зворотній послідовності. Іншими словами, можна виділити такі обов'язкові елементи комунікації, як джерело і одержувач повідомлення.

У структурі політичної комунікації, слід розрізняти змістовну й матеріальну складову. Перша стосується інформації, що передається

в процесі комунікації. До складу другої входять такі елементи, як комунікатор, канал передачі і засоби передачі повідомлення, одержувач повідомлення. У цілому можна погодитися із існуванням такої структури політичної комунікації:

1. Наявність не менше двох учасників-комунікантів;
2. Ситуація (або ситуації), яку вони намагаються осмислити і зрозуміти;
3. Тексти, що виражають зміст ситуації в мові або елементах цієї семантичної системи;
4. Мотиви і цілі, що роблять тексти спрямованими, тобто те, що спонукає суб'єктів звертатися один до одного;
5. Процес матеріальної передачі текстів [12, с. 371].

Не складно визначити, що лобювання як процес містить всі перераховані елементи комунікації. Без передачі повідомлень, тобто, поза інформаційного обміну між учасниками лобювання, самий процес останнього є неможливим. Лобювання слід відносити до політичних комунікацій тому, що його сутнісною характеристикою є спроба вплинути саме на певні державні органи, наділені державно-владними повноваженнями, з метою змусити їх прийняти певне владне рішення, в якому зацікавлений лобіст. Отже, один з учасників лобістської комунікації обов'язково повинний бути наділений політичною владою (особа або орган). Іншим обов'язковим учасником комунікації є безпосередньо лобіст.

Найпоширенішою політичною вимогою, навколо якої вибудовується лобістська кампанія, є спроба завадити реалізації ухваленого рішення, яке породжує громадське обурення, та примусити певний орган влади чи його представника це рішення переглянути. Причина такої ситуації в тому, що органи влади зазвичай приховують від громадськості процес підготовки та

ухвалення рішення. З іншого боку, типовою є й інша ситуація, коли громадськість мало цікавиться планами та проектами рішень органів влади, а починає висловлювати невдоволення вже на етапі їх реалізації. Отже, в будь-якому разі лобістська кампанія, попри все розмаїття проблем, на які вона спрямована, є цілеспрямованою дією із власним об'єктом і предметом лобіювання.

Стосовно суб'єкта лобіювання, то слід зважувати на різні його мотиви і інтереси. Ще М. Вебер у свій час зазначав, що політика означає прагнення до участі у владі або до надання впливу на розподіл влади, а також той, хто займається політикою, — прагне влади: або влади як засобу, або влади «заради неї самої» [13]. Але саме для лобістів, як видається, влада сама по собі не є метою, заради якої вони діють. Їх цікавить інше — реалізація власного інтересу, що найчастіше має економічний характер. Лобістів й виділяє серед інших учасників політичних комунікацій прагнення реалізувати саме свій вузький інтерес в ході здійснення спроб вплинути на процес прийняття політичних рішень, але поза насильницьких дій.

Найбільш важливою, визначальною рисою лобістських комунікацій можна назвати мету, заради якої вони здійснюються. Ця мета полягає у здійсненні впливу на осіб, які мають владні повноваження, щоб змусити їх діяти потрібним чином. Заради цього лобісти часто «проштовхують» своїх представників у владні структури, що у сучасних умовах є доволі розповсюдженою практикою (наприклад, підприємці забезпечують фінансування виборчих кампаній на виборах у законодавчі органи певних осіб в розрахунок на те, що дані особи будуть відстоювати їхні інтереси) [14; 15]. У свою чергу, владні структури також зацікавлені в тому, щоб втягнути до комунікаційного процесу якомога більшу кількість суб'єктів. Це

дозволяє владі збільшувати власний комунікаційний капітал, який згодом можна обмінювати на інші ресурси.

Засоби, які використовують лобісти для донесення повідомлень до владних органів, також мають певні обмеження, хоча в розпорядженні лобістів знаходиться доволі широкий їх перелік. Сюди можна віднести і неформальні бесіди «віч-на-віч» між лобістом і чиновником, і проведення лобістами різного роду консультаційних нарад, семінарів, конференцій за участю представників влади, і організації цілеспрямованих лобістських кампаній в ЗМІ тощо. У той же час вони не претендують на вираження інтересів усього суспільства, на відміну від політичних партій, в програмах яких присутній, як правило, той чи інший варіант стратегії національного суспільно-політичного розвитку. Такий характер лобістської комунікації дозволяє сміливо вважати її членів політичними суб'єктами але суб'єктами, так би мовити, «квазіполітичними», хоча в цілому лобістська комунікація носить політичний характер.

Висновки. Отже, загальною основою для лобістських комунікацій є конфлікт інтересів. Лобістські комунікації можуть бути виділені із інших політичних комунікацій з огляду на унікальне поєднання характеристик, які лише їм притаманні:

- вузькі інтереси, які лобісти мають намір реалізувати в комунікативному процесі;
- ненасильницькі засоби комунікації, які вони використовують;
- «квазіполітичний» характер діяльності лобістів;
- обов'язкова наявність в якості іншої сторони комунікації органів або осіб, які наділені владними повноваженнями;
- специфічні завдання, які ставлять перед собою суб'єкти лобіювання в комунікаційному процесі.

Література:

1. Корнієнко В.О. Моделювання фінансових механізмів лобіювання в умовах «критичності» за кількістю депутатів у прийнятті рішень / В.О. Корнієнко, С.Г. Денисюк, А.А. Шиян // Політологічний вісник. — 2007. — Вип. 29. — С. 110–117.
2. Алешина И.В. Паблик Рилейшнз для менеджеров и маркетеров [Текст] / И.В. Алешина. — М.: Гном-Пресс, 1997. — 256 с.
3. Лебедева Т. Ю. Искусство обольщения. Паблик рилейшнз по-французски: Концепции. Практика [Текст] / Т.Ю. Лебедева; отв. ред. Я. Н. Засурский. — М.: Изд-во Московского университета, 1996. — 134 с.
4. Моисеев В.А. Паблик рилейшнз. Теория и практика [Текст] / В. А. Моисеев. — М.: Омега-Л, 2001. — 376с.
5. Кравченко В.И. Власть и коммуникация в информационном обществе: проблемы теории и методологии: автореф. дис. на соискание учен. степ. д. полит. наук: 23.00.01 «Теория политики, история и методология политической науки» / Кравченко Владимир Иосифович; СПбГУ. — СПб., 2004. — 26 с.
6. Теория политики [Текст]: учеб. пособие / Под ред. Б.А. Исаева.— СПб., 2008.— С. 397.
7. Deutsch K.W. The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control / Deutsch K. W. — London.: Free Press of Glencoe, 1963. — 316 p.
8. Cotteret J.-M. Gouvernants et gouvernes: La communication politique / Cotteret J.-M. — Paris: Presses universitaires de France, 1973. — 178 p.
9. Шварценберг Р.-Ж. Политическая социология [Текст] / Р.Ж. Шварценберг. — В 3 ч. — Ч. 1. — М.: Российская академия управления, 1992. — 180 с.

10. Ирхин Ю.В. Политология [Текст] / Ю.В. Ирхин, В.Д. Зотов, Л.В. Зотова. — М.: Экзамен, 2006. — 894 с.
11. Грачев М.Н. Политика: коммуникационное измерение [Текст] / М.Н. Грачев. — Тула: Издательство Тульского государственного педагогического университета им. Л.Н. Толстого, 2011.— 172 с.
12. Постмодернизм. Энциклопедия [сост. Грицанов А.А., Можейко М.А.]. — Минск: Интерпрессервис Книжный Дом, 2001. — 1040 с. — (Мир энциклопедий).
13. Вебер М. Политика как призвание и профессия [Текст] М. Вебер // Избранные произведения: Пер. с нем. / Сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н. Давыдова; Предисл. П.П. Гайденко. — М.: Прогресс, 1990. — 808 с.
14. Корнієнко В.О. Олігархоніміка [Текст] / В.О. Корнієнко // Сучасна політична лексика: енциклопед. словник-довідник / І.Я. Вдовичин, Л.Я. Угрин, Г.В. Шипунов [та ін.]; за наук. редакцією Н. Хоми. — Львів: Новий Світ-2000, 2015. — С. 269.
15. Корнієнко В.О. Олігархізація влади [Текст] / В.О. Корнієнко // Сучасна політична лексика: енциклопед. словник-довідник / І.Я. Вдовичин, Л.Я. Угрин, Г.В. Шипунов [та ін.]; за наук. редакцією Н. Хоми. — Львів: Новий Світ-2000, 2015. — С. 199.

References:

1. Kornijenko V.O. Modeljuvannja finansovykh mekhanizmiv lobijuvannja v umovakh «krytychnosti» za kiljkistju deputativ u pryjnjatti rishenj/ V.O. Kornijenko, S. Gh. Denysjuk, A.A. Shyjan // Politologhichnyj visnyk. — 2007. — Vyp. 29. — S. 110–117.
2. Aleshyna Y.V. Pablyk Rylejshnz dlja menedzherov y marketerov [Tekst] / Y.V. Aleshshyna. — M.: Gnom-Press, 1997. — 256 s.

3. *Lebedeva T.Ju. Yskusstvo oboljshhenyja. Pablyk rylejshnz po-francuzsky: Koncepcyy. Praktyka [Tekst] / T.Ju. Lebedeva; otv. red. Ja. N. Zasurskyj . — M.: Yzd-vo Moskovskogho unyversyteta, 1996. — 134 s.*
4. *Moyseev V.A. Pablyk rylejshnz. Teoryja y praktyka [Tekst] / V.A. Moyseev. — M.: Omega-L, 2001. — 376 s.*
5. *Kravchenko V.Y. Vlastj y kommunykacyja v ynformacyonnom obshhestve: problemy teoryy y metodologhyy: avtoref. dys. na soyskanye uchen. step. d. polyt. nauk: 23.00.01 «Teoryja polytyky, ystoryja y metodologhyja polytycheskoj nauky» / Kravchenko Vladymyr Yosyfovych; SPbGhU. — SPb., 2004. — 26 s.*
6. *Teoryja polytyky [Tekst]: ucheb. posobyje / Pod red. B.A. Ysaeva.— SPb., 2008.— S. 397.*
7. *Deutsch K.W. The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control / Deutsch K.W. — London.: Free Press of Glencoe, 1963. — 316 p.*
8. *Cotteret J.-M. Gouvernants et gouvernes: La communication politique / Cotteret J.-M. — Paris: Presses universitaires de France, 1973. — 178 p.*
9. *Shvarcenbergh R.-Zh. Polytycheskaja socyologhyja [Tekst] / R.Zh. Shvarcenbergh. — V 3 ch. — Ch. 1. — M.: Rossyjskaja akademyja upravlenyja, 1992. — 180 s.*
10. *Yrkhyn Ju.V. Polytologhyja [Tekst] / Ju.V. Yrkhyn, V.D. Zotov, L.V. Zotova. — M.: Ekzamen, 2006. — 894 s.*
11. *Ghrachev M.N. Polytyka: kommunykacyonnoe yzmerenye [Tekst] / M.N. Ghrachev. — Tula: Yzdateljstvo Tuljskogho ghosudarstvennogho pedagoghycheskogho unyversyteta ym. L.N. Tolstogho, 2011.— 172 s.*

12. *Postmodernizm. Encyklopedyja [cost. Ghrycanov A.A., Mozhejko M.A.]*. — Mynsk: Ynterpresservys Knyzhnyj Dom, 2001. — 1040 s. — (Myr encyklopedyj).
13. *Veber M. Polytyka kak pryzvanye y professyja [Tekst] M. Veber // Yzbrannye proyzvedenyja: Per. s nem. / Sost., obshh. red. y poslesl. Ju.N. Davydova; Predysl. P.P. Ghajdenko*. — M.: Proghress, 1990. — 808 s.
14. *Kornijenko V.O. Oligharkhonomika [Tekst] / V.O. Kornijenko // Suchasna politychna leksyka: encykloped. slovnyk-dovidnyk / I. Ja. Vdovychyn, L. Ja. Ughryn, Gh.V. Shypunov [ta in.]; za nauk. redakcijeju N. Khomy*. — Ljviv: Novyj Svit-2000, 2015. — S. 269.
15. *Kornijenko V.O. Oligharkhizacija vlady [Tekst] / V.O. Kornijenko // Suchasna politychna leksyka: encykloped. slovnyk-dovidnyk / I. Ja. Vdovychyn, L.Ja. Ughryn, Gh.V. Shypunov [ta in.]; za nauk. redakcijeju N. Khomy*. — Ljviv: Novyj Svit-2000, 2015. — S. 199.

II. LEGAL AND PHILOSOPHICAL SCIENCES

УДК 342.922

ПРАКТИКА СУДІВ ПІД ЧАС ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТНОЇ ПІДСУДНОСТІ СПРАВ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

Войнолович С.Ю.

Інститут законодавства Верховної Ради України, Україна, Київ

В статті вивчені і проаналізовані проблемні питання і найбільш типових порушення адміністративного процесуального законодавства при визначенні предметної підсудності спорів

адміністративним судам і, а також підготовка пропозицій щодо їх усунення. З цією метою, проаналізовано та досліджено практику застосування адміністративними судами матеріальних і процесуальних норм, запропоновано відповідні напрями вдосконалення даної проблематики.

Ключові слова: підсудність, адміністративний суд, спірні правовідносини, помилки судів, адміністративне судочинство.

Voynolovych S.Y. Court practice in determining subject-matter jurisdiction of administrative jurisdiction/ Institute of Legislation of Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, Ukraine

In the article is studied and analyzed issues and the most common violation of administrative procedural law during establishment subject-matter jurisdiction administrative disputes by courts and as well as prepared propositions to avoid them. To achieve this aim, in the article is analyzed and investigated practice of application of material and procedural norms by administrative courts, made proposals for appropriate improvement of this subject.

Keywords: jurisdiction, the administrative court, legal disputes, errors courts, administrative proceedings.

Постановка проблеми. Загальний аналіз процесуальних норм законодавства України, за якими визначаються юрисдикційна належність та підсудність справ різних судових спеціалізацій, вказує на певні критерії розмежування спорів між ними. До яких, зокрема, входять такі, як: 1) суб'єктний склад сторін спору; 2) предмет спірних правовідносин; 3) характер спірних правовідносин.

Разом з тим, аналіз практики апеляційного і касаційного перегляду адміністративних справ судами свідчить про наявність помилок як позивачів так і судів під час практичного застосування

норм, пов'язаних з визначеністю предметної підсудності, а помилки судів під час вирішення цього питання, впливають на якість належного забезпечення принципу доступності до суду.

Аналіз останніх досліджень. За напрямком даного питання відсутні комплексні праці адміністративно-правового дослідження. Також, в сучасній літературі відсутні і аналітико - практичні висвітлення проблем у застосуванні правил предметної підсудності адміністративних спорів. Водночас, деякі аспекти вказаної проблематики висвітлені у працях Бевзенко В.М., Білуги С.В., Ківалова С.В., Кузьмишина В.М., Куйбіди Р.О., Діордіци І. В. та інших.

Постановка мети і завдання. Метою статті є сприяння єдності у формуванні та однаковому застосуванні адміністративного-процесуального законодавства щодо визначення предметної підсудності спорів адміністративним судам, виявлення проблемних питань і найбільш типових порушень при її визначенні, а також підготовка пропозицій щодо їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Стаття 18 Кодексу адміністративного судочинства України (Далі – КАС України) встановлює предметну підсудність справ до адміністративних судів, як судів першої інстанції, якими виступають: місцеві загальні суди, як адміністративні суди, окружні адміністративні суди, апеляційні адміністративні суди, а також Вищий адміністративний суд України (Далі – ВАСУ). Так, відповідно до частини 1 статті 18 КАС України, загальним судам як адміністративним судам підсудні адміністративні справи, у яких однією зі сторін є орган чи посадова особа місцевого самоврядування, посадова чи службова особа органу місцевого самоврядування, крім тих, які підсудні адміністративним судам. Водночас, окружним адміністративним судам, згідно з положеннями ч.

2 ст. 18 КАС України, підсудні адміністративні справи, у яких однією зі сторін є орган державної влади, інший державний орган, орган влади Автономної Республіки Крим, обласна рада, Київська або Севастопольська міська рада, їх посадові чи службові особи, крім випадків, передбачених цим Кодексом та крім справ з приводу їхніх рішень, дій чи бездіяльності у справах про адміністративні проступки та справ, які підсудні місцевим загальним судам як адміністративним судам. Окрім цього, виходячи з положень, ст. ст. 22 та 108 КАС України вбачається, що через недотримання позивачем правил визначення предметної підсудності, тоді ще до відкриття провадження у справі адміністративний позов повертається позивачеві, або коли судом вже відкрито провадження у справі, яка предметно підсудна іншому суду, то така справа передається з одного адміністративного суду до іншого, і в подальшому розглядається адміністративним судом, до якого вона надіслана [1].

У зв'язку з цим, в адміністративному судочинстві під предметною підсудністю розуміють розподіл адміністративних справ між адміністративними судами, що діють як суди першої інстанції, залежно від категорії справ (предмета позову). Оскільки відповідно до ч. 4 ст. 6 КАС України ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в адміністративному суді, до підсудності якого вона віднесена цим Кодексом, то порушення правил підсудності може бути однією з підстав для скасування судового рішення і прийняття нової постанови. Крім того, КАС України встановлена норма, яка передбачає наслідки за недотримання правил підсудності. Так, відповідно до пункту 6 частини 3 статті 108 КАС України позовна заява повертається позивачеві, якщо справа не підсудна цьому адміністративному суду [1].

З даного питання, пленумом ВАСУ постійно проводиться цілеспрямована робота по вивченню, узагальненню та аналізу практики судів під час визначення предметної підсудності справ адміністративної юрисдикції. Так, відповідно до ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у вищому спеціалізованому суді діє пленум ВАСУ для вирішення питань, визначених цим Законом. Разом з тим, з метою забезпечення однакового застосування норм права при вирішенні окремих категорій справ відповідної судової спеціалізації ВАСУ узагальнює практику застосування матеріального і процесуального законів, систематизує та забезпечує оприлюднення правових позицій вищого спеціалізованого суду з посиланням на судові рішення, в яких вони були сформульовані. За результатами аналізу судової статистики та узагальнення судової практики, ВАСУ дає роз'яснення рекомендаційного характеру з питань застосування спеціалізованими судами законодавства при вирішенні справ відповідної судової спеціалізації [2].

Більш того, з метою недопущення в подальшому помилок судів у встановленні предметної підсудності адміністративної справи за приписами ст. 18 КАС України, а також з урахуванням особливостей провадження в окремих категоріях адміністративних справ (Глава 6 КАС України) Пленумом ВАСУ прийнято ряд відповідних постанов, наприклад: №2 від 06 березня 2008 року «Про практику застосування адміністративними судами окремих положень КАС України під час розгляду адміністративних справ», №3 від 13 грудня 2010 року «Про практику застосування адміністративними судами законодавства у справах із приводу оскарження рішень, дій чи бездіяльності державної виконавчої служби», №4 від 16 березня 2012 року «Про судову практику вирішення адміністративними судами спорів, що виникають у зв'язку із застосуванням статей 39, 48, 50, 52, 54 Закону

України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», №15 від 01 листопада 2013 року «Про практику застосування адміністративними судами положень Кодексу адміністративного судочинства України під час розгляду спорів щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом» та ін. [3].

Зокрема, увагу судів акцентовано на тому, що необхідно ретельно розрізняти правові наслідки недотримання правил предметної підсудності. Так, у разі відкриття провадження в адміністративній справі без дотримання правил предметної підсудності суд повинен передати справу на розгляд адміністративного суду, якому вона підсудна, незалежно від того, на якій стадії розгляду справи виявлено порушення правил цієї підсудності, оскільки суд, який відкрив провадження у справі з таким порушенням, не є компетентним у її розгляді (пункт 2 частини першої статті 22 КАС України). Порушення правил предметної підсудності є підставою для скасування рішень судів нижчих інстанцій з направленням справи на новий розгляд до належного суду.

Крім того, увагу судів звернуто на те, що правила визначення предметної і територіальної підсудності в окремих категоріях адміністративних справ, застосовуються тільки до спорів щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом та у справах із приводу оскарження рішень, дій чи бездіяльності державної виконавчої служби. Предметна і територіальна підсудність спорів, які виникли за межами виборчого процесу і не пов'язані з ним, а також у справах із приводу оскарження рішень, дій чи бездіяльності державної виконавчої служби, визначається за загальними правилами глави 1 розділу II КАС України і не може визначатися за правилами Глави 6 КАС України. Якщо ж рішення, дії або

бездіяльність цієї комісії (за винятком рішень, дій чи бездіяльності щодо встановлення результатів виборів) прийняті (вчинені) ЦВК за межами виборчого процесу або не пов'язані з ним, то такі справи підсудні окружному адміністративному суду (ч. 2 ст. 18 КАС України). У разі надходження такої справи до Київського апеляційного адміністративного суду позовна заява ухвалою цього суду підлягає поверненню з підстав, передбачених пунктом 6 частини третьої статті 108 КАС України (предметно не підсудна цьому суду). Якщо справа щодо однієї з вимог підсудна окружному адміністративному суду, а щодо іншої вимоги (вимог) – місцевому загальному суду як адміністративному суду, таку справу повинен розглядати окружний адміністративний суд, якому підсудна хоча б одна з вимог (ч. 1 ст. 21 КАС України). Водночас слід мати на увазі, що в разі підсудності першої з позовних вимог окружному адміністративному суду, другої вимоги – іншому окружному адміністративному суду, третьої вимоги – місцевому загальному суду як адміністративному суду, таку справу повинен розглядати лише один з окружних адміністративних судів за вибором позивача [3].

В той же час, аналіз судової практики щодо застосування процесуальних норм дає підстави стверджувати, що у застосуванні судами першої інстанції процесуального закону спостерігається проблема щодо визначення підсудності адміністративних справ.

Одним із прикладів помилкового визначення предметної підсудності є справа №806/7391/13-а за адміністративним позовом прокурора Житомирського району до Новогуївинської селищної ради Житомирського району Житомирської області про визнання протиправним та скасування рішення, у якій Житомирський окружний адміністративний суд повернув позовну заяву з тих підстав, що селищна рада входить у систему органів місцевого

самоверхування, а тому дана адміністративна справа не відноситься до предметної підсудності окружного адміністративного суду. Апеляційний адміністративний суд, скасовуючи ухвалу суду першої інстанції, зазначив, що прокурор, звертаючись до суду з вимогами, передбаченими ч.5 ст. 23 Закону «Про прокуратуру», діяв як посадова особа органу державної влади, тому такі справи, незалежно від статусу відповідача, предметно підсудні окружним адміністративним судам (п. 1 ч. 2 ст. 18 КАС України)[4].

Аналогічні порушення у застосуванні п. 1 ч. 2 ст. 18 КАС України були допущені також іншими місцевими адміністративними судами, рішення яких в подальшому були скасовані відповідними апеляційними адміністративними судами, а саме: Дніпропетровським окружним адміністративним судом (справа №804/5261/14) [5], Харківським окружним адміністративним судом (справа №820/10186/13-а, справа № 820/9880/13-а) [6], Полтавського окружного адміністративного суду (справа № 816/2197/14) [7], Корольовським районним судом м. Житомира (справа №296/3336/13-а) [8], Одеським окружним адміністративним судом (справа №815/1523/14, №821/4030/14) [9; 10], Запорізьким окружним адміністративним судом (справа № 808/5105/14) [11] та багато інших.

Більш того, у відповідності до інформаційного листа ВАСУ №1237/12/13-13 від 11 вересня 2013 року вбачається, що справи за позовом прокурора, поданого у разі відхилення подання, незалежно від статусу відповідача, предметно підсудні окружним адміністративним судам, а тому згідно приписів п. 2 ч. 1 ст. 22 КАС України суд має передавати адміністративну справу на розгляд іншого адміністративного суду, якщо відкрито провадження у справі, яка предметно підсудна іншому суду.

Проте, у справі Севастопольського апеляційного адміністративного суду №104/2833/13-а колегією суддів встановлено, що виявивши справу, яка предметно не підсудна Білогірському районному суду Автономної Республіки Крим як адміністративному, суд першої інстанції повинен був передати вказану справу на розгляд до відповідного окружного адміністративного суду (як то вимагає п. 2 ч. 1 ст. 22 КАС України), а не приймати рішення про закриття провадження по справі. Однак, в порушення норм процесуального законодавства, суд першої інстанції дійшов необґрунтованого висновку про наявність підстав для закриття провадження у справі у зв'язку з тим, що справа за позовом прокурора Білогірського району Автономної Республіки Крим не належить до розгляду в порядку адміністративного судочинства, та помилково застосував положення п. 1 ч. 1 ст. 157 КАС України, заклавши провадження у справі [12].

Аналогічні порушення п. 2 ч. 1 ст. 22 КАС України допущені також іншими місцевими адміністративними судами, а саме: Олевським районним судом Житомирської області (справа №2-а-59/12) [13], Харківським окружним адміністративним судом (справа №22-а-2879/2007) [14]. Проте рішення даних судів в подальшому були скасовані відповідними апеляційними адміністративними судами, зобов'язавши суди першої інстанції передати адміністративну справу на розгляд іншого адміністративного суду.

Крім того, у справі № 295/7379/13-а за позовом Житомирської міської ради до Відділу примусового виконання рішень ГУЮ в Житомирській області про визнання протиправними дій державного виконавця, 24 травня 2013 року Богунський районний суд м. Житомира повернув позовну заяву з підстав, визначених п.6 ч.3 ст.108 КАС України, оскільки справа не підсудна цьому

адміністративному суду. Однак, Житомирський апеляційний адміністративний суд скасував ухвалу Богунського районного суду м. Житомира, мотивуючи наступним. Місцевий суд помилково виходив з того, що позивачем оскаржуються дії державного виконавця, спрямовані на виконання рішення Вищого адміністративного суду України, (як вважає суд першої інстанції,- іншого органу) тому відповідно до ч.5 ст. 82 Закону України «Про виконавче провадження», а тому даний спір не підсудний місцевому загальному суду як адміністративному. Проте, такий висновок є помилковим, оскільки ч. 4 ст. 82 Закону України «Про виконавче провадження» визначає предметну підсудність справ, заявниками у яких є сторони виконавчого провадження: такі справи підсудні суду, який видав виконавчий документ. Цим судам також підсудні справи за позовами представників сторін та прокурора. У зв'язку з цим колегія суддів вважає, що визначаючи суд, до юрисдикції якого віднесено розгляд та вирішення спорів про оскарження рішень, дій та бездіяльності державного виконавця слід враховувати положення ч. 4 ст. 82 ЗУ «Про виконавче провадження». Інші учасники виконавчого провадження та особи, які залучаються до проведення виконавчих дій, можуть оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність посадової особи органу державної виконавчої служби до відповідного адміністративного суду. Предметну підсудність таких справ зазначена норма не встановлює, а тому для її визначення застосуванню підлягають положення ст. 18 КАС України. Однак, судом першої інстанції належним чином не проаналізовані норми чинного законодавства і зроблений помилковий висновок про повернення позовної заяви позивачу та підсудність даної справи окружному адміністративному суду, оскільки в даному випадку з вказаним позовом позивачу слід

звертатись до суду, який видав виконавчий документ, тобто до Богунського районного суду м. Житомира [15].

Також, є випадки коли з підстав визначених п.6 ч.3 ст.108 КАС України судді помилково повертають позовні заяви позивачам, оскільки на їх думку справа не підсудна таким судам, як адміністративним судам. Проте, суди апеляційних інстанції в таких випадках реагують відповідним чином – скасовують рішення судів першої інстанції і повертають їм же для відкриття провадження і їх подальшого розгляду. До таких випадків можемо віднести такі справи: Львівського апеляційного суду №9104/182028/12 [16], Дніпропетровського апеляційного адміністративного №404/2622/16-а(2-а/404/962/16) [17], Київського апеляційного адміністративного суду №22-а-4851/08 [18] і №22-а-4852/08 [19] та багато інших.

Як приклад, слід також вказати і ухвалу Хмельницького міськрайонного суду Вінницької області від 29 листопада 2012 року у справі №227/3968/12, якою позовну заяву публічного акціонерного товариства «Вінницяобленерго» в особі структурної одиниці «Хмельницькі ЕМ» до управління Державної виконавчої служби Головного управління юстиції у Вінницькій області про оскарження рішень та дій державного виконавця повернуто позивачу, оскільки вона не підсудна Хмельницькому міськрайонному суду Вінницької області. Суд першої інстанції виходив з того, що відповідно до ч. 2 ст. 19 КАС України адміністративні справи з приводу оскарження правових актів індивідуальної дії, а також дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, які стосуються інтересів конкретної особи, вирішуються адміністративними судами за місцем проживання (перебування, знаходження) позивача. Зазначена норма підлягає застосуванню при визначені підсудності справ з приводу рішень, дій чи бездіяльності державного виконавця чи іншої

посадової особи державної виконавчої служби незалежно від статусу позивача - фізичної чи юридичної особи. Оскільки позивачем є ПАТ «Вінницяобленерго», місцем знаходження якого є м. Вінниця вул. 1 Травня, 2, суддя вважає, що вказана позовна заява Хмельницькому міськрайонному суду не підсудна. Проте, Вінницький апеляційний адміністративний суд вважає інакше, а саме, що суд першої інстанції при постановленні оскаржуваної ухвали порушив норми процесуального права, що призвело до неправильного вирішення справи, оскільки пункт 5 статті 18 КАС України визначає, що місцевим загальним судам, як адміністративним судам підсудні, адміністративні справи з приводу рішень, дій чи бездіяльності державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби щодо виконання ними рішень судів у справах, передбачених пунктами 1 - 4 частини першої цієї статті. Отож апеляційну скаргу публічного акціонерного товариства "Вінницяобленерго" в особі структурної одиниці «Хмельницькі ЕМ» задоволено, ухвалу Хмельницького міськрайонного суду Вінницької області скасовано та справу направлено до для продовження розгляду до суду першої інстанції [20].

Крім того, на виконання листа Верховного Суду України від 29 березня 2013 року №54/0/54-13 щодо узагальнення та висвітлення проблемних питань, які виникають у судовій практиці при визначенні підсудності спорів, Вінницький апеляційний адміністративний суд провів статистичний аналіз судових справ, інформуючи про помилки, які допускають суди першої інстанції при визначенні компетентного суду в структурі адміністративних судів, якому належить розглядати адміністративну справу. Зокрема, Вінницький апеляційний адміністративний суд відмічає, що у спорах у сфері діяльності органів державної виконавчої служби України та виконавчого провадження

судом апеляційної інстанції було переглянуто 799 рішень судів першої інстанції, з яких скасовано – 219, залишено без змін лише 415. Взагалі, за період діяльності Вінницького апеляційного адміністративного суду упродовж 2011-2012 років у суді перебувало 23 справи за участю органів Антимонопольного комітету України, у яких 16 рішень судів першої інстанції залишено без змін, 5 рішень скасовано, 1 апеляційну скаргу було повернуто та винесено 1 рішення щодо відмови у відкритті провадження.

Разом з тим, згідно статистичних даних протягом 2011 року Хмельницьким окружним адміністративним судом у зв'язку з непідсудністю (недотримання позивачами правил предметної та територіальної підсудності), на підставі п. 6 ч. 3 ст. 108 КАС України було повернуто 146 адміністративних справ, з яких 8 було скасовано судом апеляційної інстанції було скасовано і повернуто судам першої інстанції для подальшого розгляду.

Крім того, з аналізу практики застосування окремих положень законодавства, пов'язаних із підсудністю справ, порушених за зверненнями органів прокуратури до органів місцевого самоврядування, встановлені випадки звернення до суду з порушенням вищевказаних норм законодавства. У наведеній категорії спорів, місцеві суди Вінницького апеляційного адміністративного округу на підставі приписів п.2 ч.1 ст. 22 КАС України передавали такі справи за підсудністю окружним адміністративним судам. Так, відповідно до Конституції України та Закону України «Про прокуратуру» діяльність органів прокуратури спрямована на нагляд за додержанням і правильним застосуванням законів, у тому числі органами виконавчої влади та місцевими радами і їх виконавчими органами. При зверненні з позовом з вимогою про визнання акта органу місцевого самоврядування недійсним, прокурор відповідно до

обсягу наданих йому повноважень виконує владну функцію та виступає від імені держави, а тому такі справи предметно підсудні окружним адміністративним судам. Разом з тим, з'ясувавши що позов не підсудний цьому суду, як адміністративному суду, вже після відкриття провадження у справі, місцеві загальні суди в порядку ст. 22 КАС України передавали такі справи за підсудністю до іншого адміністративного суду.

Зокрема, ухвалою від 05 липня 2011 року Сторожинецький районний суд Чернівецької області передав за підсудністю до Чернівецького окружного адміністративного суду адміністративну справу №2а-1547/2011 за позовом прокурора Старожинецького району до Михальчанської сільської ради Сторожинецького району, третіх осіб Гаманюка І.П., Козака І.В. про визнання незаконним та скасування рішення №212-28/08 28 сесії 5 скликання Михальчанської сільської ради Сторожинецького району від 18 вересня 2008 року. Також, ухвалою від 27 квітня 2011 року Теофіпольський районний суд Хмельницької області передав за підсудністю до Хмельницького окружного адміністративного суду адміністративну справу №2-а-1656/11 за позовом прокурора Теофіпольського району до Теофіпольської селищної ради про визнання незаконним та скасування рішення сесії Теофіпольської селищної ради. Крім того, ухвалою від 17 липня 2011 року Білогірський районний суд Хмельницької області передав за підсудністю до Хмельницького окружного адміністративного суду адміністративну справу №2201/2-а-1434/2011 за позовом прокурора Білогірського району до Перерослівської сільської ради про скасування рішення. Крім того, ухвалою від 09 грудня 2011 року Могилів-Подільський міськрайонний суд Вінницької області передав за підсудністю до Вінницького

окружного адміністративного суду адміністративну справу №2-а-7658/2011 [21].

Із практики окружних адміністративних судів також встановлено, що виникають проблемні питання, пов'язані із визначенням підсудності адміністративних спорів, предметом яких є оскарження дій по невиплаті позивачу соціальної допомоги, що виплачується органом, у трудових відносинах з яким перебуває позивач, та відшкодовується органом праці та соціального захисту населення. Приймаючи ухвалу про передачу адміністративної справи за підсудністю в порядку ст. 22 КАС України, суд першої інстанції в такому випадку виходить з того, що позивач перебуває на публічній службі, а даний спір пов'язаний з проходженням публічної служби, тому вказана справа підлягає розгляду окружним адміністративним судом, а не місцевим загальним судом як адміністративним судом. При цьому, позивачі зазначають, через те, що вони перебувають на посаді державного службовця в установі, що знаходиться на території, яка відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про перелік населених пунктів, віднесених до зон радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 23 липня 1991 року №106 відноситься до зони посиленого радіологічного контролю, відповідно ця установа здійснює доплату до заробітної плати в значно менших розмірах, ніж це передбачено статтею 39 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи». Слід зазначити, що в такому випадку існує суперечність щодо визначення підсудності, оскільки адміністративні позови щодо проходження публічної служби розглядаються окружним адміністративним судом, а спори з приводу нарахування та виплати соціальної допомоги – місцевими загальними судами як адміністративними (п. 4 ч. 1 ст. 18 КАС України).

Однак, як вбачається із постанови Пленуму ВАСУ №4 від 16 березня 2012 року «Про судову практику вирішення адміністративними судами спорів, що виникають у зв'язку із застосуванням статей 39, 48, 50, 52, 54 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»», доплата, передбачена статтею 39 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», не входить до структури заробітної плати, а є соціальною гарантією, виплата якої компенсується підприємствам управліннями праці та соціального захисту населення, а тому такі спори належить розглядати місцевим загальним судом як адміністративним, а не окружним адміністративним судом [22].

Крім того, розглядаючи особливості предметної підсудності з врахуванням стану збройної агресії на території України зауважимо, що Автономна Республіка Крим з лютого 2014 року є окупованою внаслідок збройної агресії Російської Федерації. При цьому, Крим все ще являється невід'ємною частиною України, на яку поширюється дія як Конституції України так і законів України. Окупованими є і частини територій Донецької і Луганської областей. При цьому в контексті визначення підсудності адміністративних судових справ для багатьох людей актуальним є питання, що робити зі справами, які пов'язані з Кримом, яка процедура захисту своїх прав у суді, зокрема, до якого суду звертатися зараз у разі порушенні прав та свобод. Як відомо, на окупованих територіях створюються перешкоди функціонуванню багатьох державних органів та судів різних інстанцій. Отже, щоб все ж таки якось забезпечувати права громадян, було запроваджено ряд нормативних актів які регулюють дані відносини, що мають особливий характер.

Так, відповідно до ст. 3 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», тимчасово окупованою територією є сухопутна територія Автономної Республіки Крим (далі - АРК) та міста Севастополя, внутрішні води України цих територій внутрішні морські води і територіальне море України навколо Кримського півострова тощо. Статтею 12 цього ж Закону визначені заходи правового реагування на тимчасово окупованій території. Зокрема, у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя судами Автономної Республіки Крим та міста Севастополя на тимчасово окупованих територіях України, змінено територіальну підсудність судових справ, підсудних судам розташованим на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, а саме: адміністративні справи, підсудні місцевим загальним судам як адміністративним судам, розташованим на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, - розглядатимуться місцевими загальними судами міста Києва, що визначаються Київським апеляційним адміністративним судом; адміністративні справи Окружного адміністративного суду Автономної Республіки Крим - Київським окружним адміністративним судом, адміністративних справ Окружного адміністративного суду міста Севастополя - Окружним адміністративним судом міста Києва; Севастопольського апеляційного адміністративного суду - Київським апеляційним адміністративним судом [23].

Водночас, відповідно до розпорядження Голови ВАСУ №193 від 02 вересня 2014 року «Про забезпечення розгляду адміністративних справ, підсудних адміністративним судам, розташованим у районі проведення антитерористичної операції», з метою забезпечення доступу громадян і юридичних осіб до суду, змінено територіальну підсудність адміністративних судових справ, підсудних

адміністративним судам розташованим в районі проведення антитерористичної операції. Так, відтепер розгляд адміністративних справ, територіально підсудних адміністративним судам, розташованим у районі проведення антитерористичної операції, здійснюється такими судами: Запорізьким окружним адміністративним судом – адміністративних справ, підсудних Донецькому окружному адміністративному суду; Харківським окружним адміністративним судом - адміністративних справ, підсудних Луганському окружному адміністративному суду; Харківським апеляційним адміністративним судом – адміністративних справ, що підлягають перегляду в апеляційному порядку Донецьким апеляційним адміністративним судом [24]. При цьому, питання предметної підсудності адміністративних справ, підсудних місцевим загальним судам (як адміністративним судам), а також апеляційним судам, розташованим в районі проведення антитерористичної операції, - місцевими загальними судами, апеляційними судами, що визначаються головою Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ [25]. Зокрема, у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя окремими судами в районі проведення антитерористичної операції, згідно розпорядження Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ №2710/38-14 від 02 вересня 2014 року «Про визначення територіальної підсудності справ» визначено територіальну підсудність справ (в тому числі кримінальних, цивільних, адміністративних та справ про адміністративні правопорушення), підсудних розташованим у районі проведення антитерористичної операції місцевим загальним та апеляційним судам на території Луганської (в 17 судах) і Донецької областей (в 35 судах).

У зв'язку з цим, в судовій практиці з'являються помилки, в переважній більшості, серед позивачів під час визначення

територіальної підсудності адміністративних справ, підсудних адміністративним судам, розташованим на тимчасово окупованій території України та у районі проведення антитерористичної операції. Однак, що стосується питання саме предметної підсудності такої категорії судових справ, то відмітимо, що механізм її визначення залишився незмінним, а судова практика аналогічна тій, що існує на іншій частині території України (не окупованій і не в зоні проведення антитерористичної операції). В даному випадку, процедура визначення належного суду, до якого предметно підсудна адміністративна справа ускладнюється через те, що виникають додаткові труднощі у визначенні територіальної підсудності справи, що має розглядатись на території України, яка є тимчасово окупованою або на якій триває антитерористична операція.

Наприклад, у справі Київського апеляційного адміністративного суду №826/20083/14 ухвалою від 19 травня 2015 року встановлено, що позивач помилково звернулась до Окружного адміністративного суду м. Києва з позовом до Головного Управління Пенсійного фонду України в м. Києві про визнання бездіяльності протиправною та зобов'язання поновити виплату раніше призначеної пенсії, хоча їй слід було звернутись до відповідного місцевого загального суду. При цьому, враховуючи те, що позивач раніше перебувала на обліку та отримувала пенсійні кошти в Управлінні Пенсійного фонду України в м. Авдіївці Донецької області, те, що відповідно до п.1 ч. 1 ст. 18 КАС України даний спір підсудний місцевим загальним судам як адміністративним судам, а не окружним адміністративним судам та те, що розпорядженням Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ №2710/38-14 від 02 вересня 2014 року замість Авдіївського міського суду Донецької області територіальна підсудність визначається Добропільському

міськрайонному суду Донецької області, колегія суддів прийшла висновку, що рішення суду першої інстанції є законним та обґрунтованим та таким, що прийняте з додержанням норм процесуального права і позивачу слід звернутись з адміністративним позовом до відповідного місцевого загального суду [26].

Висновки. Аналіз судової практики адміністративних судів показує, що як раніше існували та і продовжують виникати труднощі у встановленні предметної підсудності адміністративних справ позивачами та безпосередньо судами. Помилки під час практичного застосування законодавчих норм що регулюють предметну підсудність зводять нанівець принцип доступності до правосуддя. Крім того, інколи судами першої інстанції належним чином не аналізуються норми чинного законодавства (ст. 22 КАС України) і робляться помилкові висновки щодо повернення позовної заяви позивачу та не підсудність поданої до суду справи окружному адміністративному суду, замість направлення її до суду, якому вона підсудна. До того ж порядок встановлення належного суду до якого предметно підсудні справи адміністративної юрисдикції додатково ускладнений тим, що змінена і територіальна підсудність справ, що мають розглядатись на території України, яка є тимчасово окупованою або на якій триває антитерористична операція.

У зв'язку з цим, з даного питання ВАСУ постійно проводиться відповідна робота щодо покращення якості здійснення правосуддя судами адміністративної юрисдикції, пленумом приймаються постанови, до судів надсилаються роз'яснення і листи рекомендаційного характеру з питань застосування адміністративними судами законодавства під час визначення предметної підсудності судових справ тощо.

Автором, в свою чергу, також пропонується внесення відповідних законодавчих змін до ст. 22 КАС України. Зокрема, за доцільне було б більш в категоричній формі передбачити законодавчим чином і зобов'язати суди на будь-якій стадії провадження у адміністративній справі (чи до відкриття провадження чи після її відкриття), яка предметно підсудна іншому суду, то таку справу судам передавати з одного адміністративного суду до іншого, і в подальшому розглядати адміністративним судом, до якого вона надіслана.

Література:

1. Кодекс адміністративного судочинства України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
2. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>.
3. Постанови Пленуму ВАСУ [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.vasu.gov.ua/plenum/post_plenum//.
4. Ухвала Житомирського апеляційного адміністративного суду від 11 грудня 2013 року по справі 806/7391/13-а [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36268298>.
5. Ухвала Дніпропетровського апеляційного адміністративного суду від 11 грудня 2014 року по справі №804/5261/14 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42265558>.
6. Ухвала Харківського апеляційного адміністративного суду від 11 грудня 2013 року по справі №820/9880/13 [Електронний ресурс] –

Режим доступу до ресурсу:
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36246611>.

7. Ухвала Харківського апеляційного адміністративного суду від 22 липня 2014 року по справі №816/2197/14 [Електронний ресурс] –

Режим доступу до ресурсу:
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39929102>.

8. Ухвала Житомирського апеляційного адміністративного суду від 19 листопада 2013 року по справі №296/3336/13-а [Електронний ресурс] –

Режим доступу до ресурсу:
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/35405198>.

9. Ухвала Одеського апеляційного адміністративного суду від 14 квітня 2014 року по справі №815/1523/14 [Електронний ресурс] –

Режим доступу до ресурсу:
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38196259>.

10. Ухвала Одеського апеляційного адміністративного суду від 18 листопада 2014 року по справі №821/4030/14 [Електронний ресурс] –

Режим доступу до ресурсу:
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41780010>.

11. Ухвала Дніпропетровського апеляційного адміністративного суду від 01 квітня 2015 року по справі №808/5105/14 [Електронний ресурс] –

Режим доступу до ресурсу:
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43566043>.

12. Ухвала Севастопольського апеляційного адміністративного суду від 05 лютого 2014 року по справі №104/2833/13-а [Електронний ресурс] –

Режим доступу до ресурсу:
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37097267>.

13. Ухвала Житомирського апеляційного адміністративного суду від 17 червня 2013 року по справі №2-а-59/12 [Електронний ресурс] –

Режим доступу до ресурсу:
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36272912>.

14. Ухвала Харківського апеляційного адміністративного суду від 19 грудня 2007 року по справі №22-а-2879/07 [Електронний ресурс] –

Режим доступу до ресурсу:
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/1443027>.

15. Узагальнення Практики застосування адміністративними судами першої інстанції Глав 1-4 Розділу III Кодексу адміністративного судочинства України під час розгляду та вирішення адміністративних справ [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zaas.gov.ua/sudova-statystyka-ta-analotyka/uzahalnennia-sudovoi-praktyky/332-uzahalnennia-praktyky-zastosuvannia-administratyvnyh-sudamy-pershoi-instantsii-hlav-1-4-rozdilu-iii-kodeksu-administratyvnoho-sudochynstva-ukrainy-pid-chas-rozhliadu-ta-vyrishennia-administratyvnykh-sprav.html>.

16. Ухвала Львівського апеляційного адміністративного суду від 06 листопада 2014 року по справі № 9104/182028/12 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу:
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41319536>.

17. Ухвала Дніпропетровського апеляційного адміністративного суду від 12 липня 2016 року по справі № 404/2622/16-а(2-а/404/962/16) [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу:
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59081091/>

18. Ухвала Київського апеляційного адміністративного суду від 17 грудня 2008 року по справі № 22-а–4851/08 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу:
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/3023544>.

19. Ухвала Київського апеляційного адміністративного суду від 10 грудня 2008 року по справі № 22-а–4852/08 [Електронний ресурс] –

Режим доступу до ресурсу:
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/3023545>.

20. Ухвала Вінницького апеляційного адміністративного суду від 10 січня 2013 року по справі № 227/3968/12 [Електронний ресурс] –

Режим доступу до ресурсу:
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/28672532>.

21. Узагальнення проблемних питань, які виникають у судовій практиці при визначенні підсудності спорів [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.vaas.gov.ua>.

22. Постанова Пленуму ВАСУ №4 від 16 березня 2012 року «Про судову практику вирішення адміністративними судами спорів, що виникають у зв'язку із застосуванням статей 39, 48, 50, 52, 54 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу:
<http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/v0004760-12/>.

23. Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу:
<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>.

24. Офіційний сайт ВАСУ. Архів новин [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://court.gov.ua/userfiles/vasu_Pozp.doc.

25. Закон України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу:
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1632-18>.

26. Ухвала Київського апеляційного адміністративного суду від 19 травня 2015 року по справі №826/20083/14 [Електронний ресурс] –

Режим доступа до ресурсу:
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44401537/>

УДК 141:165.6

**ФИЛОСОФСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ РАЦИОНАЛЬНОГО
ПОЗНАНИЯ**

доктор философских наук, профессор, Алексейчук И.С.

Донецкий национальный медицинский университет имени
М. Горького, Украина, Краматорск

В статье проанализирован историко-философский аспект проблемы рационального познания. В работе были использованы диалектический и исторический методы, а также логические методы анализа, синтеза и обобщения отдельных фактов и данных. Античная традиция разделяла чувства, рассудок и разум. Она была продолжена в работах И. Канта и Г. Гегеля. До середины XX в. в науке и философии было принято деление на чувственное и рациональное познание. Сделан вывод о том, что на сегодняшний день существуют различные виды трактовки познания: аналитическое, феноменологическое, герменевтическое, психоаналитическое, трансценденталистское, марксистское, эволюционное и др.

Ключевые слова: рациональность, наука, сознание, мышление, общество, рациональное познание.

Alexeichuk I.S. The Philosophical Aspects of Development of Rational Cognition/ Donetsk National Medical University named after M. Gorky, Ukraine, Kramatorsk

In the article the historical-philosophical aspect of the problem of rational cognition has been analyzed. Dialectical, historical and general logical methods such as analysis, synthesis and generalization of separate facts and data have been used in the work. Antique tradition divides senses, common sense and reason. This tradition was developed in the works of I. Kant and G. Hegel. To the middle of the 20th century in philosophy and science was acknowledged division into sensual and rational cognition. It has been concluded that today there are different kinds of interpretation of cognition: analytical, phenomenological, hermeneutical, psychoanalytical, transcendental, Marx's, evolutionary, etc.

Key words: rationality, science, mind, thinking, society, rational cognition.

Рациональное познание – одна из наиболее актуальных проблем современной философии и попытки раскрыть ее делались уже в древности. Так, разделение познавательных способностей человека на три группы (чувства, рассудок и разум) наметилось еще в античной философии. Древние греки знали, что органы чувств человека служат источником ощущений, мышление является первоначалом знания, а рассудок и разум обеспечивают способность оперировать понятиями. В эту эпоху уже сформировалось представление о том, что с помощью рассудка создаются суждения о конечных вещах, а разум мыслит бесконечное и абсолютное. В толковом словаре платоновской школы [1, с. 615–624] среди 184 определений основных философских понятий того времени уже содержатся определения мышления, знания, разумности, рассудительности, ощущения, мудрости, мнения, обучения и воспитания.

Целью нашей работы является исследование историко-философского аспекта рационального познания.

Древняя традиция деления познавательных способностей на три группы (чувства, рассудок и разум) получила одобрение и дальнейшее развитие у многих философов, в том числе у И. Канта и Г. Гегеля. Однако подобное деление не было однозначным и очевидным. Одновременно с ним в истории философии часто встречалось более простое деление познавательных способностей человека лишь на чувства и разум. В соответствии с таким упрощенным подходом стали выделяться только два способа познания: чувственный и рациональный, а не три (чувственный, рассудочный и разумный).

При таком подходе чувственное знание формировалось на основе ощущений, полученных с помощью органов чувств человека, а рациональным считалось знание понятийное, его продуцировали рассудок и разум. Вплоть до середины XX в. такое противопоставление чувственного и рационального познания считалось адекватным. Детальные исследования процессов ощущений и восприятий, выполненные во второй половине двадцатого столетия, сформировали современные представления о том, что, по крайней мере, часть процессов ощущений и восприятий формируется под влиянием лингво-понятийной структуры мышления [2; 3].

В настоящее время познание является философской категорией, «описывающей процесс построения идеальных планов деятельности и общения, создания знаково-символических систем, опосредующих взаимодействие человека с миром и другими людьми в ходе синтеза различных контекстов опыта» [4, с. 259]. При этом в философском пространстве выделяют различные виды и понимания познания,

производные от соответствующих теорий и критериев: аналитическое, феноменологическое, герменевтическое, психоаналитическое, трансценденталистское, марксистское, эволюционное, социально-антропологическое и др.

И.Т. Касавин полагает, что большинство различий в истолковании и обосновании познания «можно свести к двум основным позициям — фундаментализму и функционализму, каждая из которых схватывает одну из существенных сторон познавательного процесса. Водораздел между ними образуется разным пониманием человеческого опыта: в первом случае как деятельности, руководимой рефлексией и ищущей своего рационального объяснения в ходе бесконечного регресса оснований, или, во втором случае, как деятельности, стихийно порождающей рефлексии по мере необходимости и подчиняющей ее своим потребностям и задачам» [4, с. 259]. При этом он обнаруживает связь между различными видами познания: Наиболее полный образ познания предполагает поиск и нахождение баланса между рядом противоречиво дополняющих друг друга позиций.

Так, с одной стороны, познание в его специфичности требует для своего понимания чего-то принципиально и субстанциально иного — «реальности», «объекта», «материи» (реализм); с другой же — познание может быть понято как самостоятельная идеальная реальность, обладающая внутренней динамикой и источниками развития (трансцендентализм). Однако, будучи самостоятельной реальностью, познание вместе с тем пронизывает все аспекты человеческого мира и лишь в абстракции может быть выделено из него.

Существуют и иные критерии классификации концептов познания, в основе которых находится разделение теорий познания

на два типа – классический и неклассический (В.А. Лекторский). Однако и в наше время, сохраняется традиция противопоставления чувственного и рационального познания, основанная на легко выявляемом различии между ощущением и понятием. Иными словами, эта традиция оказалась не только удобной и понятной, но и весьма устойчивой целостностью.

Уже в Новое время дилемма чувственного и рационального привела к противостоянию сенсуализма и рационализма, обострила проблему постижения истины. Представители сенсуализма полагали, что все новое знание производится на основе ощущений, поэтому чувственное познание является первичным и достоверным. Представители рационализма, не отрицая важной роли ощущений в познании, одновременно с этим утверждали, что именно разум придает знанию свойства всеобщности. А так как именно разум производит знание, то рациональное, а не чувственное познание, является более достоверным.

Современные исследования феноменов чувственного и рационального позволяют рассматривать органы чувств человека не только как результат биологической, но и социальной эволюции. А проблема постижения истины всё еще является основной для современной гносеологии. То есть вопросы о том, что является сутью истины, достижима ли она и каковы ее критерии до сих пор актуальны в современной науке о познании.

Философские дискуссии о сущности истины всегда порождали спектр конкурирующих теорий. Эти теории и создавали ту целостность, которая может дать наиболее полный философский образ этого сложного концепта.

Поэтому, категория истины, уже традиционно, имеет различные толкования, которые можно объединить в пять основных групп:

классическая концепция истины, прагматическая, конвенционалистская, герменевтическая и диалектико-материалистическая.

Наибольшее распространение получила классическая концепция истины, которую со времен Аристотеля разделяли многие философы и ученые. Основу ее составляет принцип соответствия. Согласно этому принципу, истина определяется как соответствие знания об объекте самому объекту. В рамках этой концепции мир познаваем.

Во всех разнообразных интерпретациях классического принципа соответствия речь идет о соответствии субъективного образа предмета самому предмету. Однако конкретные представления о том, что именно является «субъективным образом предмета» и самим «предметом» зависят от разнообразных установок научных сообществ, поддерживающих классическое толкование истины.

Слабые стороны классической концепции истины проявились явным образом после работ И. Канта, инициировавшего более глубокое понимание онтологии и гносеологии объекта познания.

Основы прагматической теории истины, в основном, формировались работами Ч. Пирса, У. Джемса и Д. Дьюи. Идеологи прагматизма считали, что смыслом жизни человека является дело (действие), а успешное действие может обеспечить только вера. Сама же истина понималась ими как верование, способное стимулировать успешное действие.

В свою очередь, основы конвенционалистской теории истины, в основном, формировались работами А. Пуанкаре и П. Дюгема.

Собственное понимание истины формирует философская герменевтика. Оно основано на принципах, качественно отличающихся от рационалистических установок классической

концепции. В современной герменевтике, процедура понимания связана с конкретными качествами субъекта и социального контекста, однако само понимание остается, в основном, субъективным способом познания. При этом современная герменевтика акцентирует внимание на существенном влиянии культурно-исторической среды на процесс понимания. Например, традиции и предрассудки являются, по мнению Г. Гадамера, конкретным выражением исторических условий, которые полностью устранить из процесса познания невозможно. Таким образом, герменевтическое понимание не является свободным субъективным феноменом вследствие того, что оно обязательно содержит в себе элементы общезначимого и объективного, формируемого культурно-историческим контекстом.

Г. Гадамер подразделяет предрассудки на две категории. Во-первых, это – некритически усвоенные мнения, от которых, в принципе, можно избавиться. Во-вторых, это – ментальные установки эпохи, устранить которые субъект познания, в принципе, не в состоянии без потери своей принадлежности к определенной исторической эпохе.

В этом варианте концепции истины признание традиции есть лишь признание историчности и ограниченности своего собственного существования. Поэтому, следование традиции, опора на неустранимые предрассудки и авторитет не удаляют, а приближают к истине субъект познания [5, с. 242–245]. Сторонники такой концепции, подчеркивая её адекватность в области гуманитарных наук, говорят скорее о процессе приближения к истине в тех областях, где в полной мере не применимы естественно - научные методы исследования.

Диалектико-материалистическая концепция истины строится на основе классического принципа соответствия. Представители диалектического материализма развивают учение об объективной, абсолютной и относительной истине, воспринимая процесс познания как отражение объективной действительности.

Осознать существенную роль семиотического и социально-культурного контекстов в постижении содержания и функций понятия истина также помогает анализ проблемы истины в арабско-мусульманской философии. В наиболее общем плане концепт истины, сформированный в этом направлении, понимается как «правильность соотношения между «явным» и «скрытым», когда эти две стороны соответствуют друг другу.

Ступенями эволюции познания в филогенетичном смысле являются целостные когнитивно-культурные системы, обладающие специфическим социально-историческим содержанием. Таковы повседневный опыт, магия, миф, искусство, религия, право, философия, мораль, идеология, наука. Возникая в процессе дифференциации познавательного отношения к миру как разные типы познания, они приобретают автономные функции и обогащаются содержанием в ходе взаимодействия между собой. В одних типах познания наиболее рельефно выступает накопление, сохранение и воспроизводство опыта, в других — его развитие и обновление. Примерами первого рода является познание в рамках мифа, религии, морали, права, примерами второго — магия, искусство, философия, наука. Тип познавательного отношения определяется пропорциональным сочетанием в нем практически-целевых, нормативно-регулятивных, конструктивно-созерцательных, аналитико-критических и поисково-исследовательских контекстов» [4, с. 261].

Следует отметить, что существенной особенностью современных концепций истины является принцип конкретности. В соответствии с этим принципом, вопрос об истине познания приобретает смысл только применительно к конкретным общественно-историческим условиям. Таким образом, концепты познания и истины оказываются тесно связанными с понятием смысла.

В историческом генезисе концептуальных представлений о смысле сложились три последовательно сменяющих и взаимодействующих друг с другом парадигмы [6].

Первая парадигма – словоцентристская, ее истоки можно проследить начиная с античности. Свое название эта парадигма получила в силу того, что за элементарную единицу смысла здесь было принято слово.

Под обозначением понималась «проекция слова на обозначаемую им вещь. Именно эта вещь, сопоставимая со словом (знаком), ранее называлась значением, теперь же чаще употребляют термины «денотат» или «референт». Под означением же обычно понималась мысль (дефиниция, толкование), трактующая понимание слова. Эта трактовка обычно и называлась смыслом. Через всю историю дискуссий о смысле слова проходит это противостояние двух его семантических измерений» [6, с. 75]. Путаница, которую породили упомянутые выше два подхода к пониманию семантики слова, привела к затяжной дискуссии о соотношении смысла и значения. Отчасти эта ситуация была вызвана недостаточной глубиной разработки общих проблем семиотики и такого феномена как знак. Говоря иными словами, семиотика как наука лишь зарождалась в подобных дискуссиях.

Ситуация была успешно разрешена в конце XIX в. благодаря работам Г. Фреге, впервые описавшего семантическую структуру имени: знак (имя) — смысл — денотат (значение).

Позже такая структура получила обозначение «треугольника Фреге». Именно после работ Г. Фреге смысл знака и его денотат можно было различать уже более четко [7].

Таким образом, более двух тысяч лет философы осмысливали мир вещей и идей. При этом сформировались две традиционные линии – идеализма и материализма, структурирующие философское семантическое пространство. Но только в конце XIX–начале XX вв. в этом пространстве явно проявилось третье измерение – знаковое. Это измерение позволило внести новые смыслы в традиционные философские концепты человека, общества, культуры и познания, по-новому взглянуть не только на природу человека, но и на всю целостность, которую образуют такие объекты в своём взаимодействии.

Можно сказать, что в этот переломный период начал меняться не только парадигмальный контекст старых проблем, но одновременно с такими трансформациями зарождались качественно новые парадигмы. В результате упомянутых изменений проблема взаимодействия «знаков» со «смыслами» и «вещами» стала исследоваться системно на протяжении последних полутора веков. Роль Г. Фреге в этих процессах переосмысления ключевая: по сути, он открыл эпоху «знаков» в дополнении к эпохе «вещей и идей», которая длилась более двух тысяч лет.

Влияние работ Г. Фреге можно сравнить с импактами В. Вундта в психологии и З.Фрейда в психоанализе, которые дали старт новому отсчёту времени не только в развитии своих узкоспециальных дисциплин, но и в общем генезисе науки и культуры.

Фреге полагал что смысл имени (знака) выражает мысль о вещи, а денотатом является сама вещь, на которую указывает знак (имя). Неявно предполагалось, что смысл имени предопределяется его денотатом.

Несмотря на то, что пропозициональная парадигма сыграла важную роль в понимании внутренних закономерностей семантических структур и даже обозначила их возможные семиотические границы, постепенно стала осознаваться и ее ограниченность. Это было вызвано тем, что пропозициональная парадигма позволяла выделять лишь суть смысла, то есть наиболее общие, контекстно-устойчивые семантические структуры.

Новый виток парадигмального генезиса проявился в 1962 г., когда Джон Остин в своей книге «Как производить действие при помощи слов» представил первое явное и целостное описание оснований деятельностной парадигмы смысла [8].

Дж. Остин традиционно возглавляет список «пионеров британской философии обыденного языка» [9, с. 158] так как он одним из первых обратил внимание научного сообщества на то, что употребление многих слов и предложений в речевой практике может быть истолковано как реальное действие.

Однако, как это часто бывает в истории науки, до Дж. Остина идею о том, что «предложения могут нечто показывать помимо того, что они сообщают» высказал Л. Витгенштейн, что «дало толчок целому ряду исследований в области философии языка», в которых принимали участие М. Шлик и Р. Карнап [9, с. 158].

Деятельностная парадигма была основана на восприятии речевого акта как действия говорящего, которое направлено на слушающего. Это актуализировало субъективные аспекты смысла,

связанные с намерениями говорящего и с тем, как воспринимающий его коммуникант понимал эти намерения.

Как справедливо отмечает А.С. Кравец: «Всякий речевой акт производится говорящим с намерением достигнуть определенной цели, воздействовать на слушающего в желательном направлении. И здесь принципиально важным для успеха в достижении коммуникативной цели оказывается смысл не только самой пропозиции, но и конкретный вид ее модальности, все прагматические устремления коммуникантов. Эти аспекты смысла не охватываются изолированной от контекста общения пропозициональной парадигмой» [6, с. 90].

В результате исследований, выполненных в рамках деятельностной парадигмы, было установлено, что из-за своей рациональной природы речевой акт подчиняется определенным коммуникативным закономерностям, которые Дж. Лакофф назвал «естественной логикой», т.е. логикой естественного применения языка [10]. Например, смысл всегда логичен, в отличие от абсурда.

Позже деятельностная парадигма получила дальнейшее развитие в работах английских и американских философов П. Стросона, П. Грайса, Г. Райла, У. Куайна, Дж.Р. Серля. Подробно изучая семантические структуры иллокутивных и перлокутивных феноменов (утверждений, констатаций, деклараций, объяснений, аргументаций, обещаний, клятв, угроз, проклятий, просьб, приказов, прошений, мольбы, поздравлений, пожеланий удачи, приветствий и т.п.) эти исследователи смысла «в мире человеческой субъективности» не могли ни увидеть обширный слой неявной семантики коммуникаций. При этом они не только указали на важную роль этого слоя в коммуникациях, но и описали его структуры и функции.

Если в пределах словоцентристской парадигмы смысл отражает отношение, возникающее между знаком (словом) и объектом познания, то в пределах пропозициональной парадигмы это отношение опосредуется человеческой мыслью, которая характеризует некоторое «положение дел в мире». Такое опосредование с помощью «объективного положения дел» сохраняется в деятельностной парадигме, но оно становится более детальным, учитывает мотивы, цели деятельности субъекта и т.п., то есть «прагматические устремления коммуникантов» [6, с. 90].

Говоря иначе, деятельностный подход существенно расширяет границы понимания смысла высказывания потому, что в нём учитывается субъективное содержание смысла, связанное с намерением говорящего и с пониманием этого намерения слушающим.

В результате упомянутых парадигмальных трансформаций речевой акт начинает трактоваться как специфический вид человеческой деятельности, осуществляемый посредством специальной системы знаков (языка). При этом исследователи стремятся показать связь логических закономерностей с процедурами речевой аргументации.

Таким образом, критика модерна и всей философской традиции Нового времени, прозвучавшая во второй половине XX в. со стороны постмодерна, позволила лучше осмыслить основные парадигмы классического мышления, его особенности и ограничения. Прежде всего, это были: логоцентризм (как вера в господство разума в пространстве вещей, идей и языков), структурированность бытия (как вера в то, что в пространстве вещей и идей всегда можно выделить некие устойчивые целостности – структуры), фундаментализм (как вера в то, что существуют некие общие основы бытия, которые могут

быть осмыслены) и традиционная концепция репрезентации (как вера в то, что «истина» безусловно существует и она адекватно отображает действительность).

Литература:

1. Ровинский Р.Е. Синергетика и процессы развития сложных систем / Р.Е. Ровинский // Вопросы философии, 2006, №2. – С. 5–16.
2. Зинченко В.П. Формирование зрительного образа / В.П. Зинченко. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1969. – 324 с.
3. Зинченко В.П. Функциональная структура зрительной памяти / В.П. Зинченко, Б.М. Величковский, Г.Г. Вучетич. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980. – 258 с.
4. Касавин И.Т. Познание / И.Т. Касавин // Новая философская энциклопедия: В 4 т. – М.: Мысль, Т.3., 2001. – С. 245–246.
5. Гафаров Х.С. Философская герменевтика Г.Г. Гадамера: Становление и развитие: Дис. на соискан. учен. степени доктора философ. наук: спец. 09.00.03 / Х.С. Гафаров, СПб. ун-т. – СПб., 2003. – 416 с.
6. Кравец А.С. Три парадигмы смысла / А.С. Кравец // Вестн. Москов. унив. – 2004. – Серия 7, Философия, №6. – С. 17–28.
7. Фреге Г. Смысл и денотат: пер. с нем. / Г. Фреге // Семиотика и информатика. – М.: ВИНТИ, 2007. – Вып. 8. – С. 28–34.
8. Остин Дж. Избранное: пер. с англ. Л.Б. Макеевой, В.П. Руднева / Дж. Остин. – М.: Идея – Пресс, 1999. – 378 с.
9. Куслий П.С. Импликатура и теория интерпретации / П.С. Куслий // Язык, знание, социум : Проблемы социальной эпистемологии / РАН, Ин-т философии; Отв. ред. И.Т. Касавин. – М.: ИФРАН, 2007. – С. 156–164.

10. Лакофф Дж. Прагматика в естественной логике / Дж. Лакофф // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 18–23.

References:

1. Rovinsky R. Ye. Synergetika i processi razvitiya slozhnyh system / R. Ye. Rovinsky // Voprosi filosofiyi, 2006, №2. – S. 5–16.
2. Zinchenko V.P. Formirovaniya zritel'nogo obraza / V.P. Zinchenko. – M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 1969. – 324 s.
3. Zinchenko V.P. Funktsionalnaya structura zritel'noy pamiaty / V.P. Zinchenko, B.M. Velichkovsky, G.G. Vuchetich. – M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 1980. – 258 s.
4. Kasavin I.T. Poznaniye / I.T. Kasavin // Novaya filosofskaya entsiklopedia: V 4 t. – M.: Mysl, T.3., 2001. – S. 245–246.
5. Gafarov H.S. Filosofskaya germenevtika G.G. Gadamera: Stanovleniye i razvitiye: Dis. na soiskan. uchen. stepeni doctora filosof. nauk: spec. 09.00.03 / H.S. Gafarov, SPb. un-t. – SPb., 2003. – 416 s.
6. Kravets A.S. Tri paradigm smisla / A.S. Kravets // Vestn. Moskov. univ. – 2004. – Seriya 7, Filosofia, №6. – S. 17–28.
7. Frege G. Smisl i denotat: per. s nem. / G. Frege // Semiotika i informatika. – M.: VINITI, 2007. – Vyp. 8. – S. 28–34.
8. Ostin J. Izbrannoye: per. s angl. L.B. Makeyevoy, V.P. Rudneva / J. Ostin. – M.: Idea-Press, 1999. – 378 s.
9. Kusliy P.S. Implikatura i teoriya interpretatsiyi / P.S. Kusliy // Yazik, znaniye, socium: Problemi socialnoy epistemologiyi / RAN, In-t filosofiyi; Otv. red. I.T. Kasavin. – M.: IFRAN, 2007. – S. 156–164.
10. Lakoff J. Pragmatika v yestestvennoy logike / J. Lakoff // Novoye v zarubezhnoi linguisike. – M.: Progress, 1985. – Vyp. 16. – S. 18–23.

УДК 165.191

НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ: ЦЕННОСТНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ

к.филос.н., доцент, Шелехов Е.А.

Донецкий институт железнодорожного транспорта, Украина,
Мариуполь

В статье проанализирована связь науки и образования как важнейших элементов социального и культурного развития человечества. Сделан акцент на ценностях как интегрирующем факторе науки и образования. Сделан вывод о том, что образование и наука неразрывно связаны между собой как факторы, формирующие личность и ее социальное окружение. Современность требует перехода образования от задачи формировать техническое мышление к задаче формирования научного мышления, которое даст возможность не только строить инновационную экономику, но и защищать общественное и индивидуальное сознание от манипуляций.

Ключевые слова: рациональность, наука, сознание, мышление, общество.

*Shelehov Ye. A. Science and education: the dimension of values/
Donetsk Institute of Railway Transport, Ukraine, Mariupol*

In the article the connection between science and education as between two the most important elements of cultural development of humanity has been analyzed. The accent has been made on values as integrative factor of science and education. It was concluded that science and education are tightly connected with each other as the factors which impact forming of personality and its social surrounding. Modernity demands transition of education from the task to form technical thinking to the task to form scientific thinking. It will allow to build innovational economy and to protect social and individual mind against manipulations.

Key words: rationality, science, mind, thinking, society.

Наука и образование в современном мире являются неотъемлемой частью глобального социокультурного развития. Оба эти института принципиально важны для формирования, накопления и передачи наиболее ценного опыта и знаний о природе, обществе и человеке. Наука и образование имеют множество точек соприкосновения, что особенно ярко проявляется на уровне высшей школы. Ценностные трансформации, происходящие в современном мире, касаются всех сфер общественной жизни и непосредственно касаются науки и образования. Более того, именно ценности во многом выступают фактором их многоуровневой интеграции.

Целью данной работы является выявление роли аксиологического фактора в интеграции науки и образования.

Ценности выступают общей основой, которая объединяет разные уровни и сферы культуры. В связи с актуализацией значения ценностей в постнеклассической науке, эта проблематика требует тщательного философского анализа. Если проследить трансформацию аксиологического базиса в научных парадигмах, то основные его особенности заключаются в следующем: 1) Классическая парадигма науки: научная рациональность имеет абсолютную ценность для общественного развития; научное познание – это высшая форма познания и основа единственно правильного мировоззрения; наука составляет фундамент и двигатель социального прогресса; наука – это сфера независимая от политики и идеологии; 2) Неклассическая парадигма науки: наука не является аксиологической универсалией общественного развития; роль науки является доминирующей в сфере технического прогресса и проявляется, в том числе, в геополитическом военном противостоянии; научная рациональность в значительной степени

обусловлена историческим и социокультурным контекстами; наука как основание общественного и индивидуального мировоззрения, имеет ряд альтернатив; развитие науки тесно коррелирует с экономическими и политико-идеологическими факторами; 3) Постнеклассическая парадигма науки: научная рациональность обладает лишь относительной ценностью для общественного бытия; наука – это один из видов дискурса, наряду с философией, искусством, средствами массовой информации, языком и так далее; научная рациональность имеет социо-гуманитарную сущность, базируется на ценностях толерантности и гуманизма, поэтому нуждается в соответствующем контроле – этическом, экологическом и ином; ученые несут личную ответственность за продукты научной деятельности и их влияние на общество.

Итак, на примере этого перечня ценностных оснований различных моделей научных парадигм четко прослеживается тенденция к нарастанию роли ценностей в науке и научной деятельности.

Вопрос об аксиологическом измерении науки затрагивался в работах многих исследователей, среди которых – В. Горохов [1], М. Мамардашвили [2], М. Опенков [3], М. Сергеев [4] и др. При этом общие теоретические размышления о соотношении ценностного и познавательного приобретают конкретное содержание. По мере того как в философии осмысливаются формы и способы взаимодействия аксиологических и гносеологических факторов развития науки, сама проблема аксиологического взаимодействия образования и науки приобретает вид четко определенной парадигмы исследования.

В научной литературе бытует устойчивое убеждение в том, что ценности имеют исключительно внешний характер, а соотношение «знания – ценности» тождественно соотношению, например,

естественных наук и этики, которая дает первым гуманистическую направленность. Логично, что в этом случае проблема выходит за пределы методологии науки, приобретая более широкое общественное значение.

В XX в. образ науки существенно трансформировался. Наиболее характерным признаком идеала научности на сегодня считается включение мира человека в структуру научного познания, что является полной противоположностью по отношению к прежней позиции незаинтересованного, исключительно «объективного» познания, в котором для мира человека не оставалось места. Теперь в научных кругах не редкость даже критика самого принципа «объективности». Разумеется, объективность остается ценностью как науки, так и образования. На ее максимальное соблюдение направлены многочисленные методы и подходы как исследовательского, так и педагогического характера. Любой исследователь должен, вне всякого сомнения, стремиться к тому, чтобы быть максимально десантированным от собственных предпочтений и индивидуальных вкусов. Но, с другой стороны, каждый исследователь является человеком и имеет собственное мировоззрение, опыт, систему знаний, а значит, его действия всегда будут в определенной степени субъективными. Вопрос о том, что же есть объективной реальностью, может вообще быть темой отдельного философского исследования. Сегодня философы, социологи и историки науки перешли на позиции социокультурной и ценностной обусловленности познания и показали, что даже физическое или математическое знание также конструируется в культурном контексте и имеет ценностное измерение. Для того, чтобы аксиология научного познания стала возможной, следует, прежде всего, устранить некоторые стойкие стереотипы, которые

мешают всестороннему осмыслению ценностной проблематики в контексте нового образа науки.

Одним из таких несколько устаревших представлений является убеждение в ценностной нейтральности научных истин. Но при этом необходимо помнить, что в истории науки образ аксиологически нейтрального знания играл особую роль, оберегая науку от поглощения идеологией (что, фактически, произошло в нацистской Германии), и обеспечить ей условия для стремительного, ничем не ограниченного развития. Модель ценностно-нейтральной науки проявила себя одновременно и как философский принцип, и как методологический регулятор, и как элемент научного сознания. Она гармонично соотносится с характеристикой фундаментальных исследований как познания природы или общества, которые не имеют практических задач. Но также эта модель может служить основанием для элитарной интерпретации науки. В целом, абстрактность данной модели позволяет трактовать ее различными способами.

Для современной науки характерна ориентация на индивидуальность и неповторимость личностного мышления и бытия, что гармонично вписывается в провозглашенную постмодернистами (Ж. Лиотаром, Ж. Делезом, Р. Рорти и другими) концепцию исчерпанности действия всех крупных нарративов (что, фактически, стало формированием мегапарадигмы всеобщего релятивизма). Позитивным аспектом такой ситуации стало развитие толерантности, мирное сосуществование различных научных школ и позиций, устранение угрозы проявлений тоталитаризма и плюрализма мышления. Но при этом нельзя не отметить и ряд негативных аспектов – хаотичность мышления, научных и социокультурных поисков, мировоззренческая дезориентация и дегуманизация науки.

Сегодня можно говорить об утрате единого стандарта и ценностной шкалы, и возникновения на их месте большого количества разнообразных и принципиально равных между собой стандартов и шкал. Проблема коренной трансформации ценностей, развития аксиологического плюрализма и релятивизма становится важной ступенью на пути понимания не только проблем современной науки, но и общества и культуры в целом. Это проявляется в нарастании интереса к экзистенциальной проблематике, к проблемам биоэтики, экологической этики и т.п. Вместе с тем наблюдается рост общественного интереса к вненаучным типам мировоззрения, таким как религия и мистицизм. Особенно справедливым это утверждение выступает по отношению к бывшим советским странам с их феноменом «религиозного ренессанса» после долгого периода господства атеистической идеологии. Но, не смотря на это, наука оставляет за собой доминирующие позиции как ведущая сфера современного социума. Частично это объясняется ощущением свободы, могущества и власти над природой, которое она дает человеческому обществу (например, это касается технических разработок, достижений в областях медицины, генетики, астрономии и т.д.).

Научно-технические достижения как никогда остро демонстрируют свою двойную природу, которая выступает как благом, так и потенциальным путем к самоуничтожению человечества. При чем, это касается не только естественных, но и общественно-гуманитарных отраслей знания, ведь общественные и геополитические проблемы содержат не менее важный этический компонент, чем, например, вопрос клонирования живых организмов. Становление информационной цивилизации требует от мирового сообщества перехода от технического мышления к научному

мышлению, поскольку последнее имеет ряд неоспоримых преимуществ: соответствует выкладкам эпохи (стремительное развитие многих научных отраслей, необходимость преодоления кризиса во многих из них, повышенная динамика технико-технологического прогресса, формирование инновационной экономики и так далее); направлено на поддержку гуманистических ценностей; способствует развитию индивидуальности; в условиях чрезвычайно широкого социокультурного и ценностного разнообразия помогает формированию толерантных отношений, но не конформизма и примирения с негативными явлениями социального бытия.

Современный человек, живущий в информационную эпоху, должен не только уметь пользоваться новейшими технологиями, но и самостоятельно справляться с постоянным усложнением общественного бытия и неоднозначностью социальных процессов, а также быть открытым новому. Итак, человек XXI в. с очевидностью должен иметь развитое научное мышление для того, чтобы осуществлять дальнейший цивилизационный прогресс. Но ни один человек не рождается с научным мышлением, его можно приобрести только в процессе образования. М. Сергеева приводит по этому поводу интересный пример, который описывает научную карьеру нобелевского лауреата 1915 г. У.Л. Брегга, который еще в 23 года осуществил вместе со своим отцом У.Г. Бреггом выдающееся исследование, получившее международное признание [4]. Як удачно отмечает М. Сергеева, можно списывать такие достижения на наследственность, но в истории науки нередки случаи, когда будущие нобелевские лауреаты учились и работали вместе с другими нобелевскими лауреатами, а значит – именно такое образование и воспитание соответствующих ценностей научной рациональности

позволило им в итоге достичь высоких результатов в науке. Из этого можно сделать вывод, что сближение науки и образования является естественным и неизбежным, а формирование научного мышления выступает важнейшей ценностью современного образования.

Единство науки и образования, а также исследовательская направленность образования создает принципиально более качественную мотивацию профессиональной подготовки и имеет глубокое воспитательное значение. Научно-исследовательская направленность образовательного процесса должна иметь место в каждом вузе. Это, безусловно, не означает, что каждый выпускник станет потом заниматься исключительно наукой, но формирование научного мышления (которое можно в данном контексте полностью отождествить с понятием инновационного мышления) является необходимым требованием современной эпохи и гарантией эффективной деятельности в любой профессиональной отрасли.

Говоря о прогрессивном опыте отдельных ведущих западных университетов, А. Карпов указывает на то, что «...в студенческой среде исследование вовсе не играет роль полученной услуги, прежде всего, оно становится воспитанием, которое определяет высокое качество образования» [5, с. 90]. Тогда как комодификационное отношение к исследованиям (например, исключительно как к источнику получения грантов) приводит к отделению образования и научных исследований, в том числе, и в контексте научного партнерства и мобильности.

Еще в работах Р. Мертона и Б. Барбера были выделены такие базовые ценности как универсализм, общность, бескорыстие и организованный скептицизм, рационализм и эмоциональная нейтральность. Фактически, данные ценности одновременно

являются и качествами, которые требуются от ученого как носителя научной рациональности.

Универсализм глубоко укоренен в христианской онтологии и связан с теологической концепцией качеств божественной природы, среди которых – идея абсолютной божественной мудрости. Бесконечно премудрый Бог не может создавать неупорядоченный мир, а значит, в нем есть строгие законы и закономерности, которые возможно познать, в том числе благодаря научным методам. Что касается общности научного знания, то оно означает его интерсубъективность и всеобщую доступность. Смысл ценности бескорыстия состоит в том, что ученый не должен использовать свои исследования для личной выгоды, а осознавать то, что научные открытия имеют общественное значение. Организованный скептицизм неразрывно связан с ответственностью ученого за результаты своих исследований, хотя следует отметить, что ответственность за использование научных разработок лежит также на всем обществе. Рационализм и эмоциональная нейтральность является неотъемлемыми атрибутами процесса научного исследования, хотя они всегда в определенной степени ограничены.

Такие ценности как знания, профессионализм, критическое мышление, интеллектуальная свобода, истина, качество, индивидуализм как сотрудничество, общественно-политическая, идеологическая и финансовая автономия, рациональность, эмоциональная нейтральность и эффективность можно считать общими как для науки, так и для образования.

Как справедливо отмечают И. Налетова и А. Прохоров, сегодня под влиянием комодификации научно-образовательной отрасли происходит системная трансформация ее фундаментальных ценностей: универсализм сменяется локальным контекстом,

всеобщность – мультидисциплинарностью, бескорыстие – смесью коммерческих, политических и социальных интересов, организованный скептицизм – конкуренцией, а индивидуализм – принципами командной работы [6]. Также изменяются и ценности образования, а значит и ученого-преподавателя. Это еще раз доказывает, что лучшими преподавателями при таких условиях могут быть специалисты, которые объединяют преподавательское и исследовательское направления своей деятельности.

Конечно, наука не сводится только к профессии ученого (в СССР образ безумного ученого, который, забыв обо всем на свете, погрузился в свои исследования, даже был постоянной темой анекдотов). Но при этом статус ученого, который (как и статус преподавателя) предполагает совокупность определенных качеств, также является ценностью, на которой стоит остановиться более детально.

В постиндустриальную эпоху наука продолжает сохранять свою элитарность, при том, что образование носит массовый характер. Принадлежность к сообществу ученых означает принадлежность к интеллектуальной элите социума. На первый взгляд может показаться, что сегодня войти в это элитарное сообщество довольно просто, ведь ученый – это человек, который постоянно занимается обработкой и генерированием информации, превращая ее в новые знания, а информация является одним из самых демократических источников власти. Конечно, в примере с нобелевским лауреатом У.Л. Брегом семейный статус (а именно, отец-ученый) сыграл особую роль, но в целом человек, который желает стать ученым, сам формирует в себе качества, необходимые для успешного занятия наукой. В итоге, благодаря развитию информационных технологий доступ к информации сегодня широк как никогда. Но далеко не

каждый из тех, кто имеет такой доступ, становится ученым. На самом деле, абсолютно прав М. Опенков, который пишет: «...возможность доступа совершенно не означает владение. Информация является выборочной. Интеллект специалиста выступает главным фактором, который лимитирует возможность приобщения к данному ресурсу» [3, с. 30].

Еще один вопрос, который возникает при анализе ценностного измерения фигуры ученого, состоит в том, должен ли преподаватель быть также и исследователем? Вызовы современного образовательного пространства обуславливают утвердительный ответ на данный вопрос, особенно если это касается университетских лекторов. Обеспечить высокое качество высшего образования и сформировать научное (инновационное) мышление может только преподаватель, который сам является ученым и имеет такое мышление. Кроме того, он должен постоянно развиваться, чтобы не только не отставать, но и продвигать развитие науки. Именно в процессе постоянных научных поисков преподаватель-ученый проявляет в полной мере свою личность, ведь чтобы формировать ярких личностей, необходимо самому быть таковой. Чем глубже и шире компетентность человека как ученого и как преподавателя, тем более уникальными становятся знания, которые он генерирует и транслирует. За объединение науки и образования выступал еще М. Ломоносов. Хотя эта идея активно декларируется на разных уровнях в большинстве стран постсоветского пространства, ее воплощение не отличается последовательностью. Так, например, в современной России делаются попытки проводить научные исследования в университетах, противопоставив их государственным академиям наук. При этом акцент делается на конкуренции между тремя взаимосвязанными структурами – государственными академиями;

государственными научными центрами, тесно связанными с промышленностью, и университетами, что очевидно является нелогичным шагом и может привести к разрушению фундаментальной науки. В Украине также существуют значительные проблемы, касающиеся, в частности, разделения науки на академическую, отраслевую и вузовскую, и недоразвитости связей между ними. Тяжелое финансовое положение и выраженная коммерциализация и ориентация на прикладные исследования привела к падению престижа статуса ученого и снижению профессионализма работников высшей школы, а также эмиграции многих талантливых ученых за рубеж и переходу их из научных и образовательных учреждений в коммерческие структуры. К сожалению, преподаватель украинского вуза остается, в целом, только лектором, человеком, который воспроизводит определенную информацию и практически не генерирует новой. Решение этого вопроса возможно только комплексным путем, в том числе, через активное приобщение творческой молодежи к научно-образовательному труду. Как сказал известный физик С. Хокинг, необходимость не отставать от аспирантов всегда была для него чрезвычайно важным стимулом и не позволяла увязнуть в болоте [3, с. 29].

Еще одним направлением анализа социально-аксиологического аспекта науки и образования выступает их связь с техникой. Техника стала средством для достижения человеком практических целей. Техника – это совокупность действий человека, направленных на господство над природой, что предоставить необходимую культурную форму окружающей среде. Смысл техники состоит в освобождении от власти природы, а технология – это своеобразное «сжатие» времени путем достижения результата за оптимально короткое

время. В XX в. понятия науки и техники стали настолько неразрывными, что их стали лексически объединять («научно-техническая отрасль», «научно-технический прогресс» и т.д.). Более того, сама наука в общественном сознании превратилась в теоретическую основу технических разработок. Доминирующие позиции в образовании стали занимать политехнические вузы. Эти процессы можно обобщить через единую ценность – контроль человека над объектами материального мира. Сегодня соотношение науки и техники может быть пересмотрено, поскольку в начале XXI в. сформировалась тенденция к выдвиганию альтернативных ценностей человеческого бытия – гармонии с окружающей средой, общественной справедливости, возможности различных типов рациональности и др.

Наука на сегодняшний день – это весьма сильно разветвленная система, включающая огромное количество учебных дисциплин. В научной периодике в последние годы нередко можно лозунги по поводу необходимости интеграции научного знания, что вполне объяснимо. Но определенный смысл есть и в точке зрения, высказанной, в частности, М. Сергеевой, которая считает, что сегодня как никогда раньше важно отделить гуманитарные науки от технологий, поскольку если этого не сделать, то со временем гуманитарные науки будут также дискредитированы в глазах общества, как сегодня естественные науки, поскольку в обыденном сознании физики виноваты в создании атомной бомбы, а химики – в загрязнении окружающей среды (а психологи и социологи, по аналогии, могут быть обвинены в том, что граждане поддаются манипулятивным влияниям) [4].

В связи с влиянием ценностей индустриализации (а сегодня – постиндустриального общества) и коммодификацией науки и

образования отдельные научные отрасли начали ранжироваться по престижности. Трудно не согласится с М. Мамардашвилли, который сказал, что не существует прикладных наук, а есть только наука и ее применение, и там, где знание не находится в состоянии производства другого знания, мы – вне науки и вне знания [2, с. 100].

Таким образом, наука и образование являются двумя важнейшими факторами, которые формируют человека и человеческую культуру. Наука выступает ценностью равно в той мере, в которой она ценностью не является и не может быть, не перестав выступать как особое человекообразующее явление [2, с. 100]. Любое разделение образования и науки является искусственным, что становится наиболее очевидным в постинформационную эпоху, когда на повестку дня выносятся вопросы формирования у всех членов общества научного мышления, научной картины мира и инновационного подхода.

Литература:

- 1. Горохов В.Г. Как возможны наука и научное образование в эпоху академического капитализма / В.Г. Горохов // Вопросы философии. – 2010. – №12. – С. 18–24.*
- 2. Мамардашвилли М.К. Наука и ценности – бесконечное и конечное / М.К. Мамардашвилли // Вопросы философии. – 1973. – №8. – С. 34–38.*
- 3. Опенков М.Ю. Ценность незаменимого специалиста и трансформация системы образования / М.Ю. Опенков // Совет ректоров. – 2008. – №3.*
- 4. Сергеева М.Г. Ценности науки как базовые ценности европейской цивилизации / М.Г. Сергеева [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.researcher.ru/>*

5. Карпов А.О. Коммодификация образования в ракурсе его целей, онтологии и логики культурного развития / А.О. Карпов // Вопросы философии. – 2012. – №10. – С. 139–146.

6. Налетова И.В., Прохоров А.В. Трансформация ценностей академической культуры в условиях глобализации / И.В. Налетова, А.В. Прохоров // Аналитика культурологии. – 2009. – Вып. 3(15) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.analiculturolog.ru/archive/item/300-article>

References:

1. Gorohov V.G. *Kak vozmoazhni nauka i nauchnoye obrazovanie v epohu akademicheskogo kapitalizma* / V.G. Gorohov // *Voprosy filosofii*. – 2010. – №12. – С. 18–24.

2. Mamardashvilli M.K. *Nauka I tsennosti – beskonechnoye I konechnoye* / M.K. Mamardashvilli // *Voprosy filosofii*. – 1973. – №8. – С. 34–38.

3. Openkov M.Yu. *Tsennost nezamenimogo spetsialista i transformatsiya systemy obrazovaniya* / M.Yu. Openkov // *Sovet rektorov*. – 2008. – №3. – С. 26–29.

4. Sergeyeva M.G. *Tsennosti nauki kak bazoviye tsennosti yevropeiskoy zivilizatsii* / M.G. Sergeyeva [Electronniy resurs]. – Regim dostupa: <http://www.researcher.ru/>

5. Karpov A.O. *Kommodifikatsiya obrazovaniya v rakurse ego tesley, ontologii I logiki kulturnogo razvitia* / A.O. Karpov // *Voprosy filosofii*. – 2012. – №10. – С. 139–146.

6. Nalyotova I.V., Prohorov A.V. *Transformatsiya tsennostey akademicheskoy kultury v usloviyah globalizatsii* / I.V. Nalyotova, A.V. Prohorov // *Analitika kulturologii*. – 2009. – Vyp. 3(15) [Electronniy resurs]. – Regim dostupa: <http://www.analiculturolog.ru/archive/item/300-article>

III. TECHNICAL SCIENCES

УДК 517.95

ПРОГНОЗУВАННЯ ОПТИМАЛЬНИХ РЕЖИМІВ РОБОТИ ШВИДКИХ ФІЛЬТРІВ З ОДНОРІДНИМИ ПОРИСТИМИ ЗАВАНТАЖЕННЯМИ

кандидат технічних наук, Климюк Ю. Є.

Рівненський державний гуманітарний університет, Україна, Рівне

Запропоновано просторову математичну модель для прогнозування процесу доочистки води від домішок у швидких фільтрах з однорідними пористими завантаженнями при додержанні сталої швидкості фільтрації, яка враховує зворотній вплив концентрацій компонент багатоконпонентних домішок, адсорбованих на зернах завантаження, на активну пористість. У моделі прийнято, що конвективна складова масоперенесення й адсорбція переважають над вкладом дифузії й десорбції. Отримано алгоритм числово-асимптотичного наближення розв'язку відповідної нелінійної сингулярно-збуреної крайової задачі для просторової області, що має форму криволінійного паралелепіпеда, обмеженого двома екіпотенціальними поверхнями і чотирма поверхнями течії. Запропонована модель дозволяє шляхом проведення комп'ютерних експериментів отримати оптимальні варіанти використання фільтрувальних матеріалів та збільшення тривалості роботи фільтрів за рахунок вибору їх форми.

Ключові слова: математична модель, процес доочистки води, багатоконпонентна домішка, швидкий фільтр, пористе завантаження, сингулярно-збурена задача, просторова область.

PhD in Technical Sciences, Klimjuk Ju.Je. Prediction of optimal modes of operation of rapid filters with homogeneous porous loads / Rivne State University of Humanities, Ukraine, Rivne

A spatial mathematical model to predict the process of water purification from impurities in rapid filters with homogeneous porous loads subject to constant rate filtration, which takes into account the reverse impact of component concentrations of multi-component impurities, adsorbed on the grains load, on the active porosity, is proposed. In the model assumed that the convective component mass of transfer and adsorption prevail over the contribution of the diffusion and desorption. The algorithm for numerically-asymptotic approximation of the solution of the corresponding nonlinear singular-perturbed boundary problem for the spatial area, which a having the shape of a curvilinear parallelepiped, bounded two equipotential surfaces and four surfaces of the flow, is developed. The proposed model allows by conducting computer experiments to obtain optimal use of the filtering materials and the increase in the length work filters due to the choice of their form.

Key words: mathematical model, process of water purification, multi-component impurity, rapid filter, porous load, singular-perturbed problem, spatial area.

Вступ. Підземні води є багатокomпонентною динамічною системою, до складу якої входять гази, мінеральні й органічні речовини, що знаходяться в розчиненому, колоїдному і завислому станах, а також мікроорганізми. Зараз прісні підземні води широко використовуються для водопостачання, зрошення земельних угідь та інших видів господарської діяльності. Видалення завислих у воді домішок досягається шляхом її відстоювання і фільтрування, для

якого використовуються швидкі фільтри із пористими завантаженнями [1]. Процеси адсорбції і десорбції домішок залежать від багатьох факторів: швидкості фільтрації, властивостей фільтруючих матеріалів, реагентів тощо. Зростаюча вартість фільтруючих матеріалів вимагає проведення досліджень для їх більш якісного використання.

Розробкою теоретичних основ доочистки рідин від домішок шляхом їх фільтрування через пористі завантаження та подальшим її вдосконаленням займалося чимало вітчизняних і зарубіжних вчених [1, 2]. В якості математичної моделі процесу доочистки рідини від домішок вітчизняними дослідниками найчастіше використовується модель Д.М. Мінца при сталій швидкості фільтрації або деяка її модифікація (вдосконалена модель). У [3] запропоновано просторове узагальнення математичної моделі Д.М. Мінца, яка є більш ефективною для проведення теоретичних досліджень, націлених на оптимізацію параметрів процесу фільтрування (часу захисної дії завантаження, розмірів фільтра тощо). У [4] вона вдосконалена шляхом введення додаткового рівняння для визначення зміни активної пористості завантаження вздовж висоти фільтру. Математичні моделі у [3, 4] описані нелінійними сингулярно-збуреними крайовими задачами (у моделях прийнято, що конвективні складові масоперенесення й адсорбції переважають над вкладом дифузії й десорбції) і розв'язуються з використанням числово-асимптотичних методів. При цьому суттєвим є перехід від вихідної задачі для складної конфігурації криволінійної області (обмеженої поверхнями течії й екіпотенціальними поверхнями) до задачі для відповідної канонічної області комплексного потенціалу, що має вигляд прямокутного паралелепіпеда. Але у [3, 4] враховувалася лише дифузія домішок у воді, так як коефіцієнт дифузії домішок у

фільтраційній течії значно більший за коефіцієнт домішок в осаді, адсорбованому на зернах завантаження. Однак з часом спостерігається значне зростання концентрації домішок в осаді і відповідний доданок стає суттєвим. Крім того, варто враховувати багатокомпонентність домішок.

Мета роботи. Сформувати математичну модельну задачу для прогнозування процесу доочистки води від багатокомпонентних домішок у швидких фільтрах з однорідними пористими завантаженнями при додержанні сталої швидкості фільтрації, яка дозволяла б шляхом проведення комп'ютерних експериментів отримати оптимальні варіанти використання фільтрувальних матеріалів та збільшення тривалості роботи фільтрів за рахунок вибору їх форми. Отримати алгоритм числово-асимптотичного наближення розв'язку відповідної нелінійної сингулярно-збуреної крайової задачі.

Постановка задачі. Для модельної області $G = G_z \times (0, \infty)$ ($z = (x, y, z)$), $G_z = ABCDA_*B_*C_*D_*$ – однозв'язний криволінійний паралелепіпед, обмежений гладкими, ортогональними між собою в кутових точках та по ребрах, двома екіпотенціальними поверхнями $ABB_*A_* = \{z: f_1(x, y, z) = 0\}$, $CDD_*C_* = \{z: f_2(x, y, z) = 0\}$ і чотирма поверхнями течії $ADD_*A_* = \{z: f_3(x, y, z) = 0\}$, $BCC_*B_* = \{z: f_4(x, y, z) = 0\}$, $ABCD = \{z: f_5(x, y, z) = 0\}$, $A_*B_*C_*D_* = \{z: f_6(x, y, z) = 0\}$ (рис. 1 а), розглянемо модельну задачу, описану системою рівнянь:

$$\vec{v} = \kappa \cdot \text{grad } \varphi, \text{div } \vec{v} = 0, \quad (1)$$

$$\left\{ \begin{aligned} (\sigma \cdot C_j)'_t &= \operatorname{div}(D_j \cdot \operatorname{grad} C_j) - \vec{v} \cdot \operatorname{grad} C_j - \sum_{k=1}^m a_{j,k} \cdot C_j + \\ &+ \sum_{k=1}^m a_{k,j} \cdot C_k - \alpha_j \cdot C_j + \beta_j \cdot U_j, (\sigma \cdot C_j)'_t = \operatorname{div}(D_j^* \cdot \operatorname{grad} U_j) - \\ - \sum_{k=1}^m a_{j,k}^* \cdot U_j + \sum_{k=1}^m a_{k,j}^* \cdot U_k + \alpha_j \cdot C_j - \beta_j \cdot U_j, \sigma'_t &= - \sum_{k=1}^m \gamma_j \cdot U_j \quad (j = \overline{1, m}) \end{aligned} \right. \quad (2)$$

за крайових умов:

$$\Phi|_{ABB_*A_*} = \Phi_*, \quad \Phi|_{CDD_*C_*} = \Phi^*, \quad \Phi'_n|_{ADD_*A_* \cup BCC_*B_* \cup ABCD \cup A_*B_*C_*D_*} = 0, \quad (3)$$

$$C_j|_{ABB_*A_*} = c_j^*, \quad C'_j|_{CDD_*C_*} = 0, \quad C'_j|_{ADD_*A_* \cup BCC_*B_* \cup ABCD \cup A_*B_*C_*D_*} = 0 \quad (j = \overline{1, m}),$$

$$U_j|_{ABB_*A_*} = u_j^*, \quad U'_j|_{CDD_*C_*} = 0, \quad U'_j|_{ADD_*A_* \cup BCC_*B_* \cup ABCD \cup A_*B_*C_*D_*} = 0 \quad (j = \overline{1, m}) \quad (4)$$

і початкових умов:

$$C_j|_{t=0} = c_j^0, \quad U_j|_{t=0} = u_j^0 \quad (j = \overline{1, m}), \quad \sigma|_{t=0} = \sigma_0^0, \quad (5)$$

де $\Phi = \Phi(x, y, z)$ і $\vec{v} = \vec{v}(v_x, v_y, v_z)$ – відповідно потенціал і вектор швидкості фільтрації, $0 = \Phi_* < \Phi < \Phi^* < \infty$,

$|\vec{v}| = \sqrt{v_x^2(x, y, z) + v_y^2(x, y, z) + v_z^2(x, y, z)} > 0$, κ – коефіцієнт фільтрації,

$\kappa > 0$, \vec{n} – зовнішня нормаль до відповідної поверхні; $C_j = C_j(x, y, z, t)$ і

$U_j = U_j(x, y, z, t)$ – відповідно концентрації j -тої компоненти

багатокомпонентної домішки у фільтраційній течії і осаді,

адсорбованому на зернах завантаження; $\sigma = \sigma(x, y, z, t)$ – активна

пористість, D_j – власний коефіцієнт дифузії j -тої компоненти

багатокомпонентної домішки у фільтраційній течії, $D_j = \varepsilon \cdot d_j$, $d_j > 0$

$(j = \overline{1, m})$, D_j^* – власний коефіцієнт дифузії j -тої компоненти

багатокомпонентної домішки в осаді, $D_j^* = \varepsilon \cdot d_j^*$, $d_j^* > 0$ $(j = \overline{1, m})$, $a_{j,k}$ і

$a_{j,k}^*$ – коефіцієнти, що характеризують швидкість протікання

масообмінних процесів між j -тою і k -тою компонентами багатокомпонентної домішки відповідно у фільтраційній течії і адсорбованої на зернах завантаження, $a_{j,k} = \varepsilon \cdot \bar{a}_{j,k}$, $a_{j,k}^* = \varepsilon \cdot \bar{a}_{j,k}^*$ ($j = \overline{1,m}$, $k = \overline{1,m}$), α_j і β_j – коефіцієнти, що характеризують обсяги адсорбованої і десорбованої за одиницю часу j -тої компоненти багатокомпонентної домішки, $\beta_j = \varepsilon \cdot \bar{\beta}_j$ ($j = \overline{1,m}$), γ_j – коефіцієнт, що характеризує швидкість зміни активної пористості завантаження за рахунок сорбції j -тої компоненти багатокомпонентної домішки, $\gamma_j = \varepsilon \cdot \bar{\gamma}_j$ ($j = \overline{1,m}$), $\bar{a}_{j,k} = \bar{a}_{j,k}(x, y, z, t)$, $\bar{a}_{j,k}^* = \bar{a}_{j,k}^*(x, y, z, t)$ ($j = \overline{1,m}$, $k = \overline{1,m}$), $\alpha_j = \alpha_j(x, y, z, t)$, $\bar{\beta}_j = \bar{\beta}_j(x, y, z, t)$ і $\bar{\gamma}_j = \bar{\gamma}_j(x, y, z, t)$ ($j = \overline{1,m}$) – неперервні обмежені функції, ε – малий параметр ($\varepsilon > 0$), $c_j^* = c_j^*(M, t)$, $c_j^0 = c_j^0(x, y, z)$, $u_j^* = u_j^*(M, t)$, $u_j^0 = u_j^0(x, y, z)$ ($j = \overline{1,m}$) і $\sigma_0^0 = \sigma_0^0(x, y, z)$ – достатньо гладкі функції, узгоджені між собою на ребрах області G [5], $M \in ABB_*A_*$.

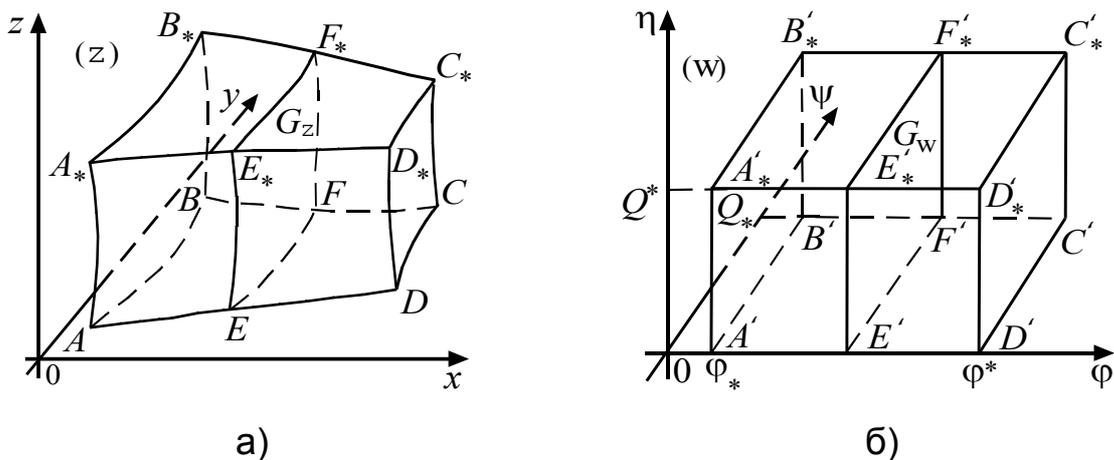


Рис. 1. Просторова область фільтрації G_z (а) та відповідна їй область комплексного потенціалу G_w (б)

Шляхом введення пари функцій $\psi = \psi(x, y, z)$, $\eta = \eta(x, y, z)$ (просторово комплексно спряжених із функцією $\varphi(x, y, z)$) таких, що $\kappa \cdot \text{grad } \varphi = \text{grad } \psi \times \text{grad } \eta$ [6] і заміною останніх чотирьох з граничних умов (3) на умови: $\psi|_{ADD_*A_*} = 0$, $\psi|_{BCC_*B_*} = Q_*$, $\eta|_{ABCD} = 0$, $\eta|_{A_*B_*C_*D_*} = Q^*$, задача (1), (3) замінюється більш загальною прямою задачею на знаходження просторового аналогу конформного відображення області G_z на відповідну область комплексного потенціалу – прямокутний паралелепіпед $G_w = A'B'C'D'A_*B_*C_*D_* = \{w = (\varphi, \psi, \eta) : \varphi_* < \varphi < \varphi^*, 0 < \psi < Q_*, 0 < \eta < Q^*\}$, де Q_* , Q^* – невідомі параметри,

$$Q = Q_* \cdot Q^* = \int_{EFF_*E_*} \frac{\partial \varphi}{\partial s} ds - \text{кількість рідини, що проходить через деяку}$$

еквіпотенціальну поверхню EFF_*E_* області G_z (повна фільтраційна витрата).

Припустимо, що ця задача є розв'язаною [5], зокрема, знайдено поле швидкостей \vec{v} , параметри Q_* , Q^* , Q та ряд інших величин. Здійснивши заміну змінних $x = x(\varphi, \psi, \eta)$, $y = y(\varphi, \psi, \eta)$, $z = z(\varphi, \psi, \eta)$ у рівнянні (2) та умовах (4), (5), отримаємо відповідну “дифузійну задачу” для області $G_w \times (0, \infty)$:

$$\left\{ \begin{aligned} & \left(\tilde{\sigma} \cdot c_j \right)'_t = D_j \cdot \left(b_1 \cdot c''_{j\varphi\varphi} + b_2 \cdot c''_{j\psi\psi} + b_3 \cdot c''_{j\eta\eta} + b_4 \cdot c'_{j\psi} + b_5 \cdot c'_{j\eta} \right) - \\ & - \kappa \cdot b_1 \cdot c'_{j\varphi} - \sum_{k=1}^m \tilde{a}_{j,k} \cdot c_j + \sum_{k=1}^m \tilde{a}_{k,j} \cdot c_k - \tilde{\alpha}_j \cdot c_j + \tilde{\beta}_j \cdot u_j, \left(\tilde{\sigma} \cdot u_j \right)'_t = \\ & = D_j^* \cdot \left(b_1 \cdot u''_{j\varphi\varphi} + b_2 \cdot u''_{j\psi\psi} + b_3 \cdot u''_{j\eta\eta} + b_4 \cdot u'_{j\psi} + b_5 \cdot u'_{j\eta} \right) - \\ & - \sum_{k=1}^m \tilde{a}_{j,k}^* \cdot u_j + \sum_{k=1}^m \tilde{a}_{k,j}^* \cdot u_k + \tilde{\alpha}_j \cdot c_j - \tilde{\beta}_j \cdot u_j, \tilde{\sigma}'_t = - \sum_{j=1}^m \tilde{\gamma}_j \cdot u_j \quad (j = \overline{1, m}), \end{aligned} \right. \quad (6)$$

$$c_j \Big|_{\varphi=\varphi_*} = \tilde{c}_j^*, \quad c'_j \Big|_{\varphi=\varphi^*} = 0,$$

$$c'_j \psi \Big|_{\psi=0} = c'_j \psi \Big|_{\psi=Q_*} = c'_j \eta \Big|_{\eta=0} = c'_j \eta \Big|_{\eta=Q_*} = 0 \quad (j = \overline{1, m}),$$

$$u_j \Big|_{\varphi=\varphi_*} = \tilde{u}_j^*, \quad u'_j \varphi \Big|_{\varphi=\varphi_*} = 0,$$

$$u'_j \psi \Big|_{\psi=0} = u'_j \psi \Big|_{\psi=Q_*} = u'_j \eta \Big|_{\eta=0} = u'_j \eta \Big|_{\eta=Q_*} = 0 \quad (j = \overline{1, m}), \quad (7)$$

$$c_j \Big|_{t=0} = \tilde{c}_j^0, \quad u_j \Big|_{t=0} = \tilde{u}_j^0 \quad (j = \overline{1, m}), \quad \tilde{\sigma} \Big|_{t=0} = \tilde{\sigma}_0^0, \quad (8)$$

де $c_j = c_j(\varphi, \psi, \eta, t) = C_j(x(\varphi, \psi, \eta), y(\varphi, \psi, \eta), z(\varphi, \psi, \eta), t)$, $u_j = u_j(\varphi, \psi, \eta, t)$,
 $\tilde{\sigma} = \tilde{\sigma}(\varphi, \psi, \eta, t)$, $\tilde{c}_j^* = \tilde{c}_j^*(\psi, \eta, t)$, $\tilde{u}_j^* = \tilde{u}_j^*(\psi, \eta, t)$, $\tilde{c}_j^0 = \tilde{c}_j^0(\varphi, \psi, \eta)$,
 $\tilde{u}_j^0 = \tilde{u}_j^0(\varphi, \psi, \eta)$, $\tilde{\sigma}_0^0 = \tilde{\sigma}_0^0(\varphi, \psi, \eta)$, $\tilde{a}_{j,k} = \varepsilon \cdot \tilde{a}_{j,k}$, $\tilde{a}_{j,k}^* = \varepsilon \cdot \tilde{a}_{j,k}^*$, $\tilde{\beta}_j = \varepsilon \cdot \tilde{\beta}_j$,
 $\tilde{\gamma}_j = \varepsilon \cdot \tilde{\gamma}_j$, $\tilde{a}_{j,k} = \tilde{a}_{j,k}(\varphi, \psi, \eta, t)$, $\tilde{a}_{j,k}^* = \tilde{a}_{j,k}^*(\varphi, \psi, \eta, t)$, $\tilde{\alpha}_j = \tilde{\alpha}_j(\varphi, \psi, \eta, t)$,
 $\tilde{\beta}_j = \tilde{\beta}_j(\varphi, \psi, \eta, t)$, $\tilde{\gamma}_j = \tilde{\gamma}_j(\varphi, \psi, \eta, t)$, $\tilde{v} = \tilde{v}(\varphi, \psi, \eta)$, $b_r = b_r(\varphi, \psi, \eta)$
 $(r = \overline{1, 5})$, $b_1 = \varphi_x'^2 + \varphi_y'^2 + \varphi_z'^2 = \tilde{v}^2 \cdot \kappa^{-2}$, $b_2 = \psi_x'^2 + \psi_y'^2 + \psi_z'^2$, $b_3 = \eta_x'^2 + \eta_y'^2 + \eta_z'^2$,
 $b_4 = \psi_{xx}'' + \psi_{yy}'' + \psi_{zz}''$, $b_5 = \eta_{xx}'' + \eta_{yy}'' + \eta_{zz}''$ [5].

Розв'язання задачі. Аналогічно до [3 – 5] знайдено числово-асимптотичне наближення розв'язку задачі (6) – (8) з точністю $O(\varepsilon^{n+1})$ у вигляді таких рядів:

$$c_j = \sum_{i=0}^n \varepsilon^i \cdot c_{j,i} + \sum_{i=0}^n \varepsilon^i \cdot \tilde{P}_{j,i} + \sum_{i=0}^n \varepsilon^i \cdot \tilde{\tilde{P}}_{j,i} + \sum_{i=0}^{2n+1} \varepsilon^{i/2} \cdot \left(\hat{P}_{j,i} + \hat{\hat{P}}_{j,i} + \check{P}_{j,i} + \check{\check{P}}_{j,i} \right) + R_{j,n+1}$$

$(j = \overline{1, m})$,

$$u_j = \sum_{i=0}^n \varepsilon^i \cdot u_{j,i} + \sum_{i=0}^{n+1} \varepsilon^i \cdot \tilde{H}_{j,i} + \sum_{i=0}^{n+1} \varepsilon^i \cdot \tilde{\tilde{H}}_{j,i} + \sum_{i=0}^{2n+1} \varepsilon^{i/2} \cdot \left(\hat{H}_{j,i} + \hat{\hat{H}}_{j,i} + \check{H}_{j,i} + \check{\check{H}}_{j,i} \right) + \check{R}_{j,n+1}$$

$(j = \overline{1, m})$,

$$\tilde{\sigma} = \sum_{i=0}^n \varepsilon^i \cdot \tilde{\sigma}_i + \sum_{i=0}^{n+1} \varepsilon^i \cdot \tilde{h}_i + \sum_{i=0}^{n+1} \varepsilon^i \cdot \tilde{\tilde{h}}_i + \sum_{i=0}^{2n+1} \varepsilon^{i/2} \cdot \left(\hat{h}_i + \hat{\hat{h}}_i + \check{h}_i + \check{\check{h}}_i \right) + \check{R}_{s,n+1},$$

де $c_{j,i} = c_{j,i}(\varphi, \psi, \eta, t)$, $u_{j,i} = u_{j,i}(\varphi, \psi, \eta, t)$, $\tilde{\sigma}_i = \tilde{\sigma}_i(\varphi, \psi, \eta, t)$ ($j = \overline{1, m}$, $i = \overline{0, n}$)

– члени регулярних частин асимптотик, $\tilde{P}_{j,i} = \tilde{P}_{j,i}(\tilde{\phi}, \psi, \eta, t)$,

$\tilde{H}_{j,i} = \tilde{H}_{j,i}(\tilde{\phi}, \psi, \eta, t)$, $\tilde{h}_i = \tilde{h}_i(\tilde{\phi}, \psi, \eta, t)$ ($j = \overline{1, m}$, $i = \overline{0, n+1}$) – функції типу

примежового шару в околі $\varphi = \varphi_*$ (поправки на вході),

$\tilde{\tilde{P}}_{j,i} = \tilde{\tilde{P}}_{j,i}(\tilde{\tilde{\phi}}, \psi, \eta, t)$, $\tilde{\tilde{H}}_{j,i} = \tilde{\tilde{H}}_{j,i}(\tilde{\tilde{\phi}}, \psi, \eta, t)$, $\tilde{\tilde{h}}_i = \tilde{\tilde{h}}_i(\tilde{\tilde{\phi}}, \psi, \eta, t)$ ($j = \overline{1, m}$, $i = \overline{0, n+1}$)

– функції типу примежового шару в околі $\varphi = \varphi^*$ (поправки на виході),

$\hat{P}_{j,i} = \hat{P}_{j,i}(\varphi, \tilde{\psi}, \eta, t)$, $\hat{H}_{j,i} = \hat{H}_{j,i}(\varphi, \tilde{\psi}, \eta, t)$, $\hat{h}_i = \hat{h}_i(\varphi, \tilde{\psi}, \eta, t)$,

$\hat{\tilde{P}}_{j,i} = \hat{\tilde{P}}_{j,i}(\varphi, \tilde{\tilde{\psi}}, \eta, t)$, $\hat{\tilde{H}}_{j,i} = \hat{\tilde{H}}_{j,i}(\varphi, \tilde{\tilde{\psi}}, \eta, t)$, $\hat{\tilde{h}}_i = \hat{\tilde{h}}_i(\varphi, \tilde{\tilde{\psi}}, \eta, t)$,

$\check{P}_{j,i} = \check{P}_{j,i}(\varphi, \psi, \tilde{\eta}, t)$, $\check{H}_{j,i} = \check{H}_{j,i}(\varphi, \psi, \tilde{\eta}, t)$, $\check{h}_i = \check{h}_i(\varphi, \psi, \tilde{\eta}, t)$, $\check{\tilde{P}}_{j,i} = \check{\tilde{P}}_{j,i}(\varphi, \psi, \tilde{\tilde{\eta}}, t)$,

$\check{\tilde{H}}_{j,i} = \check{\tilde{H}}_{j,i}(\varphi, \psi, \tilde{\tilde{\eta}}, t)$, $\check{\tilde{h}}_i = \check{\tilde{h}}_i(\varphi, \psi, \tilde{\tilde{\eta}}, t)$ ($j = \overline{1, m}$, $i = \overline{0, 2n+1}$) – функції типу

примежового шару відповідно в околах $\psi = 0$, $\psi = Q_*$, $\eta = 0$, $\eta = Q^*$

(поправки на бічних стінках фільтру), $\tilde{\phi} = \frac{\varphi - \varphi_*}{\varepsilon}$, $\tilde{\tilde{\phi}} = \frac{\varphi^* - \varphi}{\varepsilon}$, $\tilde{\psi} = \frac{\psi}{\sqrt{\varepsilon}}$,

$\tilde{\tilde{\psi}} = \frac{Q_* - \psi}{\sqrt{\varepsilon}}$, $\tilde{\eta} = \frac{\eta}{\sqrt{\varepsilon}}$, $\tilde{\tilde{\eta}} = \frac{Q^* - \eta}{\sqrt{\varepsilon}}$ – відповідні їм регуляризуючі

перетворення (розтяги), $R_{j,n+1}(\varphi, \psi, \eta, t, \varepsilon)$, $\check{R}_{j,n+1}(\varphi, \psi, \eta, t, \varepsilon)$,

$\check{\tilde{R}}_{n+1}(\varphi, \psi, \eta, t, \varepsilon)$ ($j = \overline{1, m}$) – залишкові члени. Зокрема, для знаходження

$c_{j,i}$, $u_{j,i}$, $\tilde{\sigma}_i$ ($j = \overline{1, m}$, $i = \overline{0, n}$) одержано формули:

$$c_{j,0} = \begin{cases} \tilde{c}_j^*(\psi, \eta, t - \tilde{f}(\varphi, \psi, \eta)) \cdot e^{-\tilde{\lambda}_{j,1}(\varphi, \psi, \eta, t)}, & t \geq \tilde{f}, \\ \tilde{c}_j^0(\tilde{f}^{-1}(\tilde{f}(\varphi, \psi, \eta) - t, \psi, \eta), \psi, \eta) \cdot e^{-\tilde{\lambda}_{j,2}(\varphi, \psi, \eta, t)}, & t < \tilde{f}, \end{cases}$$

$$u_{j,0} = \frac{1}{\tilde{\sigma}_0^0} \cdot \int_0^t \tilde{\alpha}_j(\varphi, \psi, \eta, \hat{t}) \cdot c_{j,0}(\varphi, \psi, \eta, \hat{t}) d\hat{t} + \tilde{u}_j^0 \quad (j = \overline{1, m}), \quad \tilde{\sigma}_0 = \tilde{\sigma}_0^0 \quad (j = \overline{1, m}),$$

$$c_{j,i} = \begin{cases} e^{-\tilde{\lambda}_{j,1}(\varphi, \psi, \eta, t)} \cdot \int_{\varphi_*}^{\varphi} \frac{g_{j,i}(\widehat{\varphi}, \psi, \eta, \tilde{f}(\widehat{\varphi}, \psi, \eta) - \tilde{f}(\varphi, \psi, \eta) + t)}{\tilde{v}^2(\widehat{\varphi}, \psi, \eta)} \cdot e^{\tilde{\lambda}_{j,1}(\widehat{\varphi}, \psi, \eta, t)} d\widehat{\varphi}, & t \geq \tilde{f}, \\ e^{-\tilde{\lambda}_{j,2}(\varphi, \psi, \eta, t)} \cdot \int_0^t \frac{g_{j,i}(\tilde{f}^{-1}(\widehat{t} + \tilde{f}(\varphi, \psi, \eta) - t, \psi, \eta), \psi, \eta, \widehat{t})}{\tilde{\sigma}_0^0(\tilde{f}^{-1}(\widehat{t} + \tilde{f}(\varphi, \psi, \eta) - t, \psi, \eta), \psi, \eta)} \cdot e^{\tilde{\lambda}_{j,2}(\varphi, \psi, \eta, \widehat{t})} d\widehat{t}, & t < \tilde{f}, \end{cases}$$

$$u_{j,i} = \frac{1}{\tilde{\sigma}_0^0} \cdot \int_0^t \tilde{g}_{j,i}(\varphi, \psi, \eta, \widehat{t}) d\widehat{t}, \quad \tilde{\sigma}_i = \int_0^t \tilde{g}_i(\varphi, \psi, \eta, \widehat{t}) d\widehat{t} \quad (j = \overline{1, m}, i = \overline{1, n}),$$

де
$$\tilde{\lambda}_{j,1}(\varphi, \psi, \eta, t) = \kappa \cdot \int_{\varphi_*}^{\varphi} \frac{\tilde{\alpha}_j(\widehat{\varphi}, \psi, \eta, \tilde{f}(\widehat{\varphi}, \psi, \eta) + t - \tilde{f}(\varphi, \psi, \eta))}{\tilde{v}^2(\widehat{\varphi}, \psi, \eta)} d\widehat{\varphi},$$

$$\tilde{\lambda}_{j,2}(\varphi, \psi, \eta, t) = \int_0^t \frac{\tilde{\alpha}_j(\tilde{f}^{-1}(\widehat{t} + \tilde{f}(\varphi, \psi, \eta) - t, \psi, \eta), \psi, \eta, \widehat{t})}{\tilde{\sigma}_0^0(\tilde{f}^{-1}(\widehat{t} + \tilde{f}(\varphi, \psi, \eta) - t, \psi, \eta), \psi, \eta)} d\widehat{t},$$

$$g_{j,i} = I(i, 1) \cdot \left(d_j \cdot (b_1 \cdot c''_{(j,i-1)\varphi\varphi} + b_2 \cdot c''_{(j,i-1)\psi\psi} + b_3 \cdot c''_{(j,i-1)\eta\eta} + b_4 \cdot c'_{(j,i-1)\psi} + b_5 \cdot c'_{(j,i-1)\eta}) + \sum_{k=1}^m \tilde{a}_{j,k} \cdot c_{j,i-1} - \sum_{k=1}^m \tilde{a}_{k,j} \cdot c_{k,i-1} + \tilde{\beta}_j \cdot u_{j,i-1} - \sum_{l=1}^i (\tilde{\sigma}_l \cdot c'_{(j,i-l)t} - \tilde{\sigma}'_{lt} \cdot c_{j,i-l}) \right),$$

$$\tilde{g}_{j,i} = \tilde{\alpha}_j \cdot c_{j,i} +$$

$$+ I(i, 1) \cdot \left(d_j^* \cdot (b_1 \cdot u''_{(j,i-1)\varphi\varphi} + b_2 \cdot u''_{(j,i-1)\psi\psi} + b_3 \cdot u''_{(j,i-1)\eta\eta} + b_4 \cdot u'_{(j,i-1)\psi} + b_5 \cdot u'_{(j,i-1)\eta}) + \sum_{k=1}^m \tilde{a}_{j,k}^* \cdot u_{j,i-1} - \sum_{k=1}^m \tilde{a}_{k,j}^* \cdot u_{k,i-1} - \tilde{\beta}_j \cdot u_{j,i-1} + \sum_{l=1}^i (\tilde{\sigma}_l \cdot u'_{(j,i-l)t} + \tilde{\sigma}'_{lt} \cdot u_{j,i-l}) \right),$$

$$\tilde{g}_i = -I(i, 1) \times \times \sum_{j=1}^m \tilde{\gamma}_j \cdot u_{j,i-1}, \quad \tilde{f} = \tilde{f}(\varphi, \psi, \eta) = \kappa \cdot \int_{\varphi_*}^{\varphi} \frac{\tilde{\sigma}_0^0(\widehat{\varphi}, \psi, \eta)}{\tilde{v}^2(\widehat{\varphi}, \psi, \eta)} d\widehat{\varphi} \quad - \quad \text{час}$$

проходження відповідною частинкою шляху від точки $(x(\varphi_*, \psi, \eta), y(\varphi_*, \psi, \eta), z(\varphi_*, \psi, \eta)) \in ABB_*A_*$ до точки

$(x(\varphi, \psi, \eta), y(\varphi, \psi, \eta), z(\varphi, \psi, \eta)) \in G_z$ вздовж відповідної лінії течії, \tilde{f}^{-1} –

функція, обернена відповідно до \tilde{f} відносно змінної φ ,

$$I(a,b) = \begin{cases} 1, & a \geq b, \\ 0, & a < b. \end{cases}$$

Висновки. Сформовано просторову математичну модель процесу доочистки води від багатокomпонентних домішок у швидких фільтрах з однорідними пористими завантаженнями, яка враховує зворотній вплив концентрацій домішок, адсорбованих на зернах завантаження, на активну пористість. Отримана модель дозволяє шляхом проведення комп'ютерних експериментів більш точно у порівнянні з [3, 4] (за рахунок врахування багатокomпонентності домішки і дифузійної складової в осаді) спрогнозувати оптимальні варіанти використання фільтрувальних матеріалів та збільшення тривалості роботи фільтрів за рахунок підбору їх форми.

Література:

1. Орлов В.О. Водоочисні фільтри із зернистою засипкою / В. О. Орлов. – Рівне: НУВГП, 2005. – 163 с.
2. Минц Д.М. Теоретические основы технологии очистки воды / Д.М. Минц. – М.: Стройиздат, 1964. – 156 с.
3. Числово-асимптотичне наближення розв'язків просторових модельних задач процесу фільтрування / А.Я. Бомба, Ю.Є. Климюк, А.П. Сафоник, В.М. Сівак // Фізико-математичне моделювання та інформаційні технології. – 2010. – Вип. 11. – С. 29–39.
4. Климюк Ю.Є. Моделювання процесу доочистки води від залишкових катіонів алюмінію фільтруванням через аніоноактивні завантаження із врахуванням зміни фільтраційних властивостей середовища / Ю.Є. Климюк, В.М. Сівак // Волинський математичний вісник. Серія прикладна математика. – Вип. 7 (16). – Рівне: РДГУ, 2010. – С. 93–109.

5. Бомба А.Я. Математичне моделювання просторових сингулярно-збурених процесів типу фільтрація-конвекція-дифузія: монографія / А.Я. Бомба, Ю.Є. Климюк. – Рівне: ТзОВ фірма «Ассоль», 2014. – 273 с.

6. Рауз Х. Механика жидкости / Х. Рауз. – М.: Стройиздат. – 1967. – 390 с.

References:

1. Orlov V.O. Vodoochisni fil'tri iz zernistuju zasipkoju / V.O. Orlov. – Rivne: NUVGP, 2005. – 163 s.

2. Minc D.M. Teoreticheskie osnovy tehnologii ochistki vody / D.M. Minc. – M.: Strojizdat, 1964. – 156 s.

3. Chislovo-asimptotichne nablizhennja rozv'jaskiv prostorovih model'nih zadach procesu fil'truvannja / A.Ja. Bomba, Ju.Je. Klimjuk, A.P. Safonik, V.M. Sivak // Fiziko-matematichne modeljuvannja ta informacijni tehnologii. – 2010. – Vip. 11. – S. 29–39.

4. Klimjuk Ju.Je. Modeljuvannja procesu doochistki vodi vid zalishkovih kationiv aljuminiju fil'truvannjam cherez anionoaktivni zavantazhennja iz vrahuvannjam zmini fil'tracijnih vlastivostej seredovishha / Ju.Je. Klimjuk, V.M. Sivak // Volins'kij matematichnij visnik. Serija prikladna matematika. – Vip. 7 (16). – Rivne: RDGU, 2010. – S. 93–109.

5. Bomba A.Ja. Matematichne modeljuvannja prostorovih singuljarno-zburenih procesiv tipu fil'tracija-konvekciya-difuzija: monografija / A.Ja. Bomba, Ju.Je. Klimjuk. – Rivne: TzOV firma «Assol'», 2014.–273 s.

6. Rauz H. Mehanika zhidkosti / H. Rauz. – M.: Strojizdat. – 1967.– 390 s.

УДК 631.4: 630*2: 630*44 (477.41/.42)

БОЛОТА ЯК САМОРЕГУЛЮЮЧА СИСТЕМА В ПРИРОДІ

кандидат сільськогосподарських наук, доцент, Левченко В.Б.

кандидат сільськогосподарських наук, доцент, Шульга І.В.

Житомирський національний агроекологічний університет, Україна,
Житомир

Обґрунтовано значення боліт як стійких екологічних систем. Їх стійкість забезпечується складністю та значною кількістю вхідних в них компонентів і взаємозв'язків. Болота важливі не лише для живучих у них організмів: звірів і птахів, риб і комах, рослин, грибів та лишайників. Вони відіграють першочергову роль для тих, хто здійснює лише частину свого життя на болотах. У болотах гніздяться і годуються багато птахів: тетерева, глухарі, рябчики, біла куріпка, кормовою базою для яких є ягоди на торфовищах. Метою роботи є оцінка боліт як основних місць, де тримаються качки, гуси, лиски, журавлі, кулики, чаплі та інші птахи. Перелітні водоплавні птахи часто виводять потомство на одному болоті, відпочивають під час перельоту на іншому, а зимують за тисячі кілометрів-на третьому. Основними методами проведення робіт є спостереження по прокладених маршрутах за характером формування та зміни болотного ареалу, флори, фауни.

За результатами роботи встановлено, що чисельність водоплавних птахів знаходиться у прямій залежності від площі ставків і боліт. Причому основним чинником, що визначає чисельність, є площа водної поверхні в період розмноження. На лісових річках із заболоченими берегами люблять селитися бобри, перегороджуючи русло річки греблями, що збільшує вологість у навколишніх екосистемах.

Результати досліджень плануються застосовуватись в лісогосподарських підприємствах різних форм власності з метою збереження та примноження біологічного різноманіття.

Висновки досліджень полягають в тому, що для повноцінного відновлення лісів, які вирубуються, необхідна діяльність бобрів та наявність болотистих ділянок. Крім бобрів, в заплавах живуть інші хутрові звірі-норка, ондатра. Лосі, олені, кабани, козулі приходять на торфовища у пошуках ягід. Якщо знищити болота, загинуть не лише рослини і тварини боліт, але й багато тих видів, які мешкають поблизу. В останні роки болота стали об'єктом пильної уваги вчених. Це не дивно, адже болота являють собою не лише унікальні екологічні системи, а й цінні родовища корисних копалин.

Ключові слова: торф'яники, верхові болота, низинні болота, евторфне болото, верховий торф, сплавина, торфорозробка, енергозбереження, ресурсозбереження.

PhD in Agricultural Sciences, Levchenko V.B., PhD in Agricultural Sciences, Shulga I.V. Swamps as a self-regulated natural system / Zhytomyr National University of Agriculture and Ecology, Ukraine, Zhytomyr

Swamps are stable ecosystems. Their stability is provided with the complexity and a substantial number of organisms that constitute them: animals and birds, fishes and insects, plants, fungi and lichens. They play the first and foremost role for those species which spend only some part of their life in the swamps. Plenty of birds nest and feed in the swamps such as black grouse, wood grouse, hazel-grouse, willow grouse, whose forage reserve is berries growing in the peatbogs. Swamps are the main places where ducks, geese, cranes, sandpipers, herons and other birds nest.

Key words: peatbogs, upland bogs and lowland bogs, eutrophic bogs, upper peat, floating bog, peatery, energy-saving, resource-saving.

Вступ. Закони природи призводять до формування певного порядку з первісного хаосу і потім проходить процес систематизації і розвитку природних структур. Чи існує загальний підхід до опису динамічних колективних явищ в багатокомпонентних системах, що володіють властивістю самоорганізації? Чи можливе подальше вдосконалення і ускладнення сформованої природної структури? Для того щоб виробити підхід, який дав можливість дати пояснення різним явищам в різних наукових дослідженнях, був запропонований термін синергетика.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Термін запропонований Г. Хакеном (1980). Походить це слово від грецького «Синергія» - сприяння, співробітництво (συν - разом і ενεργος - діючий, що працює). Під синергетикою Г. Хакен запропонував розуміти галузь науки, яка займається вивченням ефектів самоорганізації у фізичних біологічних системах, а також в споріднених їм явищах в широкому класі систем [2].

У синергетиці виникнення впорядкованих складних систем, обумовлено народження колективних типів поведінки під впливом флуктуацій, їх конкуренцією і відбором того типу поведінки, який виявляється здатним вижити в умовах конкуренції [11]. Як зауважує сам Хакен, це веде нас в певному сенсі до узагальнення дарвінізму, дія якого поширюється не тільки на органічний, але й на неорганічний світ. У фізиці, явища самоорганізації простежуються починаючи з атомарного рівня і аж до галактик. Виникаючі об'єкти приймають дивовижні форми, які сильно відрізняються один від одного. Наприклад, циклони, урагани, смерчі, торнадо [6, 7, 9]. Будь-яка структура існує в просторі і часі тільки за рахунок дисипації (розсіювання) енергії - різниця лише в характері часу існування [8].

Але звернемося до дисипативних структур в навколишній природі на макрорівні, наприклад до боліт.

Болотами називають ділянки земної поверхні, що характеризуються надлишковим зволоженням верхніх горизонтів ґрунту і гірських порід. Болота характеризуються болотною рослинністю і заснуванням торфу. Болота - це екосистеми з характерним лише для них водним режимом і своєрідним кругообігом речовини та енергії. Головна особливість, що відрізняє болотні екосистеми від усіх інших - перевищення накопичення органічної речовини над його розкладанням і як результат - накопичення торфу. Рослина, вода і торф складають нероздільну єдність в болотах зон з гумідним кліматом [1]. Найбільш сприятливі умови для розвитку торф'яних боліт в зоні Українського Полісся, особливо багато їх у понижених місцях, заплавах річок, лісових масивах. Тому не лише сучасні природно-кліматичні умови, але й історичне минуле визначає ступінь заболочення та інтенсивність болото утворення.

Формулювання мети статті та завдань досліджень. Метою наших досліджень були болотні екосистеми Житомирського Полісся, а також рослинність евтрофних боліт, гідрофізичні процеси болотних екосистем. Крім цього досліджувались процеси, які проходять в болотних екосистемах, що в свою чергу лежать в основі утворення боліт. Завданням досліджень було проаналізувати генезис утворення евтрофних боліт та визначення їхнього рослинного складу, розкриття гідродинамічних процесів в умовах болотних екосистем Житомирського Полісся, а також наведено практичні рекомендації щодо раціонального використання болотних екосистем в умовах Житомирського Полісся. Для проведення досліджень по вивченню болотних екосистем Житомирського Полісся було закладено п'ять пробних площ в умовах Ігнатпільського лісництва ДП «Овруцьке ЛГ»,

Пилипівського та Новозаводського лісництв ДП «Житомирське ЛГ», та пробні площі в умовах 22, 23 кварталів урочища Висока Піч, які адміністративно відносяться до Корбутівського лісництва, Житомирського військового лісгоспу. Проведення обліків в умовах пробних площ здійснювали по прокладених маршрутах. Для проведення обліків використовували методику обстеження пробних площ лісових масивів. Результати спостережень записувались в реєстраційний журнал проведення досліджень. Визначення ступеня заболочення території поводили згідно гідрометричної шкали заболочення за Д.О. Мелєховим. Класи болотних екосистем визначали за рослинами-індикаторами.

Виклад основного матеріалу статті. В результаті наших досліджень було встановлено, що лівова частка лісо покритої площі в умовах Ігнатпільського лісництва ДП «Овруцьке ЛГ» знаходиться на торф'яниках та торфовищах. Під торфом розуміють відмерлі рослинні залишки коричневого, бурого або чорного кольору з різним ступенем розкладу. Раніше вважали, що болота є екологічними врівноваженими системами, але виявляється і ці системи можна віднести до далеких від екологічної рівноваги. Функціонування екосистем верхових боліт Полісся супроводжується інтенсивним відкладенням торфу. В результаті, первинний торф місцевості вирівнюється, але замість нього утворюється новий болотний рельєф, а саме опукла форма болотної поверхні, причому центр може на 10 метрів перевищувати рівень над краєм болота (рис. 1) [2]. Однак така форма характерна лише для невеликих боліт Житомирського Полісся. З ростом розміру болота, змінюється і його рельєф. На його поверхні виникають регулярні періодичні структури понижень і підвищень (рис. 2). Це, так званий, грядово-мочевинний або грядово-озерний болотно-рослинний комплекс.

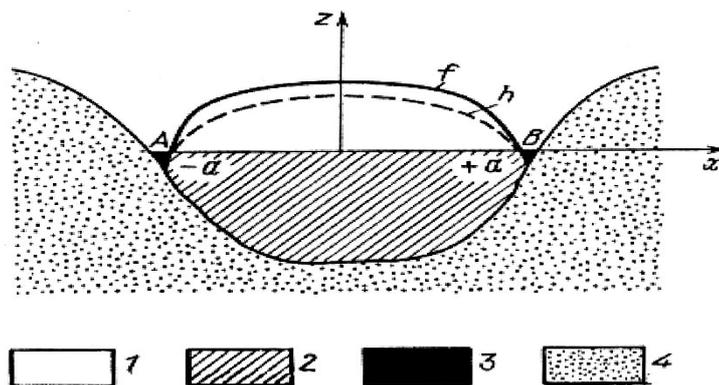


Рис. 1. Приблизний профіль верхового болота в умовах Житомирського Полісся [2]:

1 - верховий торф; 2 - низинний торф; 3 - вода; 4 - підстилаюча порода; f - поверхня болота; h - поверхня водного дзеркала.



Рис. 2. Поліський грядово-озерний болотно-рослинний комплекс в умовах 16 кварталу 26 виділу Ігнатпільського лісництва ДП «Овруцьке ЛГ».

Прийнято вважати, що розвиток болотного рельєфу в Житомирському Поліссі обумовлено нерівномірністю торфонакопичення в різних ділянках болота. Локальна швидкість цього процесу залежить в основному від гідрологічного режиму даної ділянки, рівня болотних вод і їх проточності. Умови виникнення та існування грядово-мочаревних болотних комплексів досліджували за допомогою експедиційних досліджень (рис. 3) [8].

Імітаційний експеримент в умовах Ігнатпільського болотного комплексу показав послідовну зміну поверхні болота (верхньої лінії) і водного дзеркала (нижньої лінії). Структура болота утворюється за рахунок дисипації вологи (рис. 4) [10]. Менша кількість енергії, що надходить ззовні, пояснюється кількістю вологи, яка має акумулюватись за рахунок поверхневого стоку з болота, а вона в свою чергу збільшується пропорційно його площі. У той же час дренаюча здатність країв болота пропорційна периметру болота. В результаті, частина ефективних опадів йде на підвищення рівня болотних вод, тобто на зміну параметра, що відповідає за зміну болотної Поліської екосистеми.

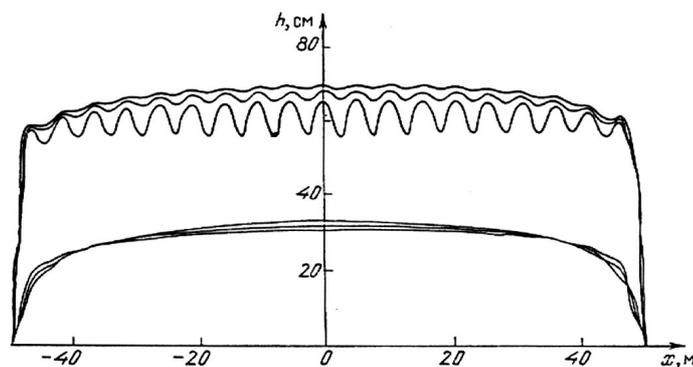


Рис. 3. Зміна профілю болота в умовах Житомирського Полісся в ході імітаційного експерименту протягом 5 років [8].

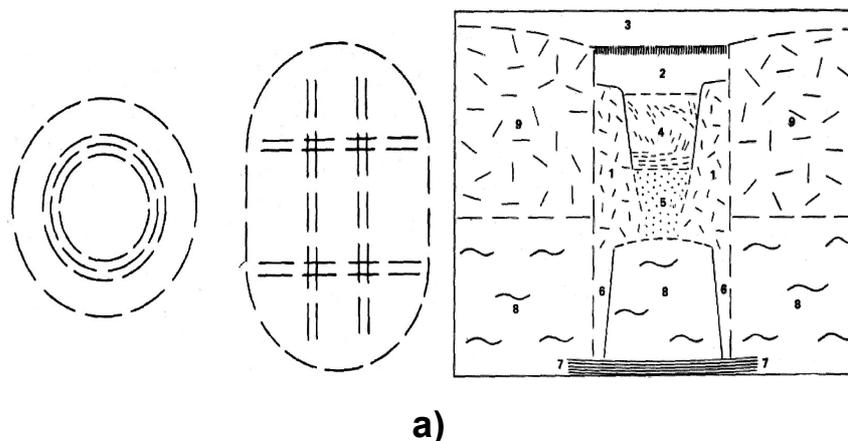


Рис. 4. Схеми розташування торфових поясів різного ступеня розкладу в умовах болотних масивів Ігнатпільського та Високо Пічнянського болотних масивів на круглому й оваліному верховому

болоті (схема а), б - схема перетворення болота в озеро: 1 – зміщені до низу під стінками мочаревини блоки торфу; 2 - вода; 3 - плавучий килим сфагнових мохів; 4 - затонулі слабозкладені сфагнуві мохи; 5 - торф'яна суспензія, що утворюється з розмоклого торфу; 6 - розриви в торф'яному дні сплавини (виходи метанових газів і вод); 7 - озерні глини, що підтримують торфовий купол; 8 - низинні торфи (осокові); 9 - верхові торфу (сфагнові пухівкові) [10].

Але цієї енергії недостатньо для підтримки болотних поясів, обводнених розривів у торфі, які складаються з сплавини, озерця і озер. У народі ці поглиблення в товщі торфу називають вікнами. Ці, зібрані в ряди водяні стільники простягаються на кілька кілометрів і займають близько половини площі болотних масивів. Рухаючись упоперек такого поясу на відстані всього 300-400 м, можна налічити до 30-40 рядів сплавини яка розділяє торфові угруповання. Досить цікаво, що біля сплавин утворюються досить стійкі стінки з верхового торфу, які сформувавшись остаточно, прорізають торф'яну товщу на 5-7 м до підстилаючих торф'яних озерних глин (рис. 5). В. Н. Сукачов ще в 1926 році назвав мочаревини і озерця в болотному масиві вторинними утвореннями, більш молодими, ніж сам торф'яний купол болота. Вважається, що вторинні природні водорезервуари верхових боліт дуже динамічні. Якщо в поясі розривів вода, що залягає в куполі болота, піднімається вгору, мочаревина і сплавина переповнюється і перетворюється на озеро, а озерця зливаються в озера діаметром від 20 до 100 м. Це вже справжні болотні моря. Наприклад, Гале болото в Коростишівському районі Житомирської області. Пояснити за допомогою імітаційного експерименту та математичної моделі процес самоорганізації болотного масиву в умовах Житомирського Полісся, що призводять до виникнення «дисипативної структури» болота,

навряд чи вдасться без підведення додаткової гідравлічної енергії з більш глибинних частин болотного масиву.

На низинних лісових болотах в умовах Ігнатпільського лісництва Житомирського Полісся виникають осередки Бернара, в центрі яких виникають вікна, де вода надходить вгору, підживлює торфовище і опускається знову вниз, але в уповільненому режимі. Вони не заростають і не замулюються, в них не росте болотна рослинність і вони виступають як споконвічна "данина" боліт, а не вторинні їхні похідні. Наприклад, фотографічний розріз заболоченої поверхні лісового масиву в басейні малої річки Лісова, що протікає через лісові урочища Пилипівського лісництва ДП «Житомирське ЛГ» дає яскраве уявлення цих процесів.

Поверхня болота декорується згодом рослинністю і обрамляється торфовищами, заповнюючись постійно підживлюючими висхідними водами підземних водоносних горизонтів (рис. 5). Особливо наочно вони проявляються при замерзанні болотного масиву, де на периферії вікон утворюються крижані жили, саме вони переміщуються на глибину, утворюючи додаткові стінки осередків. Вікна зазвичай або зовсім не замерзають, або лід на них найбільш тонкий. Такі осередки виявляються і при відтаванні промерзлих болотних екосистем в суворі зими, але вони на 80% заповнені пісковиками, глинами, ґрунтом, мулом.

Подекуди в болотних екосистемах Житомирського Полісся зустрічались осередки гірських порід, залишених великим льодовиком які нагадують хвилі дисипації на поверхні киплячої рідини. Ці структури не є вторинними, як і на болотні комплекси того самого походження. Зменшення ентропії при розмерзанні болота відбувається в основному за рахунок більш теплих потоків з літосфери і підвищеного тиску у нижніх водоносних горизонтах.



Рис. 5. Заболочена поверхня русла малої річки Лісова.

Болота в умовах Житомирського Полісся можна розглядати як системи розвантаження артезіанських вод. Дійсно, експерименти показують, що фільтраційний стік, вивчений у верхньому шарі торфу на округлому верховому болотному масиві, виявився невеликим: 1 л/с на 1 км² площі стікання. Так як площа стікання орієнтована перпендикулярно шарам вторинних водозапасів, то вікна і озерця ніяк не могли виникнути під дією стоку. Тому виділяють ще один регулюючий чинник розвитку торф'яних куполів і виникнення в них обводнених поясів - це болотні гази, в товщі торфу і як правило це метан.

Експериментально досліджено, що по краях болотної водойми над торфовищами піднімаються бульбашки газу - метану, оксидів азоту та сірководню. Сфагновий мох після свого відмирання залишає після себе шари полерідного низинного торфу. Інколи в умовах боліт Житомирського Полісся спостерігаються дрібні газові виверження - викиди торф'яної жовчі по вузьких вертикальних каналах. В процесі експериментів, ми спостерігали моменти справжнього фонтанування

рідкого торфу (рис. 6) і навіть займання газів, що виходять з надр торф'яного болота.



Рис. 6. Місця виходу болотного метану з наступним його samozайманням в умовах Ігнатпільського лісництва ДП «Овруцьке ЛГ».

Встановлено, що взимку фонтануючі води з дна мочаревини досить теплі (до $+6^{\circ}\text{C}$). і вони здатні проплавити льодовий покрив. На круглих верховних масивах утворюється специфічний радіально-центричний візерунок тріщин, а на овальних - розриви перпендикулярні один одному. На нашу думку, основна закономірність торф'яної тектоніки полягає в тому, що болотні гази укладені в глибинах торф'яного масиву обумовлюють не тільки виникнення окремих вікон і озерець, а й розвиток принципово різних за своєю геометрією поясів на верхових масивах різної конфігурації, що є притаманними лише виключно Поліському типу болотоутворення.

Донедавна існувала думка, що сучасні болота не мають ніякої користі, тому їх слід осушувати всюди якнайскоріше і якомога більше. Перетворення природи, все більш прискорювалось, і це в свою чергу призвело до корінної зміни багатьох ландшафтів. Гідротехнічна меліорація викликала значні порушення в природних екосистемах

Житомирського Полісся. Наприклад, 2-3 метровий торф'яний шар боліт спрацьовується до мінерального ґрунту через 10-20 років після осушення. У Білорусії на розораних полях, трапляються пилові бурі - у повітря піднімаються чорні хмари пересушеного торфу. Масові лісові пожежі, що сталися в 2014-2016 роках на територіях Ченігівської, Київської, Житомирської та Рівненської областей довели, що пересушений торф в умовах лісових екоценозів чинить особливо небезпечну з протипожежної точки зору загрозу. Задимленість після таких пожеж в Києві, Житомирі, Рівному через завищену в 6 разів концентрацію канцерогенних продуктів горіння, інколи навіть призводила до смерті людей, особливо тих, хто страждав на хронічні серцево-судинні та соматичні захворювання.

Болотні екосистеми Житомирського Полісся є джерелами водних ресурсів більшості малих і середніх річок. Тому в наслідок непередуманої гідротехнічної меліорації міліють малі річки та струмки - витoki великих річок; знижується рівень ґрунтових вод на прилеглих до осушених боліт територіях; всихають ліси, скорочується генофонд болотних рослин і кількість перелітних птахів.

Вода боліт - це величезний, поки що мертвий капітал як вологи, так і розчинених в ній мінеральних сполук який представляє істотний потенційний фонд майбутнього. В даний час тільки в болотах Житомирської та Рівненської областей, запас води складає приблизно 70 тис. м³. Торф'яні поклади - це архів історії за останні 10 тис. років. Як згадує Г. А. Елина [1], в торфових покладах закладена пам'ять про пращурів, які колись росли в лісах і на болотах, деревах, травах, мохах. Завдяки доступності та безперервності покладів торфу, з нього вдається добути найціннішу інформацію, а саме: склад рослинності лісів і боліт, послідовність їх змін з часу відступу льодовика до сучасності. Поширеним елементом ландшафту зони

Полісся Житомирської області, є різні болота (рис. 7). Розвитку їх сприяє рівнинний характер території і клімат. Найбільшого поширення, болота набули на північ Житомирської області, і особливо в Овруцькому, Олевському, Народицькому та Ємільчинському районах.



Рис. 7. Розірвані на частини болота в центральній частині Овруцького району на території лісокористування ДП «Овруцьке ЛГ».

Поширеним елементом ландшафту Полісся і зокрема Житомирської області зокрема є різні болота. Розвитку їх сприяє рівнинний характер території і клімат [3]. Найбільшого поширення боліт спостерігається на північ Рівненської і Чернігівської областей. Наприклад, проведена оцінка сучасного стану заболочених територій північно та південно-поліської підзони, (басейн річок Тетерів, Уж, Норин), з урахуванням даних по підземному стоку. Ці дані в подальшому можуть бути використані для вирішення водно-екологічних завдань і прийняття екологічних рішень у сфері водного та рибного господарства, планування, розвитку населених пунктів і виробничих підприємств регіону, а також ведення лісового господарства в регіоні. В зоні Полісся і зокрема на Житомирщині, передісторія боліт почалася 12 тис. років тому, коли льодовик останнього (Валдайського) періоду почав відступати, залишаючи величезну кількість води, яка накопичувалася в зниженнях рельєфу.

Поступово вода йшла в озера, моря, океани. Але не вся, частина її збереглася в мілководних післяльодовикових водоймах. Потепління, що настало 9500 років тому, і велика кількість води були «пусковим механізмом», який дав поштовх до утворення боліт. Далі болота поширювалися зі швидкістю 400 га / рік і за 9500 років зайняли площу 3630000 га, а це близько 30% території. У болотах місцями можуть накопичуватися залізні руди (сидерит, лимоніт).

Практичне значення боліт полягає у використанні торфу на паливо, добрива і для отримання технічних продуктів - віск, біостимулятори, креолін, феноли. Застосовується як утеплювальний матеріал – ізоплити. Житомирська область покрита озерами і болотами на 50%. При впливі температури, тиску і розчинів, рослинні залишки, дерева і торф перетворюється на буре вугілля (рис. 8).



Рис 8. Овруцький буро-вугільний розріз. Житомирська область.

Низинні болота розташовуються в зниженнях рельєфу. Їх флористичне царство представлене осокою, сфагновими мохами, вільхою, березою повислою. Вони як правило живляться ґрунтовими водами. Ці болота найбагатші поживними речовинами. Верхові болота (оліготрофні) розташовуються на вододілах. Ґрунтові води як правило залягають глибоко. Тут розвиваються оліготрофні рослини, маловимогливі до вмісту поживних речовин, і звичайно сфагновий

мох. Утворюються потужні поклади торфу. Верхові болота утворюються на сході і північному сході Житомирської області (рис. 9). Перехідні болота - мезотрофні, на яких поширена мезотрофна рослинність. Вони містять велику кількість мінеральних речовин. Наприклад, багато лісових прісних озер Тетерівсько – Кам'янського межиріччя приурочені до верхніх ділянок річкових долин - стародавніх долин стоку. До них в першу чергу відносяться озера верхньої частини долин, і незважаючи на широке поширення озер, відбувається всихання водойм Житомирщини. Тому на сьогоднішній день ми висуваємо гіпотезу, що існування і поширення багаторівневих ніздрюватих структур, являє собою природну системоутворюючу і необхідну складову природи, яка характеризується математичними моделями, під назвою - «дивний антрактор» і виникає при самоорганізації дисипативних систем болотних екосистем.



Рис. 9. Район притоки верхів'я річки Уж в умовах Ігнатпільського лісництва ДП «Олевське ЛГ» Житомирської області.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямку.

1. У Житомирському Поліссі переважають низинні болота з евтрофною рослинністю. Вони надзвичайно різноманітні за своєю природою, що пояснюється умовами водно-мінерального живлення.

2. Серед евтрофних боліт виділяємо три групи формацій. З них – найбільш поширеними і досить різноманітними є трав'яні болота, в меншій мірі – лісові, фрагментарно–чагарникові.

3. Основу трав'яного покриву евтрофних боліт складають: лепешняк великий (*Cyperus maxima*), очерет звичайний (*Phragmites australis*), різні види осок (*Carex acutiflora*, *C. omskiana*, *C. vesicaria*, *C. acuta*) та інші види болотного різнотрав'я (хвощ річковий (*Equisetum fluviatile*), плакун верболистий (*Lythrum salicaria*), вербочілця звичайна (*Lysimachia vulgaris*))

4. Лісові евтрофні болота на Житомирщині представлені двома формаціями – вільхи клейкої (*Alnus (glutinosa) paludosa*) і берези болотної (*Betula (pubescens) paludosa*), з яких більш поширеною є перша. Класичне місце зростання і домінування вільхи клейкої (*Alnus glutinosa*) – притерасна частина заплави, пере (воложена, багата мінеральними речовинами).

5. Характерною особливістю вільшинкових боліт є мозаїчність рельєфу – наявність п'ядесталів та міжстовбурових знижень. У зниженнях переважають осоки (осока побережна (*Carex riparia*), осока пухирчаста (*C. vesicaria*), осока гоциривидна (*C. acutiformis*)) та види гідрофільного різнотрав'я (образки болотні (*Colla palustris*), бобівник трилистий (*Menyanthes trifoliata*), кизляк болотний (*Naumburgia thyrsiflora*). На пристовбурових підвищеннях трапляються різні види гідрофільних папоротей (теліптерис болотний (*Thelypteris palustris*), шик шартрський (*Dryopteris carthusiana*), безщитник жіночий (*Athyrium filix-femina*) щитник гребінчастий (*Dryopteris cristata*)), види лучно-і болотного різнотрав'я.

6. Найбільш представленою серед евтрофних боліт Ігнатпільського лісництва ДП «Овруцьке ЛГ» є група асоціацій трав'яних боліт, їх ценози звичайно розвиваються в умовах надмірного зволоження і вкривають більшу частину площі долинних, заплавних та частково притерасних боліт.

7. Рослинний покрив трав'яних евтрофних боліт представлений осоковими, злаковими та лепешняковими ценозами формацій осоки омської (*Caned omskianaе*), осоки гострої (*C. acutae*), осоки пухірчастої (*C. vesicariae*), лепешняку великого (*Glycerieta maximae*), очерету звичайного (*Vhragmiteta austrsalis*).

8. Сучасні трав'янисто-мохові болота та їх рослинний покрив під впливом господарської діяльності людини зазнали істотних змін і потребують, з одного боку, реструктуризації меліоративного фонду, а з іншого-удосконалення методів поліпшення природних угідь і торфовищ, з метою раціонального використання рослинницької і торфової сировини, а також зменшення ступеня всихання лісових насаджень в умовах ДП «Олевське ЛГ» та ДП «Житомирське ЛГ» Житомирської області.

Література:

- 1. Елина Г.А. Чтобы болота не стали пустошью // Природа. - 1990. - №9. - С. 34-43.*
- 2. Кадомцев Б.Б., Рязанов А.И. Что такое синергетика. // Природа. - 1993. - № 8. - С. 2-11.*
- 3. Кирпотин С.Н. Ландшафтная экология с основами управления окружающей среды. - Харьков: ХНАУ, 2002. - 179 с.*
- 4. Сальников В.Н. Вихрь, рванувший из болот. // Свет (Природа и человек). - 1993. - № 7. - С. 37-38.*

5. Сальников В.Н. Электромагнитные системы литосферы и техногенеза, аномальные явления // ТПИ. - Харьков, 1991. - 384 С. - Доп. в ВИНТИ 18.03.91, № 1156-В91.
6. Сальников В.Н. Энергоинформационная модель кристаллографической самоорганизации травертиновых чаш на примере Черниговской области / В.Н. Сальников, Е.Н. Сальникова, Н.С. Новгородов, Е.С. Потылицына // Проблемы экоинформатики: матер. 6-й Науч. Практ. конф. - Харьков., 2004. - С. 169-173.
7. Сараев В.А. Вихревые системы Земли. - Томск, 1996. – 166 С. ВИНТИ, №3137-76 Деп.
8. Свирежев Ю.М. Нелинейные волны, диссипативные структуры и катастрофы в экологии. - Луганск.: Недра, 2007. - 368 с.
9. Сергеев А.Н., Руднев С.В. JCS моделирование роста и деформации кристаллов. - Харьков: Изд-во ТПУ, 2000. - 209 с.
10. Фриш В.А. Окна верховых болот // Природа. - 2003. - № 12. - С. 76-79.
11. Хакен Г. Синергетика. - М.: 1980. - 404 с.

References:

1. Elyna G.A. *Stobi bolota ne stali pustoschu // Priroda.* – 1990. - №9 – S. 43 - 43.
2. Kadomcev V.V., Ryzanov A.I. *Sto takoe sinergetika. // Priroda.* – 1993. - №8. – S. 2 - 11.
3. Kirpotin S.N. *Landschaftnaja ecologiya s osnovami upravlenija okrugayuschej sredi.* – Harkov. HNAU, 2002. – 179 s.
4. Salnikov V.N. *Vihr rvanuvschiy iz bolot. // Svet. (Priroda i chelovek).* – 1993. № - 7. S. 37 – 38.
5. Salnikov V.N. *Electromagnitnie sistemy litosferi i tehnogeneza, anomalnie javlenija // TPI.* – Harkov, 1991. – 384 S. – Dop. v VINITI 18.03.91, № 1156-В91.

6. Salnikov V.N. *Energoinformazionnaja model kristallograficeskoy samoorganizacii travertinivih cach na primere Chernigovskoy oblasti / V. N. Salnikov, E.N. Salnikova, N.C. Novgorodov, E.S. Potilizina // Problemi ekoinformatiki: mater. 6-i Nauz. pract. conf. – Harkov., 2004. – S. 169-173.*
7. Saraev. V.A. *Vihrevie sistemi semli. – Tomsk, 1996. – 166 S. VINITI, №3137-76. Dep.*
8. Sviregev J.M. *Nelineinie volni, dissepativnie strukturi I katastrofi v ekologoii. – Lugansk. Nadra, 2007. – 368 s.*
9. Sergeev A.N., Rudnev S.V. *JCS modelirovanija rosta i deformacii krestalov. – Harkov: Izd-vo PTU. 2000. – 209 s.*
10. Frich V.A. *Okna verhovih bolot. // Priroda. – 2003. - №12. – S. 76-79.*
11. Haken G. *Sinergetika. – M.: 1980. – 404 s.*

УДК 004:627

**АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ УНИТАРНЫХ
ПРЕОБРАЗОВАНИЙ В АЛГОРИТМАХ СЖАТИЯ ИЗОБРАЖЕНИЙ**
кандидат технических наук, доцент, Ломоносов Ю. В.

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого,
Украина, Харьков

На современном этапе, развитие информационных систем хранения, обработки и передачи мультимедийных данных невозможно без использования методов сжатия, которые требуют корректного сравнения на базе анализа эффективности основных унитарных преобразований.

Проведен статистический анализ эффективности основных унитарных преобразований, которые используются в алгоритмах сжатия изображений. Отмечается, что одним из наиболее

эффективных преобразований является преобразование Карунена-Лозва, которое обладает свойством полной декорреляции коэффициентов. Однако в действующих форматах сжатия изображений используется наиболее близкое по характеристикам преобразование с дальнейшим квантованием коэффициентов.

Ключевые слова: унитарные преобразования, декорреляция коэффициентов, квантование коэффициентов, статистический анализ, сжатие изображений.

Кандидат технічних наук, доцент, Ломоносов Ю. В. Аналіз ефективності унітарних перетворень в алгоритмах стиску зображень / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна, Харків.

На сучасному етапі, розвиток інформаційних систем зберігання, обробки і передачі мультимедійних даних неможливий без використання методів стиснення, які вимагають коректного порівняння на базі аналізу ефективності основних унітарних перетворень.

Проведений статистичний аналіз ефективності основних унітарних перетворень, які використовуються в алгоритмах стиснення зображень. Наголошується, що одним з найбільш ефективних перетворень є перетворення Карунена-Лозва, яке володіє властивістю повної де-кореляції коефіцієнтів. Проте у форматах стиснення зображень, що діють, використовується найбільш близьке за характеристиками перетворення з подальшим квантуванням коефіцієнтів.

Ключові слова: унітарні перетворення, де-кореляція коефіцієнтів, квантування коефіцієнтів, статистичний аналіз, стиснення зображень.

PhD, Associate Professor, Lomonosov Yu.V. Analysis of the effectiveness of unitary transformations in image compression algorithms/ Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv

At the present stage, the development of information systems storage, processing and transmission of multimedia data is impossible without the use of compression techniques, which require a correct comparison on the basis of analysis of the effectiveness of the fundamental unitary transformations.

A statistical analysis of the effectiveness of the fundamental unitary transformations, which are used in image compression algorithms. It is noted that one of the most effective transformation is the Karhunen-Loeve transformation, which has the property of full de-correlation coefficients. However, in the existing image compression formats used by the most similar characteristics with further conversion of the quantization coefficients.

Keywords: unitary transformation, de-correlation coefficients, quantization coefficients, statistical analysis, image compression.

Постановка проблемы. Быстрое развитие компьютерных систем и систем телекоммуникаций приводит к возникновению необходимости постоянного развития и модификации методов и алгоритмов сжатия данных. Среди всех видов мультимедийных данных наиболее распространенными являются графические изображения. Специфика современных графических форматов заключается в поиске и применении наиболее эффективных преобразований, а так же способов представления данных при формировании результирующего потока и рассматривать эти задачи необходимо комплексно. Поэтому эффективное функционирование и развитие систем хранения, обработки, передачи мультимедийной

информации невозможно без использования методов сжатия, которые требуют корректного сравнения на базе анализа эффективности основных унитарных преобразований.

Анализ литературы. Цитируемая литература в основном состоит из работ, в которых наиболее полно и ясно изложено то или иное направление в области сжатия данных. К сожалению, законченного сравнительного анализа основных преобразований в алгоритмах сжатия данных, для тестовых изображений, отвечающих современному состоянию полностью не приводится [1-9].

Цель статьи. Провести статистический анализ и сопоставить эффективность унитарных преобразований методов сжатия данных с целью более точного прогноза количественных результатов сжатия.

Многие алгоритмы сжатия изображений основаны на применении к изображению какого-либо ортогонального преобразования и последующего квантования. Степень сжатия изображения и его качество зависят от обоих этих этапов. А, главное, от их согласованности с типом сжимаемого изображения, который можно охарактеризовать статистическими свойствами последнего. Среди основных известных преобразований, преобразование Карунена-Лоэва является единственным унитарным преобразованием, в котором достигается полная декорреляция коэффициентов для произвольного изображения. В других преобразованиях между коэффициентами преобразования остается некоторая остаточная корреляция [1, 2]. Кроме того, преобразование Карунена-Лоэва обеспечивает наибольшую среди всех унитарных преобразований степень концентрации энергии спектра преобразования. К сожалению, его коэффициенты не фиксированы, а зависят от исходных данных. Вычисление этих коэффициентов (собственных векторов ковариационной матрицы) делается медленно, как и

нахождение самих преобразованных величин. Поскольку преобразование зависит от исходных данных, приходится сохранять его коэффициенты в сжатом файле.

Путем численного моделирования был проведен анализ эффективности того или иного преобразования по критерию неравномерности распределения дисперсий коэффициентов преобразования, а также их остаточной корреляции для широкого класса тестовых изображений, которые традиционно используются для сравнительного анализа алгоритмов сжатия данных [1, 2, 6, 7, 8].

В таблице 1. представлены значения среднеквадратической ошибки и соответствующего коэффициента сжатия для рассматриваемых преобразований и классов изображений после отбрасывания определенного количества дисперсий при обратном z-сканировании.

Как и следовало ожидать, наилучшим с точки зрения минимизации среднеквадратической ошибки, равной сумме отброшенных дисперсий, является преобразование Каррунена-Лозва (KL), которое одновременно полностью декоррелирует исходные данные, то есть ковариационная матрица в результате этого преобразования является диагональной.

Рассмотренные преобразования (KL – Каррунена-Лозва, Cos – дискретное косинусное преобразование (DCT), Haar – преобразование Хаара) можно упорядочить по эффективности следующим образом: $KL \geq Cos > Haar$.

Полученные результаты достаточно хорошо согласуются с данными других исследователей, которые для анализа в качестве статистической модели изображения выбирали двумерный марковский процесс первого порядка или те же тестовые изображения [7, 9]. Таким образом, дисперсионный критерий дает

возможность предсказать (спрогнозировать) относительное качество различных ортогональных преобразований при сжатии данных и изображений.

Квантование и кодирование коэффициентов преобразований.

Эффективность JPEG-кодирования изображений, связанная с усечением разложений, является функцией числа и относительной важности отбрасываемых коэффициентов преобразования, а также точности (квантования) используемой для представления значений сохраняемых коэффициентов. Квантование является тем звеном обработки, на котором JPEG вносит потери.

Таблица 1

Значение ошибки и коэффициента сжатия при отбрасывании различного числа дисперсий

Тип преобразования	Кол-во отброшенных дисперсий		15	28	40	50
	Кол-во оставленных дисперсий		49	36	24	14
	Теоретический коэффициент сжатия		1,306	1,778	2,667	4,571
KL	Сумма отброшенных дисперсий	Zelda	0,0012	0,003	0,008	0,017
		Lena	0,0014	0,004	0,010	0,022
		Cameraman	0,0019	0,006	0,015	0,03
		peppers	0,0009	0,003	0,009	0,024
		pechat	0,0144	0,037	0,080	0,162
		boat	0,0010	0,004	0,013	0,031
Cos	Сумма отброшенных дисперсий	Zelda	0,0019	0,005	0,011	0,021
		Lena	0,0025	0,007	0,015	0,028
		Cameraman	0,0030	0,009	0,021	0,037
		peppers	0,0024	0,006	0,015	0,032
		pechat	0,0171	0,048	0,100	0,172
		boat	0,0015	0,006	0,017	0,035
Haar	Сумма отброшенных дисперсий	Zelda	0,0041	0,007	0,018	0,037
		Lena	0,0040	0,008	0,021	0,047
		Cameraman	0,0082	0,015	0,033	0,058
		peppers	0,0097	0,018	0,039	0,075
		pechat	0,0514	0,095	0,189	0,311
		boat	0,0090	0,017	0,04	0,075

Таблица квантования может быть взята по умолчанию или формируется кодером для конкретной статистики изображения и передается декодеру вместе со сжатыми данными. В стандарте JPEG на базе дискретного косинусного преобразования для цветных

изображений разработаны таблицы квантования сигналов яркости и цветности, которые рекомендуются к использованию по умолчанию, но использование которых не является строго предписанным.

Они были получены опытным путем на основе психофизических тестов [9] и имеют общую тенденцию - с ростом пространственной частоты коэффициенты косинусного преобразования квантуются все более грубо. Такое квантование отражает то важнейшее свойство зрительной системы, что с ростом пространственной частоты падает ее контрастная характеристика чувствительности, а значит, отсутствует необходимость передавать составляющие этих частот с большой точностью. Таблица учитывает также анизотропию этой характеристики – в диагональном направлении значения факторов квантования еще более велики [5, 6, 7, 8, 9]. Элементы матрицы коэффициентов нормализации могут масштабироваться, обеспечивая тем самым многообразие уровней сжатия.

На рис. 1 приведены визуальные примеры некоторых исходных и восстановленных тестовых изображений после соответствующих преобразований.



а) JPEG-Cos (DCT) СКО=12% K=21



б) JPEG-Cos (DCT) SKO=12% K=15



в) JPEG-Cos (DCT) SKO=12% K=17,5



г) JPEG-Cos (DCT) SKO=12% K=15,8-17,1

Рис. 1. Примеры исходных и восстановленных тестовых изображений:

а) Zelda; б) Lena; в) Kameraman; г) Boat.

Выводы.

Путем численного моделирования был проведен анализ эффективности сжимающих свойств основных ортогональных преобразований с использованием критерия неравномерности распределения дисперсий коэффициентов, а также их остаточной корреляции для широкого класса тестовых изображений. Установлено, что наилучшим является преобразование КЛ. Однако в пространстве квантованных коэффициентов полной цепочки JPEG-кодирования преимущества преобразования КЛ для некоторых классов изображений, по сравнению с косинусным преобразованием, полностью утрачивается.

Выявлено, что преобразование КЛ при малых значениях среднеквадратической ошибки (СКО - 0,06) на изображении *Zelda.bmp* дает выигрыш в сжатии по сравнению с JPEG-DCT в 44 %, и затем с ростом СКО это преимущество уменьшается, так, на изображении *Lena.bmp* степень сжатия становится практически одной и той же. Дисперсионный же критерий оценки сжимающих свойств того или иного преобразования по сравнению с преобразованием КЛ всегда лучше у последнего. Поэтому количественные оценки эффективности разрабатываемых алгоритмов кодирования реалистичных изображений рекомендуется делать на основе обобщенной модели технологической среды сжатия данных, учитывающей этапы квантования коэффициентов преобразований [8]

Литература:

1. Ахмед Н. Ортогональные преобразования при обработке цифровых сигналов / Н. Ахмед, К. Р. Рао. – М.: Связь, 1980. – 248 с.
2. Ватанабе С. Разложение Каруненна-Лозва и факторный анализ / С. Ватанабе // Автоматический анализ сложных изображений. – М.: Мир, 1969. – С. 254-275.

3. *Вентцель Е.С. Теория вероятностей / Е.С. Вентцель – М.: Главная редакция физико-математической литературы, 1964. – 576 с.*
4. *Купер Дж. Вероятностные методы анализа сигналов и систем / Дж. Купер, К. Макгиллем / Пер. с англ. – М.: Мир, 1989. – 376 с.*
5. *Претт У. Цифровая обработка изображений / У. Претт / Пер. с англ. – М.: Мир, 1982. – Кн. 2. – 480 с.*
6. *Ватолин Д. Методы сжатия данных. Устройство архиваторов, сжатие изображений и видео / Д. Ватолин, А. Ратушняк, М. Смирнов, В. Юкин – М.: Диалог-Мифи, 2002. – 384 с.*
7. *Сэломон Д. Сжатие данных, изображений и звука / Д. Сэломон – М.: Техносфера, 2004. – 368 с.*
8. *Иванов В.Г. Фурье и вейвлет-анализ изображений в плоскости JPEG-технологий / В.Г. Иванов, Ю.В. Ломоносов, М.Г. Любарский // Проблемы управления и информатики. – 2004. – № 5. – С. 111-124.*
9. *Гонсалес Р. Цифровая обработка изображений / Р. Гонсалес, Р. Вудс – М.: Техносфера, 2005. – 1072 с.*

References:

1. *Akhmed N. Ortogonalnye preobrazovaniya pri obrabotke tsifrovyykh signalov / N. Akhmed, K.R. Rao. – М.: Svyaz, 1980. – 248 s.*
2. *Vatanabe S. Razlozhenie Karunenna-Loeva i faktornyy analiz / S. Vatanabe // Avtomaticheskii analiz slozhnykh izobrazheniy. – М.: Mir, 1969. – S. 254-275.*
3. *Venttsel Ye.S. Teoriya veroyatnostey / Ye. S. Venttsel – М.: Glavnaya redaktsiya fiziko-matematicheskoy literatury, 1964. – 576 s.*
4. *Kuper Dzh. Veroyatnostnye metody analiza signalov i sistem / Dzh. Kuper, K. Makgillem / Per. s angl. – М.: Mir, 1989. – 376 s.*
5. *Prett U. Tsifrovaya obrabotka izobrazheniy / U. Prett / Per. s angl. – М.: Mir, 1982. – Кн. 2. – 480 s.*

6. *Vatolin D. Metody szhatiya dannykh. Ustroystvo arkhivatorov, szhatie izobrazheniy i video / D. Vatolin, A. Ratushnyak, M. Smirnov, V. Yukin – M.: Dialog-Mifi, 2002. – 384 s.*
7. *Selomon D. Szhatie dannykh, izobrazheniy i zvuka / D. Selomon – M.: Tekhnosfera, 2004. – 368 s.*
8. *Ivanov V.G. Fure i veyvlet-analiz izobrazheniy v ploskosti JPEG-tekhnologiy / V.G. Ivanov, Yu.V. Lomonosov, M.G. Lyubarskiy // Problemy upravleniya i informatiki. – 2004. – № 5. – S. 111-124.*
9. *Gonsales R. Tsifrovaya obrabotka izobrazheniy / R. Gonsales, R. Vuds – M.: Tekhnosfera, 2005. – 1072 s.*

УДК: 641.12:641.52

ОСОБЕННОСТИ ПРИГОТОВЛЕНИЯ ПИЩИ БЕЗ ВОДЫ ИЗ НАТУРАЛЬНЫХ ПРОДУКТОВ

кандидат технических наук, Шофул И.И.

Одесская национальная академия пищевых технологий, Украина,
Одесса

Рассмотрены особенности физико – химических процессов приготовления экологической пищи из натуральных влагосодержащих продуктов без применения воды и жиров. Предложена технология тепловой обработки овощей (картофеля, капусты) в новой конструкции тонкостенной металлической ёмкости с отъёмным теплоаккумулирующим дном и плотной крышкой. Предложены рецепты, и технология приготовления пищи из мяса и овощей.

Ключевые слова: тепловая обработка, теплоаккумулирующий элемент, овощи, металлическая ёмкость, энергетическая ценность продуктов.

PhD Engineering science, Shoful I.I. Especially cooking without water from natural products / Odessa national Academy of food technologies, Ukraine, Odessa

The peculiarities of physical and chemical processes of cooking food from environmental moisture-containing natural products without the use of water and fats. The proposed technology of thermal processing of vegetables (potatoes, cabbage) in the new design of thin-walled metal containers with detachable heat-retaining bottom and a tight lid. Suggested recipes and technology of cooking of meat and vegetables.

Key words: thermal processing, heat storage element, vegetables, metal capacity, energy value of foods.

Вступление: При тепловой обработке натуральных продуктов происходит не только разрушение части витаминного комплекса, но и значительные изменения в исходном составе продуктов. Если трансформации белковых веществ и углеводов при нагреве в кипящей воде или паре с температурой 100⁰С за 40 – 80 мин., примерно одинаковы, то изменения состава минеральных солей, органических кислотах и ферментах, влияющих на вкус готовой пищи весьма значительны.

Оценить потери качества продуктов при использовании различных технологий тепловой обработки продуктов в металлической посуде при традиционных технологиях (варки в воде, жарении на масле) и приготовлении без воды и жиров можно сопоставлением их количественных или технологических характеристик (табл. 1 – 3).

Таблица 1

Влияние технологии тепловой обработки на качество воды, входящую в состав натуральных продуктов

Наименование технологии	Обработка при 100 ⁰ С и утечкой пара	Обработка с маслом или жирами при 120 – 190 ⁰ С и утечкой пара	Обработка без воды, жиров и утечек пара из кастрюли
Температура продуктовой воды и клеточного сока, ⁰ С	100	100 ÷ 120	≥ 60 ÷ 80 ≤
Структура воды и сока в обработанном продукте	Разрушены полностью	Разрушены полностью	* Сохранены на %

* Объем разрушения эквивалентен объёму выделившейся продуктовой влаги за период обработки.

Таким образом, технология приготовления пищи без воды и сохранения, внутри измельчённого или целого продукта, температуры ниже кипения "продуктовой жидкости", состоящей из воды и клеточного сока, позволяет сохранить её исходную (природную) структуру. Теплосодержание пара, формирующегося из малого объёма конденсата скапливающегося на дне металлической ёмкости в период $t_1 + t_2$, достаточно для прогрева до 100⁰С только тонкого (0,1 – 0,5 мм) поверхностного слоя продукта. Сохранение природной структуры воды и сока повышает качество готовой пищи, так как полезны для человека и участвуют во всех процессах обмена и выделения из его организма [1 с. 173, 209, 253, 256, 914.]. Если продукт обжаривается на масле, например, картофель и слабом нагреве сковороды, внутренняя часть продукта нагревается до 100⁰С. Приготовление продукта погружением в масло (фритюре) он может

нагреваться до температуры выше 100⁰С, а в худшем случае до температуры масла, которое достигает 185⁰С [2].

Таблица 2

**Влияние технологии тепловой обработки на прогрев
наружной части продуктов, появление пара и токсичных
веществ в готовой пище**

Наименование технологии	Обработка в воде при 100 ⁰ С с утечкой пара	Обработка с маслом или жирами при 120 – 190 ⁰ С с утечкой пара	Обработка без воды, жиров и утечек пара
Температура прогрева продукта (жиров), ⁰ С -поверхностного слоя -внутреннего слоя	100 100	120 – 190 100	100 ≥ 60 ÷ 80 ≤
Вероятность формирования пригара на дне и продуктах	Низкая	Высокая	Средняя
Токсичность пригарного вещества	Низкая	Высокая	Низкая

Токсичным продуктом взаимодействия масла, поверхностей продукта и посуды (сковороды) является и пищевой пригар в виде отдельных частиц чёрного цвета, плавающих в масле, либо сплошного чёрного слоя формирующегося на дне сковороды, например, в случае её перегрева на источнике тепловой энергии. Для определения интенсивности прогрева растительного масла в случае использования посуды (сковород) для приготовления пищи методом обжаривания проведены опыты, результаты которых приведены в таблице 3. В качестве объекта исследования служило растительное масло от украинского производителя, не рафинированное (с торговым брендом "сырая семечка"). Масло заливали слоем 2 мм,

который перекрывал всю поверхность сковороды, и нагревали его со средней интенсивностью, которая обычно применяется при обжаривании. При этом фиксировали период времени, когда начнётся выделение видимых паров горячего масла. Это свидетельствует о начале процесса интенсивного его окисления. Продукты окисления состоят из летучих карбониллов, гидрокислот, кетокислот, эпоксикислот, оксиполимеров и особотоксичных высокомолекулярных полимеров [3, с. 324 – 328]. Таким образом, наиболее технологически эффективной является сковорода с ТАД, а затем чугунная сковорода. Для выявления температуры подсолнечного масла, при котором начинается его существенное испарение (видимое пользователем посуды) проведено исследование его нагрева в слое толщиной 2 мм на сковороде из чугуна с использованием термопары, которая была погружена в масло, но не касалась дна сковороды.

Таблица 3

Влияние материала и толщины дна сковороды, период прогрева подсолнечного нерафинированного масла до начала его испарения (дымления) в окружающую среду

Материал и толщина дна (δ_d) сковороды, мм	Эмалированная углеродистая сталь, $\delta_d=2,3$ мм	Нержавеющая сталь, слоистое дно, $\delta_d=2,0$ мм	Нержавеющая сталь, слоистое дно, * $\delta_d=4,0$ мм	Серый чугун, $\delta_d=4,5$ мм	Эмалированная углеродистая сталь с ТДП ** $\delta_d=12,3$ мм
Период прогрева слоя масла толщиной 2мм., до начала его испарения (дымления)	2,3	2,1	2,8	5,0	6,0

* Сковорода имеет напрессованное дно из слоя алюминия $\delta = 3$ мм.

** Сковорода снабжена съёмным ТДП из алюминиевого сплава АК12.

Пищевой пригар может иметь место и при тепловой обработке продуктов в жидкой пищевой среде (воде, молоке) и без использования жиров, если тепловая обработка продуктов проходит с высоким расходом тепловой энергии и в тонкостенной ёмкости ($\delta = 0,5 \div 1,5$ мм). Однако в этом случае пригар влияет на изменение вкусовых характеристик пищи (запаха), но значительно менее токсичен, если в нём нет продуктов термодиструкции масла или жиров.

В случае нарушения термо – временных параметров технологии приготовления пищи без воды (высокий начальный перегрев ТАД, применение среднего или высокого режима нагрева в период t_2) на дне посуды (ёмкости) также может образоваться пищевой пригар. Это явление обусловлено полным выкипанием слоя продуктовой жидкости на дне посуды. Указанная жидкость выполняет две технологические функции: постоянного источника формирования пара с температурой 100°C ; теплоизолирующей жидкой или паровоздушной прослойки между тонким дном металлической ёмкости и нижним слоем продуктов, контактирующих с указанным дном. При полном выкипании слоя продуктовой жидкости твёрдые частицы из входящего в состав указанной жидкости, сока, пригорают ко дну посуды. Нижний слой продуктов начинает контактировать с этим пригаром и металлическим дном. В связи с отсутствием слоя указанной жидкости и процесса её кипения, обеспечивающего теплоотвод от тонкого дна металлической ёмкости, происходит перегрев дна выше 100°C в результате процесса теплопередачи от ТДП, температура которого составляет $120 - 160^{\circ}\text{C}$. Это приводит к дальнейшему развитию процесса пригарообразования в местах контакта нижнего слоя продуктов и тонкостенного дна посуды. Внешним фактором начала процесса пригарообразования при

тепловой обработке продуктов без воды, является возникновение специфического запаха. В отличие от процесса тепловой обработки с доливом большого количества воды, который можно вести со средним и высоким уровнем теплопередачи от теплового источника (газовая плита, электроплита), процесс тепловой обработки без воды можно вести только с минимальным или слабым уровнем теплопередачи. Это технологическое ограничение обеспечивает не только получение готовой пищи без пригара на дне посуды, но и устраняет возможность избыточного расхода тепловой энергии на приготовление пищи пользователем посуды. При тепловой обработке продуктов в кипящей воде происходит значительное вымывание из них водорастворимых органических кислот и витаминов, а так же минеральных веществ (табл. 4). Из-за утечек пара в зазор между крышкой и ёмкостью посуды при её работе, происходит потеря в окружающую среду летучих компонентов продуктов (эфирные масла, некоторые ферменты), которые в значительной мере определяют вкус и запах пищи. При традиционной тепловой обработке, например в воде при 100⁰С ферменты инактивируются по реакции первого порядка [3, с. 349]. Высокий уровень сохранения минеральных веществ и органических кислот, содержащихся в исходных натуральных продуктах, позволяет улучшить вкусовые качества готовой пищи и приготавливать её без соли. Отсутствие утечек с паром ароматобразующих веществ (табл. 4), наряду с сохранением в ней минеральных веществ, органических кислот, исходной структуры "продуктовой жидкости" существенно повышает органолептические показатели качества пищи (вкус, цвет, запах) в сравнении с традиционными технологиями её приготовления.

При этом в готовой пище получаемой без воды и жиров потери витаминного комплекса (В₁, В₂, РР, С) ниже, чем в случае тепловой

обработки продуктов в воде при температуре 100°C . Приготовление пищи из натуральных продуктов без воды имеет ряд особенностей, которые определяют возможность её применения:

- продукты должны иметь достаточное количество влаги;
- для приготовления продуктов необходимо использовать тонкостенную посуду (кастрюли, сковороды) из нержавеющей стали, плотной крышкой и толстым теплоаккумулирующим дном;

- продукты для приготовления пищи измельчаются в зависимости от их вида, закладываются в посуду слоем высотой меньше, чем высота металлической ёмкости и нагреваются с использованием низкой и минимальной интенсивности нагрева до температуры $\geq 60 \leq 85^{\circ}\text{C}$;

- теплопередающей средой внутри посуды является пар с начальной температурой 100°C , который формируется из "продуктовой жидкости";

- "продуктовая жидкость" совершает постоянный кругооборот внутри посуды по следующей схеме "кипение и переход в пар на дне металлической ёмкости – фильтрация пара через межкапельное пространство внутри слоя продуктов – конденсация пара на внутренней поверхности крышки и верхней части стенок металлической ёмкости – стекание конденсата с крышки и стенок ёмкости на её дно";

- слой "продуктовой жидкости" на дне металлической ёмкости, жидкости и её кругооборот обеспечивают стабильность процесса парообразования внутри посуды и отсутствие условий для формирования пригара между внутренней поверхностью слоя продуктов и нагретым дном металлической ёмкости.

Таблица 4

Влияние технологии тепловой обработки на вымываемость водорастворимых компонентов продуктов и вкусовые качества готовой пищи

Наименование технологии	Обработка в воде при 100 ⁰ С и утечкой пара	Обработка с маслом или жирами и утечкой пара	Обработка без воды, жиров и утечек пара
Вымывание минеральных веществ	Высокое	Низкое	Очень низкое
Вымывание водорастворимых органических кислот и витаминов	Высокое	Низкое	Очень низкое
Утечка с паром ароматических веществ, влияющих на вкус и запах готовой пищи.	Высокое	Среднее	Отсутствует

Традиционные методы приготовления мяса в виде кусков 80 – 150 гр., например, тепловой обработкой в кипящей воде, имеют продолжительность 1,5 – 2,5 часа, а при тушении 2 – 3 часа [4, с. 72 – 78]. Поэтому с целью сокращения этого процесса при тепловой обработке мяса без воды и приготовления его с картофелем или овощами рекомендуется измельчать, так как продукты растительного происхождения за этот период теряют большую массу витаминов.

Картофель измельчённый с луком.

Масса картофеля 200 гр., масса лука репчатого 50 гр., приправа к готовому продукту, сметанный соус 50 гр., гарнир из сырого красного сладкого перца 150 гр. Измельчить вымытый и очищенный картофель на соломку, а лук на кольца толщиной 5 – 6 мм. В картофеле

минеральные вещества [5, с. 37 – 38] в основном состоят из калия (K), на который в их общем количестве приходится 82,5% и в луке абсолютное содержание (K) меньше, чем в картофеле примерно в три раза, однако калий в нём составляет 59%. Следует ожидать, что в процессе тепловой обработки порезанного картофеля и лука на их поверхностях, контактирующих с паром и имеющих плёнку из "продуктовой жидкости", будет сформирована слабощелочная среда. Щелочная среда делает неустойчивым в ней витамины "С", "В₁", "В₂". Поэтому для нейтрализации щелочной среды рекомендуется использовать жидкую добавку в виде любой из пищевых кислот (уксусов) например, 6% яблочной кислоты. Эта добавка в количестве 5 мл. Заливается на дно металлической ёмкости, перед началом заполнения её измельчёнными продуктами. В металлическую ёмкость сначала загружается продукт, который требует более длительного размягчения при температуре $\geq 60 \leq 85^{\circ}\text{C}$. В рассматриваемом варианте рецептуры пищи таким продуктом является картофель. Сверху картофеля укладывается слой лука. Затем металлическая ёмкость закрывается крышкой и вместе со съёмным ТДП устанавливается на нагревательное устройство. Наиболее опасным для разрушения витаминов, например, "С", является период тепловой обработки, когда температура поверхности измельчённого продукта нагрета $< 85 - 100^{\circ}\text{C}$.

Поэтому учитывая, что на дне ёмкости уже имеется 10 – 15 мл., водного 1% раствора уксусной кислоты, и процесс закипания следует ускорить, нагрев ТДП в период 2 – 3 мин, ведут в режиме "средний нагрев", а затем переключают его на "очень слабый", который продолжают в течении 25 мин после чего нагревательное устройство отключается и процесс тепловой обработки завершается за счёт тепла ТДП. При этом общая продолжительность процесса тепловой

обработки составляет ~ 40 мин. После завершения процесса тепловой обработки картофель и лук вынимают из посуды, перемешивают и употребляют в пищу со сметанным соусом и гарниром из мелконарезанного красного перца. Сметанный соус приготавливается по следующей технологии. Столовая ложка муки кратковременно обжаривается с одной ложкой растительного масла при температуре 120⁰С. Затем указанную массу разводят в 100 гр., овощного отвара и смешивают с 200 гр., сметаны. Сметанный соус можно заменить готовым стандартным, по вкусу потребителя.

Выводы: Технология приготовления пищи без воды потенциально применима к различным видам натуральных продуктов с достаточным уровнем исходной влажности однако для разработки рецептов и технологий приготовления пищи следует учитывать особенности процесса тепловой обработки продуктов без воды. Технология подготовки картофеля и овощей включает стандартные операции: разбраковку, мойку, нарезку. Некоторые из этих продуктов можно приготавливать целыми, например, картофель в кожуре. Овощи нарезают соломкой, брусочками, дольками, кубиками. Чем быстрее размягчаются продукты под действием температуры и жидкой среды, тем больше толщина указанных частиц. Наиболее быстро размягчаются фрукты, ягоды, тыква; медленно свекла. Например, картофель размягчается быстрее, чем капуста, поэтому его измельчают до 6 – 10 мм, а капусту шинкуют толщиной 3 мм.

Литература:

- 1. Энциклопедический справочник медицины и здоровья. /Под ред. Белова В.И.// ЗАО "ОЛМА Медиа Групп", - М., - 2007.*
- 2. Малых В.П., Иванова Л.А. Посуда для тепловой обработки продуктов. Патент №31355А, Бюл. №2, 7 – 11, 2000.*

3. *Флауменбаум Б.Л., Танчев С.С., Гришин М.А./ Основы консервирования пищевых продуктов./ Агропромиздат./ - М., - 1986.*
4. *Книга о вкусной и здоровой пище. /МППТ СССР/, Пищепромиздат,- М., -1955.*
5. *Химический состав пищевых продуктов. / Под ред. Покровского А.А.// Пищевая промышленность, - М., 1976.*

References:

1. *Encyclopedic reference medicine and health. Ed In Beebe. I.// ZAO "OLMA Media Group", - Moscow, - 2007.*
2. *In Small. P., Ivanova, L.A., Utensils for cooking products. Patent No. 31355A, bul. №2, 7 – 11, 2000.*
3. *Flaumenbaum B.L., Tanchev. S., Grishin M.A./ Fundamentals of food preservation./ Agropromizdat./ - М., - 1986.*
4. *Book about tasty and healthy food. /MPPT USSR/ Pieprasis, - М.,- 1955.*
5. *The chemical composition of food products. / Edited by Pokrovsky A. A.// Food industry, - М.,- 1976.*

IV. PEDAGOGICAL AND PHILOSOPHICAL SCIENCES

УДК: 373.2:376

ПІДГОТОВКА ДІТЕЙ ІЗ ЗОРОВИМ ВІДХИЛЕННЯМ ДО НАВЧАННЯ У ШКОЛІ: СПІВПРАЦЯ ПЕДАГОГІВ І БАТЬКІВ

кандидат педагогічних наук, Вертугіна В. М.

Київський університет імені Бориса Грінченка, Україна, Київ

Стаття присвячена питанню співпраці педагогів і батьків щодо підготовки дітей із зоровим відхиленням до навчання у загальноосвітній школі. Розроблено систему роботи з

вихователями груп загального розвитку до роботи з дітьми із зоровим відхиленням та систему співпраці з батьками цих дітей.

Ключові слова: діти старшого дошкільного віку, діти із зоровим відхиленням, підготовка до навчання у школі, співпраця, дошкільний навчальний заклад.

PhD in Pedagogical Sciences, Vertuhina V.M. Preparation of preschool children with visual impairment to learn in school: the cooperation of teachers and parents /Borys Grinchenko Kyiv University, Ukraine, Kiev

The article is devoted to the problem of teachers and parent cooperation in the field of children with visual impairment preparation for school learning. The preschool teachers training system is created in order to improve children's with visual impairment educational activity and the system of cooperation with these category children's parents is presented by the author as well.

Key words: children under school age children with visual impairment , preparation for school education, cooperation, pre-school.

Вступ. Концептуальним положенням сучасної теорії дошкільної освіти є створення сприятливих умов для творчої самореалізації кожної дитини, формування в неї життєвої компетентності, в основі якої лежить організація повноцінної життєдіяльності самої дитини як активного суб'єкта. Діти з особливими потребами якнайбільше потребують уваги з боку дорослих щодо набуття навичок практичного життя, розвитку чуттєвого досвіду, сформованості набору базових особистісних властивостей, які б гарантували їм пристосованість до життя, вміння орієнтуватись у змінних умовах, знаходити оптимальні засоби реалізації свого особистісного потенціалу і в дошкільному віці, і навчаючись у школі. Оскільки за даними Українського НДІ

медикосоціальних проблем інвалідності патологія зору є однією з найбільш розповсюджених у структурі захворювань дітей і щороку в Україні збільшується кількість дітей із зоровим відхиленням внаслідок об'єктивних і суб'єктивних чинників, то й актуалізується проблема включення цих дітей в загальноосвітній простір. Статистика показує, що в Україні проблеми із зором мають 20% дітей.

Варто зазначити, що спеціальні дошкільні навчальні заклади не в змозі охопити всіх дітей із відхиленнями в розвитку корекційним навчанням. Значна кількість дітей відвідує дошкільні навчальні заклади загального типу. Однак, ці діти також потребують організації спеціальних умов для забезпечення ефективної корекційно-розвивальної роботи, врахування особливостей їхнього психофізичного розвитку. На жаль, в Україні не існує статистики щодо кількості дітей дошкільного віку із зоровим відхиленням, які відвідують дошкільні навчальні заклади загального типу і ці діти залишаються поза увагою. Уточнимо, що інтенсивне формування органів зору у дитини відбувається в перші п'ять років життя, а нерозуміння дорослими цього факту може спричинити негативні наслідки у подальшому її житті. За допомогою очей людина отримує вагомую частину інформації про довкілля, орієнтується в ньому, спостерігає за процесами і явищами, оволодіває предметно-практичними діями за наслідуванням; зір сприяє формуванню просторових образів, навичок спілкування. Патологія зору (первинний дефект) призводить до вторинних відхилень у розвитку дітей, що є перешкодою до успішного навчання в загальноосвітній школі.

У зв'язку з цим проблема навчання дітей із зоровим відхиленням в загальному освітньому просторі є виключно важливою і актуальною.

На сучасному етапі інтегрування дітей з особливостями психофізичного розвитку в загальноосвітній простір України є одним з

напрямів гуманізації всієї системи освіти та відповідає пріоритетам державної політики, що окреслені в "Національній доктрині розвитку освіти в Україні в XXI столітті". Конституція України гарантує право кожного громадянина на доступність якісної освіти. Це в повній мірі стосується дітей з особливими потребами. Більшість таких дітей може навчатись у загальноосвітніх школах за умови реалізації інклюзивної моделі освіти. Зауважимо, що у Законі «Про спеціальну освіту» (проект) подано тлумачення *особливих потреб*, як тих, що виникають у зв'язку з інвалідністю особи. Визначається, що це насамперед потреби у відновленні або компенсації порушених або втрачених здібностей до різних видів діяльності. В Листі МОН України «Щодо організації освітньої роботи в дошкільних начальних закладах у 2016/2017 році» акцентується увага на освіті дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами; зазначається, що особливістю навчально-виховного процесу дітей з особливими освітніми потребами є його корекційна спрямованість; посилюється увага до організації взаємодії дошкільного навчального закладу з батьками вихованців, уточнюється, що основними векторами цієї роботи є залучення батьків (осіб, що їх замінюють), інших членів родин вихованців до участі в освітньому процесі закладу, груп та їх медико-психолого-педагогічна просвіта [4].

Проблема інтеграції дітей із зоровим відхиленням в освітній простір була і є об'єктом досліджень російських (Л. Ростомашвілі, Л. Солнцева, В. Феоктистова, Л. Шипіцина та ін.) та зарубіжних (М. Волері, Дж.С. Вілберс, М. Біна, В. Бледергроен, В. Бішоп, Е. Деніельс, А. Пренгел, К. Стаффорд та ін.) науковців [8]. Так, зокрема, російськими вченими Н. Соколовою, Л. Солнцевою, І. Тюрлік, Л. Шипіциною на протязі останнього десятиріччя проведено низку досліджень, присвячених інтегрованому навчанню дітей із зоровим

відхиленням [5, 7]. Наукові доробки М. Біни, В. Бледенгроена, В. Бішоп свідчать про важливість залучення дітей із особливими потребами до навчання в загальноосвітніх закладах. Так, В. Бледенгроен вивчає моторний розвиток глухо-сліпих дітей, А. Пренгел – освіту дітей в інклюзивних класах, Н. Слабо вивчає питання готовності дітей із зоровим відхиленням до навчання у школі (на «порозі школи»), В. Бішоп акцентує увагу на співпраці педагога з батьками дітей, надає рекомендації щодо виховання і навчання дітей із зоровим відхиленням. Дослідниця підкреслює, що доцільне використання збереженого зору і уміння ним користуватись дозволить дитині правильно сприймати інформацію і її відтворювати [8; 9].

Проблема інтегрування дітей з порушеннями психофізичного розвитку в загальноосвітній простір знаходиться в зоні уваги українських учених В. Бондаря, Л. Даниленко, А. Колупасової, Ю. Найди, Т. Ілляшенко, А. Обухівської, І. Родименко, А. Шевцова та ін. Дослідження, проведене Л.Будяк, присвячене створенню організаційно – педагогічних умов інклюзивного навчання дітей з порушенням психофізичного розвитку в загальноосвітній сільській школі [2]. Результати дослідження І. Гудим вказують на важливість формування у дошкільників з порушенням зору невербальних засобів комунікації [3]. Проблема розвитку сенсорно–перцептивної діяльності у слабозорих учнів у підготовчий період вивчення математики висвітлена в наукових доробках Н. Сухоніної [6]. Проте, сьогодні спостерігається ситуація, коли права дітей з особливими потребами на здобуття освіти, соціальну інтеграцію лише декларуються за відсутності механізмів їх реалізації та недостатнього знання інших ефективних практик навчання, а результати досліджень, які проводяться, не досить часто впроваджуються в практику. Незважаючи на вимоги сьогодення, недостатньо уваги також

приділяється питанню передшкільної освіти дітей із зоровим відхиленням, які навчатимуться в загальноосвітній школі.

Наразі є важливим привернути увагу до проблеми освіти дітей старшого дошкільного віку, які відвідують дошкільні навчальні заклади загального типу, розкрити деякі особливості інтегрування дітей із зоровим відхиленням в освітній процес початкової школи.

Мета даної статті полягає у висвітленні проблеми взаємодії між педагогами і батьками дітей старшого дошкільного віку із зоровим відхиленням на етапі підготовки їх до навчання у школі. Завдання: розкрити ставлення вихователів і батьків до дітей із зоровим відхиленням, які відвідують дошкільні навчальні заклади загального типу; висвітлити роль батьків у підготовці дітей із зоровим відхиленням до навчання у загальноосвітній школі; підкреслити важливість взаємодії між педагогами і батьками у збереженні здоров'я дітей та безболісного входження їх у шкільний освітній простір.

Виклад основного матеріалу. Навчання та виховання дітей із зоровим відхиленням у спеціальних дошкільних закладах здійснюється на основі загальних принципів навчання та виховання у дошкільних навчальних закладах. Та, поряд з цим, їх навчання та виховання має свої особливі задачі та принципи, спрямовані на відновлення, корекцію і компенсацію порушених й недорозвинених функцій, організацію диференційованого навчання, підготовку до життя в сучасному суспільстві. Варто відзначити, що специфіка навчання і виховання таких дітей проявляється в урахуванні загальних закономірностей й специфічних особливостей розвитку, опорі на здорові сили і їх збереженні, можливості у використанні спеціальних форм і методів у роботі, перерозподілі навчального матеріалу й заміні темпу його вивчення, використанні спеціальних посібників, приладів. Особлива увага звертається на створення

санітарно-гігієнічних умов, поєднання корекційно-виховної роботи з лікувально-відновлювальною. Основна відповідальність за підготовку, організацію і проведення цієї роботи у спеціальних групах для дітей із зоровим відхиленням лягає на тифлопедагога. Інша ситуація виникає, коли дитина із зоровим відхиленням відвідує дошкільний навчальний заклад, після закінчення якого вона, нарівні дітей із нормальним зором, вступає до першого класу загальноосвітньої школи. За нашими спостереженнями, особливості розвитку і специфіка сприймання навчального матеріалу цими дітьми майже ніколи не враховується.

Нами були визначені ключові педагогічні принципи, необхідні для практичної реалізації методики підготовки дітей старшого дошкільного віку із зоровим відхиленням до навчання у школі. Наразі акцентуємо увагу на принципі *єдності дошкільного навчального закладу і сім'ї*.

Перед вступом до загальноосвітньої школи дитина із зоровим відхиленням має бути готовою до того, як її сприймуть в новому колективі, знати вимоги школи, сприймати матеріал на рівні тих дітей, які не мають даного відхилення в розвитку. І тут велику роль відіграє підтримка батьків дитини, розуміння ними її особливостей, специфіки сприймання нового навчального матеріалу, допомога їм в соціалізації. З метою виявлення стану підготовки дітей старшого дошкільного віку із зоровим відхиленням до навчання в школі та ставлення вихователів і батьків до відвідування дітьми із зоровим відхиленням груп для дітей загального розвитку було проведено анкетування. В анкетуванні взяли участь 120 вихователів, 120 батьків дітей, які відвідують дошкільні навчальні заклади, зокрема 40 батьків дітей із зоровим відхиленням, які відвідують дошкільні навчальні заклади загального типу.

Проаналізуємо відповіді вихователів на запитання анкети.

На перше запитання «Як Ви розумієте поняття «інклюзивна освіта»? було отримано такі відповіді: «Це, коли в групі є діти з певними проблемами у фізичному чи психічному розвитку» (28%); «діти дебільні» (2%); «які відстають у розвитку» (10%); «діти, яких не беруть в спеціальні дитсадки» (30%); «коли вихователь, замість того, щоб займатися з нормальними дітьми, повинен приділяти увагу дітям, які відстають у розвитку» (10%); 20% опитаних вихователів чують цей термін вперше.

На друге запитання «Як Ви ставитесь до перебування у групі дітей з особливими потребами?» більшість (55%) вихователів відповіли «негативно», аргументуючи це тим, що додаткове навантаження позначиться на якості роботи з дітьми з загальним рівнем розвитку; 25% вихователів зазначили, що позитивно, якщо «буде одна або, принаймні, двоє дітей» і «якщо буде працювати в групі два вихователя: помічник вихователя і ще один педагог»; 10% респондентів згодні працювати в групі, яку відвідуватимуть діти з особливими освітніми потребами, але «якщо буде відповідна зарплатня». І тільки 10% вихователів позитивно поставилися до інклюзивної освіти і готові працювати в інклюзивних групах.

Відповідаючи на третє запитання «Чи є у вашій групі діти з відхиленням зору?» 78 % вихователів відповіли, що в групах, у яких вони працюють, є діти із зоровим відхиленням. Натомість, 22% вихователів констатували відсутність таких дітей.

На наступне запитання «Як Ви дізнались про те, що дитина має проблеми із зором?» вихователі відповіли таким чином: «дитина носить окуляри» (30%), «сказала мама дитини» (20%), «з медичної картки» (15%), «від медсестри» (5%), «коли прийшов лікар перевіряти зір дітей перед школою» (10%), «випадково побачила, що, коли дитина нервується, у неї западає одне око» (5%), «дитина низько

нахиляється, щоб розглянути картинки або близько до очей підносить картинку» (5%).

На запитання анкети «Як, на Вашу думку, впливають зорові відхилення на підготовку до навчання в школі?» відповіді вихователів були такими: «якщо поганий зір у дитини, то вона погано сприйматиме шкільний матеріал і буде відставати у навчанні» (40%); «ті незначні відхилення зору у дитини ніяк не спричинять відставання у навчанні» (20%); «якби ми в дитячому садку не звертали уваги на поліпшення зору в дитини, в школі все одно зір зіпсується» (25%); «якщо батьки вдома будуть працювати з дитиною, то відставання в навчанні не буде» (15%).

Щодо запитання про створення спеціальних умов для виховання і навчання дітей із зоровим відхиленням, вихователі відповіли: «Так, потрібні» (60%), «Ні, не потрібні» (20%), «Не знаю» (20%). До спеціальних умов віднесли «матеріальне забезпечення» (60%), «наявність тифлопедагога» (20%), «спеціальний дидактичний матеріал» (10%), «підвищена оплата праці» (10%).

На запитання «Чи є у Вашій групі умови для навчання дітей із зоровим відхиленням? Якщо так, то які?», вихователі відповіли: «відсутні» (60%), «є підставки для розглядання книжок, батьки принесли книжки з чіткими малюнками, даємо менше навантаження на заняттях, обмежуємо в бігові тощо» (40%).

Пропозиції вихователів щодо навчання і виховання дітей із зоровим відхиленням в умовах дошкільного навчального закладу загального типу були такими: 70% вихователів зазначили, щоб працювати з такими дітьми, у них недостатньо досвіду, тому потрібно або «здобувати другу освіту», або «пройти відповідну перепідготовку, щоб не нашкодити дитині із зоровим відхиленням»; 20% вихователів вважають, що з дітьми із відхиленням зору «потрібно працювати так,

як і зі звичайними дітьми»; 10% вихователів переконані, що «такі діти повинні відвідувати спеціальні дошкільні навчальні заклади».

Отже, анкетування вихователів показало, що, розуміючи проблему навчання дітей із зоровим відхиленням в дошкільних навчальних закладах загального типу, вони психологічно не готові працювати з такою дитиною. Частина з них не бачить відмінностей у навчанні дітей із зоровим відхиленням і дітей із нормальним зором, вважає, що ці відхилення не впливають на якість навчання в школі. Більшість з них висловила бажання додатково отримати знання з питання проведення освітньої діяльності з дітьми із зоровим відхиленням.

Наступним етапом пошуково-розвідувального етапу експерименту було анкетування батьків дітей старшого дошкільного віку. В анкетуванні взяло участь 120 батьків.

Проаналізуємо одержані відповіді. На перше запитання: «Чи має Ваша дитина проблеми із зором? Які?», 33% опитаних батьків відповіли, що їхні діти мають відхилення зору, зазначивши, що: «погано бачать зблизька» 30% дітей, «одне око косить» у 20% дітей, «одне око гірше бачить, ніж інше» у 15% дітей, «часто кліпає очима» 10% дітей, «очі дрижать» у 10% дітей, «обидва ока сходяться до носа» у 5% дітей, «очі дивляться в різні сторони» у 5% дітей, «інші захворювання очей» у 5% дітей.

На друге запитання анкети «В якому дошкільному навчальному закладі перебуває Ваша дитина: в спеціальному чи загальноосвітньому?», 100% батьків відзначили, що їхні діти відвідують загальноосвітні дошкільні навчальні заклади.

Щодо третього запитання «Яка ваша думка, де дитині краще перебувати: в спеціальному чи загальноосвітньому дошкільному навчальному закладі? Чому?» усі 100% батьків відзначили що їхній

дитині краще відвідувати загальноосвітній дошкільний заклад. Мотивація була такою: «вихователі працюють за програмами для нормальних дітей» (40% батьків), «дітей краще готують до школи» (20% батьків), «навчанню дітей приділяють більшу увагу» (20 % батьків), «діти знаходяться серед здорових ровесників» (10% батьків), «спеціальні дошкільні навчальні заклади знаходяться далеко від місця проживання дитини» (10% батьків).

Крім того, було проведено анкетування батьків, які мають дітей з відхиленням зору.

Проаналізуємо одержані дані. На перше запитання «Чи знаєте Ви діагноз щодо зору своєї дитини?» 37,5% батьків відповіли, що не знають діагнозу.

На друге запитання «Які заходи Ви проводите для покращення зорових функцій у дитини? Чи займаєтесь Ви вдома профілактико-корекційною роботою з дитиною за рекомендаціями лікаря-офтальмолога?» батьки відповіли таким чином: 40% батьків не проводять ніяких заходів щодо покращення зорових функцій у дітей, вважають це непотрібним або «немає в мене часу цим займатись»; 20% батьків не знають, що потрібно вдома проводити певні вправи для зміцнення м'язів очей з дітьми: «А нам лікар нічого не говорив»; 20% батьків зазначили, що «у моєї дитини хоча зір і поганий, але вона не відстає у розвитку від інших дітей»; 10% батьків не знають, які вправи потрібно проводити; і тільки 10% - точно виконують рекомендації лікаря – офтальмолога (міняють оклюзію, слідкують за правильним носінням окулярів, виконують різні вправи, які призначив лікар, водять дитину в лікарню на заняття в офтальмологічний кабінет, які проводить медсестра-ортоптистка).

На запитання анкети «Як у дошкільному навчальному закладі враховують специфіку зору Вашої дитини?» більшість батьків (60%)

відповіли: «Не знаю», «Ніколи не цікавилась», «А кому це потрібно?»; 20% батьків зазначили, що «вихователі слідкують, щоб моя дитина не знімала окуляри», «при потребі переклеюють або знімають оклюзію», «саджать на заняттях за перший стіл», «допомагають у малюванні»; 10% батьків вважають, що це «не робота вихователя, бо в неї і так багато дітей»; 10% - «вихователі не звертають уваги, що дитина погано бачить».

На наступне запитання «Яку допомогу Ви отримали в ДНЗ щодо особливостей розвитку Вашої дитини?» 100% опитаних батьків відповіли, що, незважаючи на хорошу роботу вихователів, вони не отримали ніякої допомоги, бо «самі вихователі не знають особливостей розвитку дитини із зоровим відхиленням».

Відповіді батьків на запитання «Як Ви готуєте дитину до школи?» засвідчили, що батьки не враховують зорові відхилення у дітей при підготовці до навчання в школі; перевантажують дітей участю в різних гуртках («щоб не відставала від інших дітей»), мало часу проводять на свіжому повітрі.

На запитання «Чи готова Ваша дитина йти до школи?» 80% батьків відповіли, що готова, 20% - зазначили потребу «залишити дитину ще на один рік у дитячому садку».

На запитання «В яку школу плануєте віддати дитину?» всі опитані батьки відповіли, що їхні діти будуть навчатись у загальноосвітній школі, бо «моя дитина не інвалід», «куди піде після закінчення спеціалізованої школи?», «буде вчитись, як інші діти».

Як засвідчили результати анкетування, всі опитані батьки бажають, щоб їхня дитина навчалася у загальноосвітній школі, не зважаючи на особливості її розвитку.

Як засвідчує практика, діти із зоровим відхиленням здебільшого відвідують групи загального розвитку в дошкільних навчальних

зкладах. Кількість їх з кожним роком збільшується. Натомість аналіз чинних програм розвитку, виховання і навчання дітей дошкільного віку, окрім програми «Дитина», показав, що в них відсутні завдання для роботи з дітьми з особливостями розвитку, не враховуються ці особливості в підготовці дітей із зоровим відхиленням до навчання в школі. Анкетування вихователів також показало, що більшість з них не готові до роботи з дітьми із зоровим відхиленням, вони досить обережно ставляться до інтеграції цих дітей в загальноосвітній простір.

Батьки дітей із зоровим відхиленням бажають, щоб їхні діти вчилися у загальноосвітній школі нарівні з дітьми без зорових відхилень.

Зважаючи на розбіжність поглядів педагогів і батьків на навчання дітей із зоровим відхиленням нами була розроблена система роботи з вихователями щодо підвищення їхнього рівня обізнаності з особливостями розвитку дітей із зоровим відхиленням і специфікою їх підготовки до навчання у школі, а також система співпраці з батьками дітей із зоровим відхиленням.

Задля цього було підготовлено методичні теки з інформаційно-методичними матеріалами, що розкривають особливості розвитку дітей із зоровим відхиленням і специфіку навчання цих дітей. В експериментальних дошкільних навчальних закладах був проведений цикл заходів (семінари, семінари-практикуми, педагогічні години, консультації) з метою формування у вихователів вмінь і навичок роботи з дітьми із зоровим відхиленням, збагачення освітнього середовища наочним матеріалом, дидактичними іграми та вправами, необхідними для навчання дітей із зоровим відхиленням. Окрім зазначених форм роботи з вихователями, з метою підвищення теоретичного та практичного рівня дошкільних працівників, групи яких

відвідують діти із зоровим відхиленням, був проведений семінар «Підготовка дітей старшого дошкільного віку із зоровим відхиленням в групах загального розвитку до навчання в школі». Педагогам було запропоновано розроблені диференційовані завдання для дітей, яких розподілили за трьома підгрупами відповідно до діагнозу (з амбліопією, зі збіжною косоокістю, з розбіжною косоокістю), листування електронною поштою між вихователем-методистом дошкільного навчального закладу для дітей з вадами зору і вихователями, групи яких відвідують діти із зоровим відхиленням. Впродовж року періодично надавались консультації вихователям щодо виготовлення дидактичного матеріалу для дітей із зоровим відхиленням та планування індивідуальної роботи з цими дітьми. Разом з педагогами було розроблено систему роботи з батьками дітей із зоровим відхиленням, в основу якої покладено розуміння особливостей розвитку цих дітей і формування в них життєвої компетентності. Форми співпраці обрали різноманітні: і індивідуальні консультації, і круглі столи, і консультації тифлопедагогів та лікаря-офтальмолога, створення групи в соцмережах, спільні екскурсії, семінар-практикум з виготовлення дидактичних посібників для дітей із зоровим відхиленням.

Зазначимо, що така співпраця педагогів і батьків дала можливість спрямувати їхні зусилля до спільної мети: підготувати дитину із зоровим відхиленням до навчання в школі нарівні з дітьми, які не мають зорових відхилень, сформувати орієнтири готовності до школи, за яких вимоги систематичного навчання не приведуть до порушення здоров'я дитини.

Висновки. Підготовка дитини до навчання у школі – спільне завдання вихователів і батьків. Важливо знайти компроміс заради дитини і її здоров'я. Вихователі звернули увагу на вивчення

особливостей дітей, впровадження більш гнучких підходів, засобів, методів, форм організації навчальної діяльності, зацікавились проблемою підготовки дітей із зоровим відхиленням до школи. Батьки ж зрозуміли особливості розвитку і специфіку навчання дітей із зоровим відхиленням і докладали зусиль до того, щоб їхня дитина була підготовлена до навчання у загальноосвітній школі, зважаючи, перш за все, на збереження залишкового зору і його корекцію. Наші наукові розвідки щодо реалізації інших принципів, покладених в основу підготовки дітей із зоровим відхиленням до навчання у школі, будуть висвітлені в подальших публікаціях.

Література:

1. *Виховання дитини з порушенням зору в умовах сім'ї / за ред.. Сак Т.В. - К.: АТОПОЛ, 2010. – 216 с.*
2. *Будяк Л.В. Організаційно – педагогічні умови інклюзивного навчання дітей з порушенням психофізичного розвитку в загальноосвітній сільській школі: автореф. дис. ... канд. пед. наук: [спец.]: 13.00.03 – корекційна педагогіка / Л.В. Будяк; Ін-т спец. педагогіки НАПН України. – К., 2010. – 23с.*
3. *Гудим І.М. Розвиток пізнавальної активності дошкільників з порушеннями зору в процесі формування уявлень про навколишній світ / Ірина Миколаївна Гудим // Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки: зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова; редкол. В.М. Синьов [та ін.]. – К., 2011. – Вип. 4. – С. 265–277.*
4. *Про організацію освітньої роботи в дошкільних навчальних закладах у 2016/2017 навчальному році. Інструктивно-методичні рекомендації (Додаток 1 до листа МОН України від 16.06.2016 р., № 1/9-315) // Дошкільне виховання, 2016, №7. – С. 8-10.*

5. Солнцева Л.И. Модели интегрированного обучения детей с нарушением зрения / Людмила Ивановна Солнцева // Дефектология. – 1997. – № 2. – С. 8–14.
6. Сухоніна Н.С. До питання розвитку чуттєвого сприймання під час навчальної діяльності молодших школярів зі зниженим зором / Наталія Сергіївна Сухоніна // Актуальні питання колекційної освіти: зб. наук. пр. / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський: Медобори - 2006, 2011. – Вип. 2. – С. 235–242.
7. Шипицина Л.М. Общее и специальное образование: интеграция и дифференциация / Людмила Михайловна Шипицина // Специальная педагогика / под. ред. Н.М. Назаровой. – СПб., 2000. – С. 352–371.
8. Bishop, V. (1996). *Teaching visually impaired children*. Springfield, IL: Charles C. Thomas Publisher.
9. Prengel, A.: *Inklusion in der Frühpädagogik. Expertise für das Projekt Weiterbildungsinitiative Frühpädagogische Fachkräfte. Unter Mitarbeit von K. Zschipke, D. Horn, S. Schultz. Dt. Jugendinstitut E.V., München 2010. Auch unter www.WiFF_Expertise_5_Prenzel_Internet.pdf.*

References:

1. *Vykhovannia dytyny z porushenniam zoru v umovakh sim'i / za red.. Sak T.V. - K.: ATOPOL, 2010. – 216 s.*
2. *Budiak L.V. Orhanizatsijno – pedahohichni umovy inkluzyvnoho navchannia ditej z porushenniam psykhofizychnoho rozvytku v zahal'noosvitnij sil's'kij shkoli: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: [spets.]: 13.00.03 – korektsijna pedahohika / L.V. Budiak; In-t spets. pedahohiky NAPN Ukrainy. – K., 2010. – 23 s.*
3. *Hudym I.M. Rozvytok piznaval'noi aktyvnosti doshkil'nykiv z porushenniamy zoru v protsesi formuvannia uiavlenn' pro navkolyshnij svit / Iryna Mykolaivna Hudym // Sotsial'no-psykholohichni problemy tyflopedahohiky: zb. nauk. pr. / M-vo osvity i nauky Ukrainy, Nats. ped. un-*

t im. M.P. Drahomanova; redkol. V.M. Syn'ov [ta in.]. – K., 2011. – Vyp. 4. – S. 265–277.

4. Pro orhanizatsiiu osvith'oi roboty v doshkil'nykh navchal'nykh zakladakh u 2016/2017 navchal'nomu rotsi. Instruktyvno-metodychni rekomendatsii (Dodatok 1 do lysta MON Ukrainy vid 16.06.2016 r., № 1/9-315) // Doshkil'ne vykhovannia, 2016, №7. – S. 8-10.

5. Solntseva L.Y. Modely yntehryrovannoho obuchenyia detej s narushenyem zrenyia / Liudmyla Yvanovna Solntseva // Defektolohyia. – 1997. – № 2. – S. 8–14.

6. Sukhonina N.S. Do pytannia rozvytku chuttievoho spryjmannia pid chas navchal'noi diial'nosti molodshykh shkolariv zi znyzhenym zorom / Nataliia Serhiivna Sukhonina // Aktual'ni pytannia kolektsijnoi osvity: zb. nauk. pr. / za red. V.M. Syn'ova, O.V. Havrylova. – Kam'ianets'-Podil's'kyj: Medobory - 2006, 2011. – Vyp. 2. – S. 235–242.

7. Shypytsyna L.M. Obschee y spetsyal'noe obrazovanye: yntehratsyia y dyfferentsyatsyia / Liudmyla Mykhajlovna Shypytsyna // Spetsyal'naia pedahohyka / pod. red. N.M. Nazarovoj. – SPb., 2000. – S. 352–371.

8. Bishop, V. (1996). Teaching visually impaired children. Springfield, IL : Charles C. Thomas Publisher.

9. Prengel, A.: Inklusion in der Frühpädagogik. Expertise für das Projekt Weiterbil-dungsinitiative Frühpädagogische Fachkräfte. Unter Mitarbeit von K. Zschipke, D. Horn, S. Schultz. Dt. Jugendinstitut e.V., München 2010. Auch unter www.WiFF_Expertise_5_Prengel_Internet.pdf.

УДК 377.35(477)

ЗМІСТ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ГАЛУЗІ В УКРАЇНІ

кандидат педагогічних наук, Загородня А. А.

Міжрегіональна Академія управління персоналом, Україна, Київ

У статті розкрито зміст поняття «економічна освіта», яке розглядається нами як вироблення у майбутніх фахівців чіткого уявлення про наукові закономірності розвитку економіки, особливості ринкових відносин, цілеспрямоване, систематичне формування у них економічних знань, високої організованості та творчої ініціативи, підготовка до високопрофесійної праці, вироблення звички практично використовувати економічні знання в реальному житті. Проаналізовано нормативно-правові документи щодо діяльності освіти і науки України. Виокремлено особливості професійної підготовки фахівців економічної галузі в умовах вищих навчальних закладів України.

Ключові слова: економічна освіта; економічна галузь, професійна підготовка.

PhD in Pedagogical Sciences, Zahorodnia A.A. The content of professional training specialists of the economy branch in Ukraine/ Ukraine, Kiev

The study reveals the concept of "economic education", which is considered by us as the development of future professionals a clear understanding of the scientific laws of development of the economy, features market relations, purposeful, systematic formation their economic knowledge, high level of organization and creative initiatives, training for the highly professional work, production habits of practically use economic knowledge in real life. The legal documents on the activities

of Education and Science of Ukraine analyzed. The features of professional training of specialists in the area of economic in conditions of higher educational institutions of Ukraine obtained.

Key words: economic education; economic area, professional training.

Вступ. Інформаційно-аналітичний звіт про діяльність Міністерства освіти і науки України за 2012 р. акцентує увагу на тому, що одним із вагомих етапів реформування системи освіти та формування конкурентоспроможного суспільства є прийняття проекту Закону «Про Концепцію гуманітарного розвитку України» на період до 2020 року», який відображає засади гуманітарного розвитку України на середньострокову перспективу та передбачає розширення участі держави в підтримці програм, пов'язаних з гуманітарним розвитком та її впливу на формування життєвих цінностей та орієнтацій населення. Концепцією передбачається реалізація цілісної політики гуманітарного розвитку держави, відповідної національним пріоритетам, завданням модернізації суспільства та загальноєвропейським демократичним настановам у процесі удосконалення суспільства шляхом його наближення до потреб людини у всіх сферах суспільного життя, створення умов для максимального розвитку національної культури, розкриття творчо-продуктивного потенціалу й самореалізації кожної особистості відповідно до її духовних і матеріальних потреб та інтересів [1, с.4].

Економічна освіта - це вироблення у майбутніх фахівців чіткого уявлення про наукові закономірності розвитку економіки, особливості ринкових відносин, цілеспрямоване, систематичне формування у них економічних знань, високої організованості та творчої ініціативи,

підготовка до високопрофесійної праці, вироблення звички практично використовувати економічні знання в реальному житті [2, с.92].

Проблема професійної підготовки фахівців різних галузей, в тому числі й економічної, досліджує значний ряд науковців, зокрема А. Алексюк, М. Артюшина, Н. Болюбаш, В. Жигірь, Н. Кошелева, В. Краєвський, В. Ледньов М. Михайлюк та ін. Серед напрямів дослідження - складання нових навчальних планів, що виступає провідною проблемою змісту професійної освіти. Науковець А. Алексюк стверджує, що збільшення кількості годин на дисципліну, що вивчається, обсягу навчальних програм, подальша диференціація спеціальностей не можуть далі залишатися основними методами формування змісту освіти [3].

Н. Болюбаш на основі аналізу нормативних документів, що визначають зміст вищої професійної освіти економістів і видів економічної діяльності, зазначає, що формування інформаційної компетентності майбутніх фахівців економічної галузі при вивченні дисциплін комп'ютерного циклу здійснюється в два етапи. На першому етапі вивчаються дисципліни, що дозволяють формувати ключові та базові інформаційні компетенції. На другому – дисципліни, спрямовані на формування спеціальних інформаційних компетенцій, подальший розвиток ключових і базових. Саме тому, виділено базові інформаційні компетенції, що зумовлені специфікою професійної діяльності економістів різних спеціалізацій і передбачають володіння сучасними методами організації обробки даних у локальній мережі й Інтернет та роботи з гіпертекстовими й електронними офісними документами різного типу (текстовими документами, розрахунковими таблицями, базами даних) при: здійсненні обробки економічної інформації, її аналітичної інтерпретації й узагальнення; створення інформаційної бази підприємства; організації інформаційного

забезпечення управління економічною діяльністю; взаємодії з партнерами [4, с.8].

Метою статті є висвітлення змісту професійної підготовки фахівців економічної галузі в Україні.

Теоретичні й практичні знання, отримані студентами під час професійної підготовки у вищому навчальному закладі, створюють основу для майбутньої професійної діяльності фахівця. Як зазначає М. Михайлюк, зміст освіти лежить в основі професійної підготовки. Зміст є основним елементом освітньої системи, котрий вимагає постійного вдосконалення відповідно до інтеграційних процесів у галузі науки й техніки, соціально-економічного та культурного розвитку суспільства, для забезпечення конкурентоспроможності фахівців на сучасному ринку праці [5, с.114].

Існуючі державні освітні стандарти за спеціальностями містять вимоги до знань та умінь професіонала, не торкаючись його професійно важливих якостей, а також життєвих орієнтацій. Саме тому для реалізації системи підготовки випускників до професійної діяльності та підвищення мотивації студентів ми вважаємо за необхідність використовувати професіографічний підхід. Професіограми, як система вимог до фахівця, визначають можливості прогнозувати конкретні шляхи, засоби, операції, критерії професійної підготовки студентів, а також дозволять вдосконалювати програму формування особистості майбутнього фахівця.

Однією із складових змісту професійної підготовки майбутніх фахівців галузі економіки є формування готовності, що визначається перспективністю, містить компонент готовності до самовдосконалення. Відповідно до результатів аналізу практичного досвіду підготовки майбутніх фахівців економічної галузі у вищих навчальних закладах, Н. Кошелева зазначає про наявність протиріччя

між зазначеними вимогами суспільства до фахівців економічного спрямування і традиційною технологією навчання у вищому навчальному закладі, яка не забезпечує повної міри формування їх готовності до фахового самовдосконалення [6].

Відповідно, для розв'язання зазначеного протиріччя педагогами вищої школи має бути забезпечено набуття майбутніми фахівцями під час підготовки у вищому навчальному закладі досвіду фахового самовдосконалення, складовими якого є їх спрямованість на здійснення професійного саморозвитку та відповідна компетентність, що можливе завдяки проектуванню студентами напрямів і способів самореалізації та самовдосконалення у фаховій сфері, що повинно знайти своє відображення у змісті професійної підготовки майбутніх фахівців.

Зміст професійної підготовки визначається наступними принципами: функціональної повноти компонентів змісту освіти, диференціації та інтеграції, наступності (ступневості) освіти (В. Ледньов) [7]; формування змісту вищої освіти; відповідності змісту освіти у всіх його компонентах і рівнях конструювання вимогам розвитку суспільства, науки, культури і особистості; єдиної змістовної та процесуальної сторони навчання, структурної єдності змісту освіти на різних рівнях його формування (співвіднесеність складових компонентів); гуманітаризації, пов'язаний із утворенням умов для активного творчого і практичного освоєння людської культури; фундаменталізації навчання, що вимагає інтеграції гуманітарного та природничо-наукового знання, встановлення наступності і міждисциплінарних зв'язків, опори на усвідомлення тими, що навчається, суті методології пізнавальної і практичної перетворюючої діяльності (В. Краєвський) [8]; проблемності, актуальності, образності; інформаційності та інформатизації; гнучкості та варіативності;

диференціації навчального матеріалу відповідно до інтересів, пізнавальних можливостей учнів та інших особистісних властивостей та індивідуалізації (розробка індивідуальних навчальних програм, надання індивідуальних завдань навчання, що стосується всіх компонентів моделі, зокрема, змістовного); інноваційності (активне привертання студентів до пошуку, опрацювання, оновлення та критичного оцінювання інформації, заохочення до студентів до привнесення особистого досвіду) (М. Артюшина) [9].

Як зазначає В. Жигір, формування змісту освіти майбутнього фахівця потрібно розглядати як цілісну, комплексну проблему, розв'язання якої відбувається на основі ґрунтовних теоретико-методологічних підходів [10, с. 137].

Аналіз змісту професійної підготовки фахівців економічної галузі у різних типах вищих навчальних закладів дає можливість стверджувати, що зміст освіти не завжди відповідає специфіці професійної освіти, новітні тенденції в теорії та практиці навчання не завжди враховуються, що у свою чергу вимагає постійного вдосконалення та оновлення навчальних програм та планів.

Висновки. Таким чином, зміст економічної освіти майбутніх фахівців слід розглядати як систему економічних знань, умінь та навичок, спрямованих на формування економічної свідомості фахівців, становлення їх професійного світогляду. Зміст економічної освіти залежить від поставленої мети та цілей навчання, економічної політики держави, завдань, які постають перед економікою, системи економічної освіти студентів, наявності у ВНЗ України матеріальної бази за для опанування студентами економічних знань, викладацької майстерності педагогічного складу вищих навчальних закладів, взаємозв'язку навчального процесу відповідно потреб держави.

Література:

1. Інформаційно-аналітичний звіт про діяльність Міністерства освіти і науки, молоді і спорту України за 2012 р. / Офіційний сайт Міністерства освіти і науки / [Електронний ресурс]: Режим доступу:[http://old.mon.gov.ua/img/zstored/files/MON_Osvita-Ukr_2012_ukr_\(03813\)_V_indd.pdf](http://old.mon.gov.ua/img/zstored/files/MON_Osvita-Ukr_2012_ukr_(03813)_V_indd.pdf)
2. Набока О.Г. Професійно-орієнтовані технології навчання у фаховій підготовці майбутніх економістів: теорія і методика застосування: монографія / О.Г. Набока. - Слов'янськ: Підприємець Маторін Б.І., 2012. -303 с.
3. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України: Підручник для студентів, аспірантів та викладачів вищих навчальних закладів. - К.: Либідь, 1998. - 560 с.
4. Болюбаш Н.М. Формування професійної компетентності майбутніх економістів засобами мережевих технологій : автореф. на здоб. канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. - Ялта, 2011. - 20 с.
5. Михайлюк М.І. Зміст і форми професійної підготовки майбутніх інженерів у галузі наноелектроніки на сучасному етапі в Україні / Марина Ігорівна Михайлюк // Науковий вісник Ужгородського національного університету, серія «Педагогіка, соціальна робота», випуск 29, 2013. - С.114-116.
6. Кошелева Н.Г. Формування готовності майбутніх економістів до фахового самовдосконалення засобами проектування / Н.Г. Кошелева // IV Міжнародна науково-практична конференція «Наука в інформаційному просторі» (16-17 вересня 2010 року) // Електронний ресурс: Режим доступу:
http://www.confcontact.com/20100916/pe_koshel.htm

7. Леднев В.С. Содержание образования: учеб. пособ. / В.С. Леднев. – М.: Высшая школа, 1989. - 360 с.
8. Краевский В.В. Проблемы научного обоснования обучения: (Методологический анализ) / В.В. Краевский. - М.: Педагогика, 1977. - 264 с.
9. Артюшина М.В. Інноваційний підхід у викладанні психолого-педагогічних дисциплін у вищих закладах освіти України / М.В. Артюшина // ВІСНИК НТУУ – КПІ. Філософія. Психологія. Педагогіка. Випуск 3'2009, С.70-75. // Електронний ресурс: Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/natural/VKPI/FPP/2009-3-2/01_Artushko.pdf
10. Жигірь В.І. Теоретичні основи змісту професійної підготовки менеджера освіти у ВНЗ / В.І. Жигірь // Наукові записки, Бердянський державний педагогічний університет // Електронний ресурс: Режим доступу: <http://bdpu.org/sites/bdpu.org/files/konferencii/ped-nau/n1/ukr/20.pdf>

References:

- 1/ *Informatsiino-analitychnyi zvit pro diialnist Ministerstva osvity i nauky, molodi i sportu Ukrainy za 2012 r.* / Ofitsiinyi sait Ministerstva osvity i nauky/ [Elektronnyiresurs]: Rezhyim dostupu: [http://old.mon.gov.ua/img/zstored/files/MON_Osvita-Ukr_2012_ukr_\(03813\)_V_indd.pdf](http://old.mon.gov.ua/img/zstored/files/MON_Osvita-Ukr_2012_ukr_(03813)_V_indd.pdf)
2. Naboka O.H. *Profesiino-orientovani tekhnolohii navchannia u fakhovii pidhotovtsi maibutnikh ekonomistiv: teoriia i metodyka zastosuvannia: monohrafiia* / O.H. Naboka. - Sloviansk: Pidpriyemets Matorin B.I., 2012. - 303 s.
3. Aleksyuk A.M. *Pedahohika vyshchoi osvity Ukrainy: Pidruchnyk dlia studentiv, aspirantiv ta vykladachiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv.* - K.: Lybid, 1998. - 560 s.

4. Boliubash N.M. *Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh ekonomistiv zasobamy merezhevykh tekhnolohii: avtoref. na zdob. kand. ped. nauk: 13.00.04 - teoriia i metodyka profesiinoi osvity. - Yalta, 2011. - 20 s.*
5. Mykhailiuk M.I. *Zmist i formy profesiinoi pidhotovky maibutnikh inzheneriv u haluzi nanoelektroniky na suchasnomu etapi v Ukraini / Maryna Ihorivna Mykhailiuk // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu, seriia «Pedahohika, sotsialna robota», vypusk 29, 2013. - S.114-116.*
6. Kosheleva N.H. *Formuvannia hotovnosti maibutnikh ekonomistiv do fakhovoho samovdoskonalennia zasobamy proektuvannia / N.H. Kosheleva // IV Mezhdunarodnaia nauchno-praktycheskaia konferentsyia «Nauka v ynformatsyonnom prostranstve» (16 - 17 sentiabria 2010 hoda) // Elektronnyi resurs: Rezhym dostupu: http://www.confcontact.com/20100916/pe_koshel.htm*
7. Lednev V.S. *Soderzhanie obrazovaniya: ucheb. posob. / V.S. Lednev. - M.: Vysshaya shkola, 1989. - 360 s.*
8. Kraevskiy V.V. *Problemy nauchnogo obosnovaniya obucheniya: (Metodologicheskyy analiz) / V.V. Kraevskiy. - M.: Pedagogika, 1977. - 264 s.*
9. Artiushyna M.V. *Innovatsiinyi pidkhid u vykladanni psykholoho-pedahohichnykh dystsyplin u vyshchyykh zakladakh osvity Ukrainy / M.V. Artiushyna // VISNYK NTUU - KPI. Filosofii. Psykholohiia. Pedahohika. Vypusk 32009, S.70 -75. // Elektronnyi resurs: Rezhym dostupu: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/natural/VKPI/FPP/2009-3-2/01_Artushko.pdf*
10. Zhyhir V.I. *Teoretychni osnovy zmistu profesiinoi pidhotovky menedzhera osvity u VNZ / V.I. Zhyhir // Naukovi zapysky, Berdianskyi*

derzhavnyi pedahohichnyi universytet//Elektronnyi resurs: Rezhym dostupu:

<http://bdpu.org/sites/bdpu.org/files/konferencii/ped-nau/n1/ukr/20.pdf>

УДК: 378.14:37.08

VALUE-SEMANTIC COMPETENCE AS A PART OF READINESS OF FUTURE TEACHERS TO THEIR PROFESSIONAL ENGAGEMENT

PhD in Pedagogical Sciences, Kozachenko S. M.

Khmelnytsky national university, Ukraine, Khmelnytsky

We study the personal dimension of value-semantic component of educational activity. Investigation of value-semantic competence of future teachers in the structure of their readiness to professional life is the purpose of the article. Determined that the value-semantic competence is the unity of theoretical and practical preparedness for future teachers to the profession. Thesis there is determined cognitive, motivational, behavioral and reflective components of value-semantic competence of future teachers. The key components of value-semantic competence of future teachers, the formation of which is updated on the way of implementation of personality-oriented and competence based approaches in modern educational space, are defined in the article on the base of the theoretical analysis of scientific and educational literature.

Keywords: competence, readiness, value-semantic competence, pedagogical thinking, pedagogical communication, pedagogical reflection, pedagogical orientation.

Introduction. Axiological approach to the study of the problems of pedagogical education is now commonly used by home scientists. The attention to this problem is caused by the fact that it becomes actual at the

turning moments of society development, when a person has to decide upon the purpose of life and the means to achieve it. The study of the values of those social and professional groups that directly affect the spiritual renewal of society has especially important significance. The employees of the educational sphere make up one of such groups.

The effectiveness of training and educational work in the educational institutions mostly, if not decisively, depends on the teacher's personality, his value systems, attitude to life, children and to his work. The peculiarities of teacher's work became the subject of immediate attention of scholars, such as: I. Bekh, Z. Kurlyand, A. Markov, V. Sukhomlynskyi and others.

The components of teacher's authority were thoroughly studied by I. Bekh. Scientist declares that teacher can achieve educational goals only if he becomes important for the educatee. According to the scientists, teacher's personal qualities come to the forefront here; besides, the trust to a child is almost the most essential precondition of the teacher's authority. I. Bekh declares that children feel extremely sensitively the attitude towards them and painfully experience the slightest manifestation of mistrust. Their strong sense of own dignity also plays an important role. And the teacher, whose understanding of his superiority first of all does not allow to recognize a person in a child, should expect nothing but resentment, anger, isolation, and even direct hostility [1, p. 183].

I. Bekh emphasizes that mutual respect and trust are stringent conditions of authority relationship in the system "teacher – children". Teacher's authority is not possible by itself. Only if teacher sees in children genuine partners and coworkers, if he evaluates them not only as students but also as distinctive individuals, he turns to them with his better side, wants to show them all his best traits of character and, most likely,

he will gain the personal authority as a response to a respectful attitude towards children's personalities.

Thus, teacher's authority, according to I. Bekh, is closely associated in the eyes of students with his attitude toward students, with the ability to approach everyone with positive setting, with the ability of the teacher to see the individuality, not a faceless object of disciplinary actions [1, p. 184].

Taking all mentioned above into consideration, **the purpose of the article** is to examine the value-semantic competence in the structure of readiness of future teachers to their professional engagement.

Results of the research.

Readiness is defined in Psychological encyclopedia as bringing of all psychophysiological systems of the human body necessary for the effective performance of certain actions into the active state [2, p. 89]. Actually, there are several approaches to determination of readiness. K. Abulkhanova-Slavskaya [3], B. Ananiev [4], O. Leontiev [5] and others treat readiness as personal derivation, first of all as an expression of individual and personal traits that is determined by the nature of future activity.

Z. Kurlyand, R. Khmelyuk, A. Semenova and others consider that readiness is an integrated trait of the individual, including his emotional, cognitive and volition spheres necessary for the activities performance. Scientists emphasize that readiness includes positive attitude to work, awareness of motives and needs, the objectification of the subject and the ways of interaction with the subject. Z. Kurlyand, R. Hmelyuk, A. Semenov and others identify emotional, intellectual and volition characteristics of individual's behavior as an exact expression of readiness [6, p. 225].

Representatives of personal-activity approach M. Dyachenko, L. Kandybovych, N. Kuzmina [7; 8] and others refer the term "readiness" to the complete expression of all facets of the personality that allow him to

perform his functions effectively. According to M. Dyachenko and L. Kandybovych, readiness is an integrated trait of the personality and includes knowledge, abilities, skills and settings for the exact actions. M. Dyachenko and L. Kandybovych distinguish such components in the structure of psychological readiness to various types of activities: understanding of own needs, objectives and tasks for solving different needs; understanding and assessment of the conditions in which the person has to work; determination of the most probable ways of solving the task on the base of experience; forecasting of their intellectual, emotional, motivational and volitional processes; estimation of the ratio of own capabilities, including the level of claims; mobilization of forces according to the conditions and tasks [7, p. 38].

The components of the structure of teacher's personality are presented by A. Markova in the following way: individual's motivation (orientation of the individual and its types); properties of the individual (teaching skills) and integral characteristics of the individual (pedagogical self-understanding, creativity, etc.) [9]. In addition, A. Markova only by the structural components of activity, emphasizes first of all motivational part when a person orients in the new environment, sets the goals and objectives, forms the motives - this is the level of readiness to activity; secondly, central, executive part, when a person performs actions - that's the objective why he works; thirdly, control and evaluation part, when the person mentally turns back and defines for himself, either he performed the tasks that were set by himself using available tools and methods [9, p. 12].

V. Andreyev, like A. Markova, declares that the activity "at least, should be oriented on enhancing the motivational-need, procedural and substantive aspects or spheres of the person" [10, p. 139]. The researcher uses a three-dimensional model of the activity analysis in which the

motivational and need aspect of activity includes desires, interests, values and attitudes; procedural aspect of activity includes the logical methods, heuristic methods, methods of self-organization, self-control and other; substantial aspect – a problematic situation, problem, purpose, tasks, orientation in the given situation, activity program, program performance and results.

Representatives of competence approach N. Brukhanov, E. Zeyer, A. Pometun [11; 12; 13] define competence as an integrative creation, that consists of motivation (readiness of inner motivation of the individual, that depends on the capabilities of the person and his needs), cognitive (knowledge about objects of science and reality, and also ideas about the world, built on socio-cultural experience of the individual) and activity (it concerns the sphere of activity, mastering by the human of standard actions and ways of creative activity and the level of practical experience in a particular field) components.

The researcher A. Khutorskoy considers that competence as a personal trait (a set of traits) of a person contains his personal attitude to himself and to the subject of the activity, as well as a minimum of experience in a particular field. Scientists emphasize that the concept of competence includes not only cognitive and operational and technological components, but also motivational, ethical, social and behavioral. This means that competence is always colored by personal traits of the individual. These traits can be different: from semantic and philosophical (why I need this competence) to reflective and evaluative (how well I use this competence) [14].

Scientistz O. Tepla on the base of component and structural analysis of moral activity of the individual identified the following components in the structure of humanist values: cognitive (ideas and estimations of the individual about humanist values, knowledge of standards of humane

behavior in interaction with others and with nature), emotional and motivational (humane feelings, emotions, capacity for compassion, motives and objectives underlying the actions and deeds of the person) and behavioral (ability to empathize, humane deeds, willingness to make humane choices in terms of life, value attitude to himself, others and to the nature) [15, p. 9].

D. Matsko determined that the internal structure of the system of humanistic values of the teacher consists of motivational (presence of a stable person's need for the humanistic values), gnostic (studying by the person the nature of humanistic values), emotional (feeling and "appropriation" of humanistic values by the person) and behaviorally-based components (valuable experience and its focus on the achieving of the set goals) [16, p. 9].

The scientist V. Yatmanov singled out the following components in the structure of value-semantic basis of educational activity of students: cognitive (person's awareness of educational activity and expressive, conceptual understanding of it as an important, meaningful side of human life), affective (emotions and feelings that arise among the students while performing of educational activities and those that represent their meaning and value for the student) and conative (optional attitude to the process of learning, willingness to perform it and creative character of the educational activities) [17, p. 43].

Research of K. Abulkhanova-Slavskay, L. Orban-Lembryk, V. Shadrikov, M. Dyachenko, L. Kandybovych, N. Kuzmina and others enable to declare that value-semantic competence of future teachers is a part of their readiness to professional work, unity of theoretical and practical readiness to it. In particular, we considered the fact that M. Dyachenko and L. Kandybovych call as understanding of their needs, goals and objectives to address different needs and also understanding of

their attitudes, clearly concerns the orientation of the personality of future teachers, in other words personal sphere; in the turn understanding and identifying of the most probable ways to solve the problem can be described as a substantial component; mobilization of forces according to the conditions and tasks - as operating component; finally forecasting of their intellectual, emotional, motivational and volitional processes and assessment of correspondence of own capabilities, including the level of claims - as evaluative component.

As for the first - *personal component*, we considered that orientation of the individual determines the system of underlying person's relation to the world and himself, semantic unity of behavior and activity, provides stability of personality, helps to resist unwanted influences, is the basis of self-development and professionalism, the starting point for moral assessment of own goals and behavior as well as students' [22, p. 89-92].

Pedagogical orientation - is the motivation to the teacher profession, that main thing, which turns to be the essence of the teacher. The focus of the teacher's personality is manifested throughout his professional life and in some pedagogical situations determines his perception and behavior logic. Pedagogical orientation defines the essence of teaching and teacher communication: why he works, which targets and goals sets, which ways and means of achieving goals and objectives he chooses.

It is important in this context to determine what motives has the teacher to possess, what goals the teacher can set to himself and what values he has to defend. What concerns this, the positions of several researchers are important. In particular, E. Fromm - a representative of humanistic school- divides people according to the following scheme: those whose main purpose in life is "to be" (that means to become a significant, unique personality), and those who mainly aspire "to possess". According to the scientist, people who live, guided by the principle "to

possess” always want to get something from any communication: interesting work, some knowledge, remuneration and so on. They seem to be interesting and attract to them in cooperation with other and in communication, but often it is only the result of playing the elected role, hidden desire to manipulate other people. The exact opposition to such people are those, who are guided in their life by the principle “to be”. They don’t worry a lot about the fact they may lose something. Such people are not rivals but partners in the interaction, because they try to get from communication with others not just victory at any price, but even pleasure [19].

The meaning of formation process of value orientation of the future teacher, according to O. Milyeyev, should be considered in a special methodological perspective - through the prism of categories “moral” and “morality [20, p. 11]. O. Milyeyev includes such life values as self-realization, will, interest, mutual understanding, cooperation, support, independence and values, especially: charity, justice, recognition of dominance of another person, tolerance, empathy, complicity to the content of value branch. These values, according to O. Milyeyev should sanctify moral and value choices of the teacher and he has to teach students this. In total, the scientist talks about centrality of teacher’s personality on the student as the main sign of his professional orientation [20, p. 57].

I. Bekh declares value of service to be the most important for the teacher. According to the scientists, it is the value of service that meets the essential nature of the teacher. The value of the service means that the main value of life is the love to children [1, p. 38]. Selfless and active love of a person to a person means that every person observes another not as a mean, but as an objective. Love is the initial value for the internal foundations of moral and responsible life of a person [1, p. 28-29].

Consequently, the personal component of value-semantic competence of future teachers is first of all the focus of a person, centrality on other people, on children when the value of the human spirit and the value of life in general, the establishment of a person as the highest value, around which all other priorities are united to be of the first priority.

Semantic component that provides conceptual ideas of future teachers about the values of human life and professional activities should be considered as an important component of value-semantic competence. What concerns this, the scientists (I. Bekh, A.Kyryakova, A. Leontiev, A. Markov, V. Serikov atc.) proved that the value and meaning for an individual may be only the thing that has meaningful ideas.

The body of knowledge that students acquire during the training activities creates a solid foundation for the development of their values. Cognitive moment in value is quite significant. A person assesses certain ideas, phenomena and processes on the basis of the perception results. However, as it was noted by V. Vorontsov and V. Bezdukhov, the obtained information displays not the phenomenon by itself, not the truth, but their importance to the person [21, p. 31]. Therefore, it is important to create the conditions for the perception of broad spectrum of knowledge by students' values to create value-semantic competence of future teachers.

The content of this component of value-semantic competence is knowledge about professional values of teachers, the ideas about the requirements to his personality, understanding the importance of pedagogical values to professional development and further professional activity. This component also includes the understanding of professional values from the positions of significance for professional self-determination.

While studying this component of value-semantic competence of future teachers it is important to pay attention on pedagogical thinking. It

unfolds in the process of the analysis of pedagogical situations as the process of identifying unset outside, hidden features of pedagogical activities by classification and comparing of the situations, identification in them cause-and-effect relations. Practical pedagogical thinking in the context of our study is an analysis of specific situations with the usage of knowledge about the values and making the pedagogical decisions on the basis of this. A variant of practical pedagogical thinking is teacher's diagnostic thinking - the analysis of individual traits of a child and their consideration while predicting the development of the personality.

I. Bekh pays attention on such feature of the teacher as alternativeness of thinking. The scientist declares that it is important to know for the teacher that the development of economy, ideology, culture, mode of life and traditions usually ends under the conditions of alternative ideas, trends, movements and actions in the centuries-long history of the society. Thus, he has to learn to understand and protect different human values that motivate everyone to improve himself in the perception, attitudes to the nature and society. And the teacher should develop these qualities in his students [22, p. 94].

Alternativeness of thinking helps the teacher to see job prospects. I. Bekh emphasizes that the relationship strategy should be built by the teacher, focusing on the prospects of child's future development as a real person, that constantly strengthens him by the manifestation of his feelings, intentions, means of acceptance of the whole world. Such child's aspiration, that is crucial for the development, has to be strongly supported by the teacher, even if some misunderstandings and conflicts appear [1, p. 74].

Thus, the semantic component of value-semantic competence of future teachers should enroll their conceptual ideas about it as about

important, valuable way of professional activity and human life, understanding of these values and pedagogical thinking.

In addition, it should be noted that the discussions about value-semantic competence of future teacher can't be possible only under the formation of semantic understanding of the values and ideas of professional activity are not possible, because only a young person, with information about the values of professional activity, may not use them in his behavior. In view of this, the third component of value-semantic competence of future teacher we emphasized behavioral component that provides a set of relevant in axiological aspect skills required for professional work.

Attention should be paid primarily on the perceptual (from Latin perceptio - perception, cognition) [23, p. 436] skills. This group of skills is the most important, because it testifies the teacher's orientation on the personal development of students. These skills determine the ability of teacher's penetration into student's personality and understanding of the student.

In this context, first of all, we should mention the ability to respect the student's views and his personality. Sympathy (from Greek *συμπάθεια* – compassion, sympathy) is affirmative positive emotional attitude to other people or groups, which can be expressed by friendliness, goodwill, fascination that promote communication, mutual respect and mutual assistance. Such an atmosphere can help to ensure that students will see in the teacher their older comrade and friend, that, respectively, will raise in them the desire to imitate him in everything, including the value-conscious attitude to the world and people.

Empathic skills should be called an important part of behavioral component of value-semantic competence of future teachers. Empathy (from English *empathy* - compassion) is a special way of understanding

another person, when emotional perception of her inner world dominates. Empathy is interpreted as a person's ability to transfer into the subjective world of another person, to perceive and experience this world in such way as she perceives it, as if it is a world of the own personality, but with understanding and awareness of the condition "if" [24, p. 357]. Sympathy and compassion are the forms of empathy. Psychologists explain empathic understanding as the ability to enter inside the personal world of meanings of another person and to see the correctness of own understanding [18, p. 490]. As a rule, the higher the ability of the teacher to sympathy, compassion, empathy and finally to co-creation is, the higher his professional and creative results are. All of these skills can be clearly observed during communication.

V. Kan-Kalyk [25] wrote that pedagogical work has in its structure more than 200 components, and communication, in his opinion, is one of the most difficult of its parts, as the most important things in educational work - the impact of teacher's personality on the student's personality are carried through it.

As for it L. Ter-Matios also notes that the abilities to organize the collaboration with children, speak with them, manage fairly their relationships are considered the most important qualities of teacher's personality that determine the level of his competence [26, p. 4]. Through communication the teacher helps students to create a picture of the world with a certain system of values. Taking this into consideration, the learning process can be treated as a group sense-creating context, as a system of internal and external factors of common interaction between teacher and students, which affects the peculiarities of perception, understanding and transformation of the specific educational situation [26, p. 4].

V. Kan-Kalyk talks about few styles of pedagogical communication. The scientist pays attention on distant communication. In this case, social

distance dominates in the system of relationships between teacher and students, and is a kind of interaction constraint. Under such conditions often leads to excessive distance formalization of the whole system of educational interaction. What concerns this, V. Kan-Kalyk specifies that a certain distance in the relationships system “teacher – student” necessarily must exist, because the student and the teacher have different social statuses. Distance in pedagogical communication is an indicator of the teacher’s role and is based on his authority. But, very often, distance communication can be transformed into a very negative style of communication - communication-bullying. This style is connected with the teacher’s inability to organize productive communication with students. Under such conditions it is difficult to achieve mutual understanding in the communication between teachers and students. Another negative style, which is mentioned by V. Kan-Kalyk is communication-flirting. This style is also connected with the teacher’s inability to establish productive professional pedagogical communication. The teacher’s attempts to gain cheap prestige of students, that contradict to the requirements of pedagogical ethics appear in this style [25].

According to the scientist, communication that is based on the fascination of common activities is the most fruitful. The unity of professionalism and ethical guidelines of the teacher is the basis of this style. The style of pedagogical communication that is based on friendly sympathy in which the emotional and psychological stimulant of the development of fruitful relationships between teacher and students becomes friendly sympathy is also important.

The researches of V. Kan-Kalyk indicate that the core values that should be at the center of teacher’s communication are the following: professional duty, interest to student’s personality, the desire to understand him, to help, etc. [25]. Teacher’s professionalism is to

overcome the objective difficulties of pedagogical communication with students through the difference in the level of their preparedness, in the abilities development and character features, etc., to help each student to discover his abilities, to understand and reveal themselves, gain confidence in studying and communication.

I. Bekh calls understanding of a student, recognition of him as a person - the basis for communicative pedagogical interaction. This implies the teacher's faith in student's mind, striving to reveal his potential. The scientist underlines: "When one subject treats the other as an individual, individuality, it means that another one is determined in the whole set of all his human qualities and rights, including the right to not be like someone else, in the right for having his own way of life. Under this type of relationships the teacher sees a student as a subject, not an object. This is not just a teacher compliance of norms and values, but the establishing of child's values by building appropriate relationships with her. Building of such relationships requires from the educator not the theoretic knowledge of moral truths and also all mental powers and abilities, intelligence, tact, peace, will and goodness" [1, p. 59]. The teacher has to believe in the noble intentions of the student, his generosity, the moral greatness of his personality. The scientists emphasize that principles and demands promote the development of the individual only against the backdrop of overall positive attitude towards person, desire to help.

As I. Bekh declares, that unconditional acceptance of the student as a person is also important. It means not positive assessment of the student under any conditions, but, first of all, recognition of his right to own feelings without the risk of losing the respect of teachers; it is also the ability to see the other point of view. The scientist argues: "Teacher's readiness to the full adoption of a child comes down to the following steps: allowance to the child to himself; attention to his feelings, thoughts and

readiness to hear them; readiness to support the educatee, while remaining himself, understanding that values and belief systems may not match; readiness to share their own views and values, contributing to the possibility of understanding the teacher by the educatee; respect for the position of the educatee; faith in his strength and capabilities; readiness to openness for adoption new and professional and life experience. Teacher's adoption of a child can be defined as a condition that is contributing to its existence" [1, p. 63-64].

The thought of I. Bekh about one more teacher's skill is important for our study. The scientist points out that one of the most urgent human needs – is to be understood, accepted, recognized- the person wants to be understood and accepted in any state, in any manifestation, with the understanding of all available advantages and encouragement of disadvantages. In view of this, the position that takes into account these needs should be dominant in teacher's work [1, p. 42-43].

Understanding of a child by the teacher occurs in the process of dialogue. The broad opportunities for student understanding by the teacher include a so-called trusted communication, during which a child reveals certain aspects of his inner world, thoughts, emotions and so on. But this communication does not occur in a vacuum or spontaneously, it requires certain prerequisites: the teacher has by his own actions to gain educatee's trust, which is to express frankly to him kindness, genuine interest, attention and respect [1, p. 50].

Special pedagogical skills on children education are of particular importance. Among them we can identify the following parts of the behavioral component of value-semantic competence of teachers as the ability to be a role model and the example for children to be followed in thoughts, feelings and actions; the ability to cause noble feelings in children, desires and aspirations to become better, to do good things to

people, to achieve high moral purposes; the ability to adapt nurturing influences to the individual characteristics of a child; ability to instill confidence in children, reassure them, encourage to self-improvements and so on.

Pedagogical optimism- teacher's approach to the student with faith in his potential, reserves and his personality should be pointed out. Pedagogical optimism - is the ability to see in every child the positive things that you can rely on. The scientist underlines that in the educational terms, it is important the child to have the feeling that he is accepted and loved regardless of high or low results he achieved in education. It runs, according to I. Bekh, about unconditional love [1, p. 67]. It is the selfless love that is the basis of pedagogical optimism.

I. Bekh also notes that the way of teacher's love to students goes through his justice towards them. Fair treatment of the teacher, creates a sense of love to her, allowing closer and deeper look into the soul of the child. In places where only formal relationships are available, love between teacher and pupils cannot exist. Justice - concludes the scientist - is mandatory and necessary component of human relationships [1, p. 68].

Thus, the behavioral component of value-semantic competence of future teacher includes teacher's ability to build interaction with students based on the professional values such as understanding of students, recognition and acceptance of their personality, justice and faith in their capabilities.

The next component of value-semantic competence of future teachers is evaluative component. The validity of the allocation of this component in the structure of value-semantic competence of future teachers is because the values and content are the most flexible form of regulation of behavior and human activity, and are based primarily on the

assessment of self-regulation and self-organization by free choice and values and are closely related to reflection.

Reflection (from Latin *reflexio* - *reflection, reversal backwards*) is a reflection of own actions and activities on self-revealing that reveals the specificity of the human mind, awareness of how others perceive her. It is not just knowledge about the other, but also knowledge of how the other understands the addressee, that is a kind of dual process of mirroring each other [18, p. 510].

Pedagogical reflection is the focus of teacher's consciousness on himself, taking into account the students' ideas about his activity and students' ideas about the way how the teacher understands their activity. Reflection, according to I. Bekh, is the key mechanism for providing teacher's psychological stability. It alters the whole scale of person's values and creates the system of new life orienting points in a critical situation. Reflection, promoting to conscious choice of the optimal variant of behavior in situation of psychological barrier, promotes understanding and awareness of the problem situation, defines the personal meaning of an event [22, p. 89].

The scientist believes that a teacher must possess the unique ability to be himself. To achieve a state of nature to be you is possible in the process of complex spiritual work. I. Bekh notes that the person should thoroughly analyze his thoughts, feelings, actions, not to be afraid to see their inconsistency, and sometimes, unattractiveness. Self-understanding becomes easier if the person is ready to accept criticism and help from other. If he is concerned about what impression he makes on the surrounding persons, what do other people think of him, he tends to behave so as to please and not to get into conflicts. Such a person does not want to know the truth about himself [1, p. 191].

All this testifies that the teacher should possess the developed reflection, including such reflexive action: putting the question to yourself; establishing, for example: confidence in the correctness of own ideas about students and methods of work with them; making hypotheses about the hidden purposes and motives of students' behavior; analysis of the results of educational influences; identification of causal-and-effect relationships in children's behavior; guidance on the knowledge of the pupil; questions and so on. Such understanding helps the teacher to get an idea of himself, generate the capacity for self-development in professional activity [22, p. 87].

The most important step in the formation of pedagogical assessment and reflection is a higher education institution. Especially at that time the student actively relates his personal and professional characteristics with his ideas of himself as a teacher. Students also gain the experience of sense-creation, realization of value choice, critical perception, creative solutions, and also self-regulation skills. At this time it is important to teach to perceive in the right way the demands of others, staff, society in general, to analyze the situations in which a person is, and to analyze his own capabilities to successfully meet the requirements; teach to plan various spheres of activity according to the external conditions and internal capabilities; put the demands to yourself, to block other motives and focus on the performance of the demands.

Generally the evaluation component of value-semantic competence of future teachers includes person's ability to use individual values and content for evaluation, self-regulation and self-organization of own behavior and activity.

Conclusions. Value-semantic competence is an important component of future teachers to their professional life. The analysis of psychological and educational literature provided an opportunity to identify

the following components of value-semantic competence of future teachers as: personal, semantic, behavioral and evaluative. The personal component of value-semantic competence of future teachers is first of all focus of the person, center-orientation on other things, on children when the values of the human spirit and the value of life in general, the establishment of a person as the highest value, around which all other priorities are united are on the first place. The conceptual ideas of the future teachers' about it as of the important, meaningful way of professional activity and of human life, understanding of these values and also pedagogical thinking should be included into the semantic component of value-semantic competence of future teachers. The behavioral component of value-semantic competence of future teachers includes the teacher's ability to build interaction with students on the base of such professional values as students understanding, recognition and the acceptance of their personality, justice and faith in their capabilities. Evaluation component of value-semantic competence of future teachers concerns the person's ability to use individual values and contents for the evaluation, self-regulation and self-organization of their behavior and activity.

The prospects for further research: the study of psychological and pedagogical formation principles of value-semantic competence of future teachers.

References:

1. Бех І.Д. *Виховання особистості. У 2 кн. Кн. 1. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади* / І.Д. Бех. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.
2. *Психологічна енциклопедія* / [авт.-упоряд. О.М. Степанов]. – К.: Академвидав, 2006. – 424 с.

3. *Психология и педагогика: учеб. пособие / [под ред. К.А. Альбухановой и др.]. – М.: Совершенство, 1998. – 320 с.*
4. *Ананьев Б. Г. Структура личности / Б.Г. Ананьев // Психология личности в трудах отечественных психологов / сост. и общ. ред. Л.В. Куликова. – СПб.: Питер, 2002. – С. 91–95.*
5. *Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М.: Мысль, 1975. – 215 с.*
6. *Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / [З.Н. Курлянд, Р.І. Хмелюк, А. В. Семенова та ін.]; за ред. З. Н. Курлянд. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К.: Знання, 2005. – 399 с.*
7. *Дьяченко М.И. Готовность к деятельности / М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович. – Минск: БГУ, 1979. – 163 с.*
8. *Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н.В. Кузьмина. – М.: Просвещение, 1990. – 103 с.*
9. *Маркова А.К. Психология труда учителя: Кн. для учителя / А.К. Маркова. – М.: Просвещение, 1993. – 192 с.*
10. *Андреев В. И. Педагогика творческого саморазвития: Инновационный курс.: в 2 кн. / В. И. Андреев. – Казань: Изд. Казан. ун-та, 1998. – Кн. 2. – 318 с.*
11. *Брюханова Н. Підходи до розуміння компетентності та компетенції в освіті / Н. Брюханова // Педагогіка і психологія проф. освіти. – 2007. – № 4. – С. 40–50.*
12. *Зеер Э.Ф. Компетентностный подход к образованию [Электронный ресурс] / Э. Ф. Зеер. – Режим доступа: // <http://www.urora.ru/>.*
13. *Пометун О.І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн / О.І. Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та*

український перспективи: кол. моногр. – К., 2006. – С. 16–26. – (Бібліотека освітньої політики).

14. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / А.В. Хуторской // Нар. образование. – 2003. – № 2. – С. 48–51.

15. Тепла О.М. Формування гуманістичних цінностей у студентів аграрних вищих навчальних закладів у позааудиторній діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / О.М. Тепла. – К., 2008. – 25 с.

16. Мацько Д.С. Формування гуманістичних цінностей майбутніх учителів зарубіжної літератури в процесі фахової підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Д. С. Мацько. – Луганськ, 2008. – 20 с.

17. Ятманов В.А. Развитие ценностно-смысловой основы учебной деятельности студентов педагогического вуза. На материале дисциплины «Концепции современного естествознания»: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / В. А. Ятманов. – Ульяновск, 2004. – 201 с.

18. Степанов О.М. Основи психології і педагогіки: навч. посіб. / Степанов О.М., Фіцула М.М. – К.: Академвидав, 2006. – 520 с. – (Альма-матер).

19. Фромм Е. Мати чи бути? / Еріх Фромм; пер. з англ. – К.: Укр. письм., 2010. – 222 с. – (Світло світогляду).

20. Милеев А.В. Формирование ценностной направленности студента – будущего учителя в процессе обучения в педагогическом университете: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / А.В. Милеев. – Самара, 2009. – 217 с.

21. Бездухов В.П. Теория и практика приобщения учащихся к ценностям / В.П. Бездухов, А. В. Воронцов. – Самара: Изд-во СамГПУ, 2002. – 192 с.
22. Бех І.Д. Виховання особистості. У 2 кн. Кн. 2. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади / І.Д. Бех. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.
23. Словник іншомовних слів / уклад. С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. – К.: Наук. думка, 2002. – 680 с.
24. Коpecь Л.В. Психологія особистості: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Коpecь Л.В. – 2-ге вид. – К.: Києво-Могилян. акад., 2008. – 458 с.
25. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении / В.А. Кан-Калик. – М.: Просвещение, 1987. – 190 с.
26. Тер-Матюсова Л.С. Педагогические особенности преодоления ценностно-смысловых барьеров будущими педагогами: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Л.С. Тер-Матюсова. – Ростов н/Д, 2011.–151 с.

References:

1. Bekh I.D. Vihovannya osobistosti. U 2 kn. Kn. 1. Osobistisno orientovaniy pidhid: teoretiko-tehnologicni zasadi / I. D. Beh. – K.: Libid, 2003. – 280 p.
2. Psihologicna enciklopediya / [avt.-uporyad. O.M. stepanov]. – K.: Akademvidav, 2006. – 424 p.
3. Psihologiya i pedagogika: uceb. posobie / [pod red. K.A. Albuhanovoy i dr.]. – M.: Sovershenstvo, 1998. – 320 p.
4. Ananyev B.G. Struktura lichnosti / B.G. Ananyev // Psihologiya lichnosti v trudah otechestvennih psihologov / sost. i obsh. red. L.V. Kulikova. – SPb.: Piter, 2002. – P. 91–95.
5. Leontyev A.N. Deyatelnost. Soznanie. Lichnost. / A.N. Leontyev. – M.: Misl, 1975. – 215 p.

6. *Pedagogika vischoi shkoli: navch. posib.* / [Z.N. Kurlyand, R.I. Hmelyuk, A.V. Semenova ta in.]; za red. Z.N. Kurlyand. – 2-ge vid., pererobl. i dopovn. – K.: Znannya, 2005. – 399 p.
7. *Dyachenko M.I. Gotovnost k deyatelnosti* / M.I. Dyachenko, L. A. Kandibovich. – Minsk: BGU, 1979. – 163 p.
8. *Kuzmina N.V. Professionalizm lichnosti prepodavatelya i mastera proizvodstvennogo obucheniya* / N.V. Kuzmina. – M.: Prosvescheniye, 1990. – 103 p.
9. *Markova A.K. Psigologiya truda uchitelya: Kn. dlya uchitelya* / A.K. Markova. – M.: Prosvescheniye, 1993. – 192 p.
10. *Andreev V.I. Pedagogika tvorcheskogo samorazvitiya: Innovacionniy kurs.: v 2 kn.* / V.I. Andreev. – Kazan: Izd. Kazan. un-ta, 1998. – Kn. 2. – 318 p.
11. *Bryuhanova N. Pidhodi do rozuminnya kompetentnosti ta kompetencii v osviti* / N. Bryuhanova // *Pedagogika i psihologiya prof. osviti.* – 2007. – № 4. – P. 40–50.
12. *Zeer E.F. Kompetentnostniy podhod k obrazovaniyu [Elektronniy resurs]* / E.F. Zeer. – Regim dostupa: // <http://www.urorao.ru/>.
13. *Pometun O.I. Teoriya ta praktika poslidovnoi realizacii kompetentnitsnogo pidhodu v dosvidi zarubizhnih krain* / O.I. Pometun // *Kompetentnitsniy pidhid u suchasniy osviti: svitoviy dosvid ta ukrainskiy perspektivi: kol. monogr.* – K., 2006. – P. 16–26. – (Biblioteka osvitynoi polityki).
14. *Hutorskoy A.V. Klyuchevie kompetencii kak component lichnostno-orientorovannoy paradigmy obrazovaniya* / A.V. Hutorskoy // *Nar. obrazovaniye.* – 2003. – № 2. – P. 48–51.
15. *Tepla O.M. Formuvannya gumanistichnih cinnostey u studentiv agrarnih vischih navchalnih zakladiv u pozaauditorniyy diyalnosti: avto-ref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ped. nauk: spec. 13.00.07*

- «Teoriya i metodika vihavannya» / O.M. Tepla. – K., 2008. – 25 p.
16. Macko D.S. *Formuvannya gumanistichnih cinnostey maybutnih uchiteliv zarubiznoi literature v procesi fahovoi pidgotovki: avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ped. nauk: spec. 13.00.04 «Teoriya i metodika profesiynoi osviti»* / D.S. Macko. – Lugansk, 2008. – 20 p.
17. Yatmanov V.A. *Razvitie cennostno-smislovoy osnovi uchebnoy deyatel'nosti studentov pedagogicheskogo vuza. Na material disciplini «Konceptii sovremennogo estestvoznaniya»*: dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.01 / V.A. Yatmanov. – Ulyanovsk, 2004. – 201 p.
18. Stepanov O.M. *Osnovi psihologii i pedagogiki: navch. posib.* / Stepanov O.M., Ficula M.M. – K.: Akademvidav, 2006. – 520 p. – (Alma-mater).
19. Fromm E. *Mati chi buti?* / Erih Fromm; per. z angl. – K.: Ukr. pism., 2010. – 222 p. – (Svitlo svitoglyadu).
20. Mileev A.V. *Formirovanie cennostnoy napravlenosti studenta – buduschego uchitelya v processe obucheniya v pedagogicheskom universitete*: dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.01 / A.V. Mileev. – Samara, 2009. – 217 p.
21. Bezduhov V.P. *Teoriya i praktika priobscheniya uchaschihsya k cennostyam* / V.P. Bezduhov, A.V. Voroncov. – Samara: Izd-vo SamGPU, 2002. – 192 p.
22. Bekh I.D. *Vihovannya osobistosti. U 2 kn. Kn. 2. Osobistisno orientovaniy pidhid: teoretiko-tehnologichni zasadi* / I.D. Beh. – K.: Libid, 2003. – 344 p.
23. *Slovník inshomovnih sliv* / uklad. S.M. Morozov, L.M. Shkaraputa. – K.: Nauk. dumka, 2002. – 680 p.
24. Kopec L.V. *Psihologiya osobistosti: navch. posib.dlya stud. visch. navch. zakl.* / Kopec L.V. – 2-ge vid. – K.: Kievo-Mogil. akad., 2008. – 458 p.

25. Kan-Kalik V.A. *Uchitelyu o pedagogicheskom obschenii* / V.A. Kan-Kalik. – M.: Prosveschenie, 1987. – 190 p.

26. Ter-Matiosova L.S. *Pedagogicheskie osobennosti preodoleniya cennostno-smislovih baryerov buduschimi pedagogami: dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.01* / L.S. Ter-Matiosova. – Rostov n/D, 2011. – 151 p.

УДК (37) (477.43/44)(09)

**ВПЛИВ ОБРЯДОВИХ ФУНКЦІЙ НА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА
ПІДЛІТКІВ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН**

кандидат педагогічних наук, Окольніча Т.В.

Кіровоградський державний педагогічний університет імені
Володимира Винниченка, Україна, Кропивницький

В статті, на основі здійснення історико-педагогічного аналізу етнографічних джерел, висвітлюється вплив обрядових функцій на виховання дітей та підлітків східних слов'ян. У традиційно-побутовій культурі звичаї, обряди, свята є конкретними формами виховання підростаючих поколінь. Автор показує, що участь дітей у річному обрядовому колі була одним із шляхів народної педагогіки східних слов'ян щодо соціалізації дитини, залучення її до життя общини та приходить до висновку, що участь дітей у обрядах підсилювала їх дієву сторону та гарантувала очікуваний результат. Наші предки в обрядовості виявляли себе талановитими вихователями. Виховні моменти виступали не відсторонено, вони були втілені в дії. Обрядові дії супроводжували дитину все життя.

Ключові слова: обрядовість, виховання, східні слов'яни, народна педагогіка, традиції, обряди.

PhD in Pedagogical Sciences, Okolnycha T.V. The impact of ceremonial functions on the education of children and adolescents the east slavs/ Kirovohrad State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko, Ukraine, Kropyvnytskyi

In the article, the author highlights the impact of ceremonial functions on the education of children and adolescents the East Slavs, based on the realization of historical and pedagogical analysis of ethnographic sources. In traditional and consumer culture customs, rituals, festivals are specific forms of education of future generations. The author shows that children's participation in the annual ritual festivals was one of the ways of the East Slavs' traditional pedagogy as for the socialization of children and their attraction to the community life, and comes to the conclusion that children's participation in rituals strengthened their effective side and guaranteed the expected result. In rituals our ancestors found themselves being talented educators. Educational aspects were not detached, they were implemented in actions. The ceremonial actions accompanied a child for life.

Key words: ritualism, education, the East Slavs, traditional pedagogy, traditions, rituals.

Вступ. Реформування української освіти і виховання спрямоване на формування громадянина країни, патріота, який має гармонійно поєднувати загальнолюдські цінності та національні традиції, що формувалися століттями. Адже кожне покоління залучається до життя і діяльності, засвоюючи попередній досвід та спираючись на нього у своїй соціальній практиці.

Одне із завдань історико-педагогічної науки полягає в тому, щоб зробити об'єктивно значущий досвід минулого надбанням сучасності. Нині дедалі більшу увагу вчених привертає внутрішній світ людини

минулого, її почуття і настрої, її повсякденне життя і взаємодія з навколишнім світом. Особливий інтерес викликає світ дитини і способи її виховання. Дитинство як період від народження до соціальної зрілості, становлення повноцінного члена суспільства, є складним самостійним явищем і водночас невід'ємною частиною суспільства, входить до багатопланових, різноманітних стосунків.

Водночас, із розвитком педагогічної теорії, її спеціалізацією історія дитинства до останнього часу не розглядалася в широкому розумінні цього поняття.

З-поміж українських істориків педагогіки, об'єктом дослідження яких були давні періоди виховання дітей, можна назвати лише двох українських авторів – С. Бабишина та Є. Сявакко.

З кінця 1990-х років, у деяких підручниках з історії педагогіки для вищих навчальних закладів виокремлюються невеликі розділи з історії виховання на території сучасної України в додержавний час, зокрема, й у слов'ян. Найпомітніше це представлено у підручнику О. Любара, М. Стельмаховича, Д. Федоренко «Історія української педагогіки» (1999).

Окремі питання виховання дітей у давніх східних слов'ян розглядаються і в дисертаційних дослідженнях. З-поміж них за широтою охоплення проблеми виокремимо дисертацію Т. Дяченко «Формування картини світу у дітей східних слов'ян (VI–XIII ст.)» та В. Скутіної «Традиції українського народу природоохоронного виховання і їх використання в сучасній школі». Дисертаційні дослідження з історії педагогіки, зокрема, Т. Мацейків та І. Щербак, джерельною базою яких є переважно матеріали етнографії та фольклору, стосуються народної педагогіки загалом і тільки побічно торкаються виховання дітей давніх східних слов'ян. **Мета статті** - на основі здійснення історико-педагогічного аналізу етнографічних

джерел висвітлити вплив обрядових функції на виховання дітей та підлітків східних слов'ян.

У традиційно-побутовій культурі звичаї, обряди, свята є конкретними формами виховання підростаючих поколінь. Участь дітей у річному обрядовому колі була одним із шляхів народної педагогіки східних слов'ян щодо соціалізації дитини, залучення її до життя общини.

Перебіг життя людини, як в архаїчному, так і в традиційному суспільствах відбувався на двох рівнях: виконання ритуальної програми життя та на рівні повсякденного життя, побуту. Відповідно етнографи виділяють два основні типи обрядів: календарні та обряди життєвого циклу.

Обрядові функції дітей та підлітків ми будемо розглядати в контексті ритуалів календарного циклу як таких, що так чи інакше були спрямовані на забезпечення нормального ходу господарчого відтворення.

У рамках народного календаря функціонування свят, традицій, звичаїв, обрядів було зумовлено духовними і практичними педагогічними потребами суспільства, зокрема необхідністю передачі суспільного досвіду.

Під час виконання обрядовості використовувались різноманітні методи впливу на дітей та підлітків: організація спостереження за явищами природи; заборони та обмеження в поведінці дитини; ознайомлення зі світом; пояснення моральних норм поведінки; особистий приклад дорослих; оцінка і контроль поведінки в природі та суспільстві.

Найбільшим зимовим святом було Різдво. В етнографічних джерелах, які висвітлюють різдв'яну обрядовість українців, зафіксована участь хлопчиків у приготуваннях до Святої вечері. "Коли

сигналізують появу зірки, вносить до хати хлопчина, звичайно синок господаря, або пастух від худоби, в'язку сіна ("отавки") та в'язку соломи. Сіном устеляється стіл (скриня) і земля під столом, по хаті стелять солому. Господар вносить Дідуха або Діда – себто святочний сніп пшениці, жита чи іншого збіжжя; вітає всіх домашніх зі Святим вечором і Різдвам – і ставить на "покуті"... підстеливши сіна" [1,с.73].

З початку року, як одного з основних змістовних мотивів обрядів зимового циклу, пов'язані численні продукуючі магічні дії: зичення добра, ритуальне засівання та оранка, залякування фруктових дерев, обряди з домашньою птицею та худобою і т.ін.

Важливим компонентом обрядів зимового циклу є колядування та щедрування. В більшості областей України колядували перші три дні Різдва, в західно-українських регіонах – з Різдвяного свят-вечора, а щедрували в переддень Нового року (Меланки) та в день св. Василя. Статевовіковий склад виконавців обряду в різних регіональних варіантах був досить різноманітним: колядувати ходили або окремо дорослі і діти, чоловіки і жінки, або змішані групи, дівчата, але традиційним і ритуально значимим вважалась участь в обряді чоловічої колядної дружини. В неї могли входити чоловіки і діди, але, здебільшого, це були неодружені парубки. Кожен із учасників групи виконував певну обрядову роль.

Діти колядували окремо. Колядування дітей вирізнялося низкою особливостей. Невеликі групи дітей (без чіткого поділу обрядових функцій) ходили переважно в ранковий та денний час (дорослі колядники починали обходи ввечері та вночі). Зазвичай діти не рядилися, як-то було притаманне групам дорослих колядників ("Коза", "Меланка" і т.ін.). Лише подекуди діти при обходах носили зірку. Діти-колядники виконували особливі тексти – римовані доброзичення та короткі пісеньки з проханням обдарувати.

На нашу думку, слід говорити про специфічність та особливість функцій дітей, які на глибшому, міфологічному рівні, пов'язані з ідеєю, що закладена в основу початку року як часу, найбільш сприятливого для обрядового функціонування різних молодих груп, ідеєю оновлення у новий відрізок часу (Різдвяні свята – період зимового сонцевороту), що і підтверджується часовою (вранішньою) регламентацією дитячих обходів.

Свята, будучи за своєю психологією масовими звичками, ставали ефективним засобом формування звичок поведінки за допомогою наслідування.

Як фіксують етнографічні джерела, в Україні в час різдвяних свят дорослі (чоловіки, парубки) “орють землю і ніби готують її для посіву, до того ж піснями та рухами тіла демонструють процес оранки”. В Галичині подекуди в переддень Нового року ходили по хатах з плугом і роблячи вигляд, що орють, посипали вівсом і кукурудзою. Відомості про символічну оранку плугом снігу або землі зафіксовані й на Полтавщині [5, с.51].

Діти і підлітки були активною групою у циклі весняних обрядів. Те, що діти виступали активними учасниками родинної обрядовості, посилювало виховний вплив на них.

Весна у народному календарі – початок господарського, а у давньослов'янському минулому і календарного року. Весняний обрядовий комплекс надзвичайно багатий віруваннями, ритуалами, ворожіннями, прикметами, календарна приуроченість яких досить умовна і не завжди вмотивована. Початок весняного обрядового циклу припадає, здебільшого, на масницю, середина - на Великодні свята, а завершує цикл Трійця, пов'язана з купальськими та петрівськими святами.

В українській традиції початок весни пов'язується як з окремими природними подіями та явищами. Найчастіше це приліт птахів, особливості поведінки тварин чи птахів, прикмети погоди, довжина дня тощо.

Приліт жайворонків – перших вісників весни пов'язувався з уявленнями про душі предків. Цього дня, коли, за народними уявленнями, сорок жайворонків вилітає з вирію, жінки пекли жайворонки із пшеничного тіста. Спосіб їх виготовлення полягав у тому, що „беруть шматок тіста, розкачують у вигляді кола, один кінець розрізають подібно до птичого хвоста, із іншого виліплюють голівку із дзьобом і чубчиком, а замість очей вдавлюють зерна чорнушки. Із іншого шматка тіста роблять крила” [3, с.14].

Виготовляли „жайворонків”, як правило, спеціально для дітей. „Старі люди печуть в цей день печиво, що формою нагадує птаха. Печиво це зветься „жайворонок”, а іноді „голубчик”. Призначається це печиво для дітей. Звичай випікати „жайворонків” пов'язувався із очікуванням прильоту птахів. У деяких місцевостях діти виходили з ними на вулицю, бігали, піднімаючи їх вгору та виголошуючи закличку: „Пись, пись, покинь сани, бери віз!” [2, с.31].

Низка педагогічних впливів була пов'язана з обрядовими іграми. Зокрема, це стосується участі дітей у весняних іграх. Ігрова традиційна культура молоді, як перехідної статевовікової категорії суспільства, акумулювала в трансформованому вигляді різноманітні та різностадіальні архаїчні явища – міфологічні уявлення, вірування, календарні ритуали, перехідні обряди. Багато ігор, особливо пісенно-хореографічного характеру, виконували в пізньотрадиційній культурі роль перехідних обрядів повноліття: участь в них (у межах будь-якої ігрової організації) була нормативно-обов'язковою для всіх, хто досягнув цього віку. Ігри містили різноманітні форми переходу, що

були репрезентовані мотивами росту, перетворення, навчання чи виховання особистості, імітували суперництво всередині статевих груп чи між ними.

В ігровому комплексі зберігався синкретизм пісенно-танкового, жестового та вербально-дієвого висловлення, забезпечуючи стійкість (при всіх змінах еволюційного характеру) залишків того чи іншого архаїчного (міфологічного чи іншого) ритуального прототипу. Домінуючою тенденцією та метою будь-яких ігрових переходів молоді було отримання шлюбної здатності, що символічно і демонструвалося в ігровому колі.

Всі ці обряди містили норми поведінки, акумулювали позитивний соціальний досвід і спрямовувались на виховання бережного ставлення до природи. Традиції були головним механізмом регулювання поведінки дитини.

У деяких дівочих хороводах діти є активною групою сюжетного - ігрового дійства, чи то імітуючи жестами відповідні пісенні тексти, чи виступаючи у якості рівноцінних учасників пісенного діалогу.

В середовищі молодіжної статевої категорії у цей календарний час відбувалися досить складні процеси, що були пов'язані із сезонністю шлюбних інтересів молоді та зростанням її статевої активності, які знаходили своє відображення, як на побутовому (профанному), так і на ритуальному (сакральному) рівнях функціонування традиції у таких її формах як „вулиця”, „дівочі” та „парубочі” громади, весняні обряди, звичаї та фольклор. Така шлюбна стратегія молоді водночас передбачала і наступний етап реалізації особи у системі життєвого циклу-народження дітей.

Ці звичаї, в яких брали участь діти як одні із безпосередніх виконавців, реалізовувалися в межах дівочих та жіночих обрядів організації весни, так власне й інші, подібні: закликання/відганяння

дощу, сонця; участь у різних стимулюючих і оберегових обрядах - хльосканні вербою, обливанні, символізації трудових процесів.

Висновки. Таким чином, викладений матеріал, що фіксує участь дітей, переважно підліткової категорії, у обрядовому житті колективу на пізньому етапі функціонування традиції, дає підстави для наступних узагальнень та висновків. Обрядові форми участі дітей у ритуальному контексті життя колективу зумовлювалися традиційними уявленнями про можливість використання цієї верстви до повноліття та символізували її причетність до процесів стадії зародження та початку космобіологічного світу. Цим обумовлювалася специфіка ритуальних функцій дитячої верстви, як у календарному так і життєвому циклі. Аналіз семантики предметних, вербальних та дієвих компонентів ритуальних форм участі статевовікової верстви “діти” у обрядовому житті колективу засвідчує про їх включеність до традиційного осмислення процесів природного характеру більшою мірою, ніж соціального. Близькість дітей до природнього начала визначала їх медіативну функцію між “своїм” та “чужим” світом у магічних ритуалах календарних та оказіональних обрядових ситуацій, що вимагали посередницької ролі між світом живих та потойбічною сферою. Участь дітей у обрядах підсилювала їх дієву сторону та гарантувала очікуваний результат. Як бачимо, наші предки в обрядовості виявляли себе талановитими вихователями. Виховні моменти виступали не відсторонено, вини були втілені в дії. Обрядові дії супроводжували дитину все життя.

Література:

1. Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края / Под ред. В.В. Иванова. – Х., 1898. – Т. I. – 1012 с.

2. Заметка о малорусских “семилетних богатырях или близнецах”. Сообщил Савич А. // КС. – 1889. – № 3. – С. 733-739.

3. Савченко Ф. Родини, хрестини і похрестини / Ф.Савченко // Первісне громадянство та його пережитки на Україні. – 1926. – Вип. 1-2. – С. 78-82.

4. Ящуржинский Хр. Остатки языческих обрядов, сохранившиеся в малорусском погребении / Хр. Ящуржинский // КС. – 1890. – № 1-3. – С. 130-132.

5. Ящуржинский Хр. Поверья и обрядность родин и хрестин / Хр. Ящуржинский // КС. – 1893. – № 7. – С. 74 - 83.

References:

1. Zhizn i tvorchestvo ckrestjan Kharkovskoy hubernii. Ocherki po etnographii ckraya / Pod redactsyey V.V.Ivanova. - Kh., 1898. – Т. I. – 1012 p.

2. Zametka o malorusskikh "semiletnikh bogatyryakh ili bliznetsakh". Soobshchil Savich A. // KS. – 1889. – № 3. – P. 733-739.

3. Savchencko F. Rodyny, khrestyny i pokhrestyny / F.Savchenko // Pervisne hromadyanstvo ta joho Perezhytky na Ukraini. – 1926. – Vyp. 1-2. – P. 78-82.

4. Yashchurzhyynskiyi Khr. Osttarki yazycheskih obryadov, sokhranivshyeya v malorusskom pohrebenii / Khr. Yashchurzhyynskiyi // KS. – 1890. – № 1-3. – P. 130-132.

5. Yashchurzhyynskiyi Khr. Poverja i obryadnost rodin i khrestin / Khr. Yashchurzhyynskiyi // KS. – 1893. – № 7. – С. 74 - 83.

УДК: 373.3.091.322:004

ЗАВДАННЯ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З ІНФОРМАТИКИ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

кандидат педагогічних наук, доцент, Остапйовська І.І.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
Україна, Луцьк

Метою статті є актуалізація основних завдань позакласної роботи з інформатики у початковій школі. У результаті аналізу наукових праць із теми дослідження та спостереження за практичною навчально-виховною роботою було конкретизовано поняття позакласної роботи (у тому числі в початковій школі); досліджено аспекти навчання інформатики у молодших класах, зв'язок навчальної діяльності на уроках та у процесі позакласної роботи; актуалізовано й охарактеризовано основні завдання позакласної роботи з інформатики у початковій школі. Також у статті сформовано перспективу подальших досліджень даної проблеми. Матеріали статті можуть бути використані для організації та проведення позакласної з інформатики у молодших класах.

Ключові слова: педагогіка, молодші класи, інформатика, початкова школа, методика інформатики у початковій школі, позакласна робота, позакласна робота з інформатики у початковій школі, завдання позакласної роботи з інформатики.

*PhD in Pedagogical Sciences, Assistant Professor, Ostapovska I.I.
Tasks of extracurricular work in informatics in primary school / Lesya
Ukrainka Eastern European National University, Ukraine, Lutsk*

The goal of article is update of main tasks of extracurricular work in informatics in primary school. The concept of extracurricular work (including primary school) was specified after results of analysis of scientific works of the research topic and observation of practical educational work have been held; studied aspects of teaching computer science in elementary grades, connection between learning activities in the classroom and during extracurricular activities; updated and described the main tasks of extracurricular work in informatics in primary school. Prospect of further researches were formed in the article too. Materials of this article can be used for the organization and conduct of extracurricular work in informatics in junior forms.

Key words: pedagogics, junior forms, informatics, primary school, methods of informatics in primary school, extracurricular work, extracurricular work in informatics in primary school, tasks of extracurricular work in informatics.

Вступ. Сьогодні важко знайти сферу людської життєдіяльності, у якій би не використовувались комп'ютери. Саме тому одним із пріоритетних завдань сьогоденної початкової освіти є озброєння школярів необхідними знаннями, уміннями та навичками у сфері інформатики і комп'ютерної техніки, інформаційних технологій. За такого підходу основне завдання учителя в процесі навчання інформатики полягає у тому, щоб розгорнути перед школярами усе різноманіття видів діяльності у її сфері, допомогти знайти максимально відповідні їх інтересам і можливостям, заохотити до самостійних пошуків і творчості. У результаті кожен школяр матиме вільний вибір, можливість для самоствердження, змогу виразити свою індивідуальність, а педагог, у свою чергу, повинен допомогти йому усвідомити свої здібності, захопити і підтримати.

Варто також пам'ятати, що програмні вимоги з інформатики для учнів початкових класів у поєднанні з шкільними підручниками і чинною методикою викладання предмету, розраховані на так звану "середню дитину". Однак, на практиці має місце різке розшарування учнів на три групи:

1) на тих, хто легко і з цікавістю засвоюють програмний матеріал з інформатики. Для цієї групи школярів характерним є прагнення до поглиблення знань та аналітичне ставлення до отриманої інформації, самостійного наукового пошуку, застосування творчого підходу;

2) на тих, хто домагається при вивченні інформатики лише задовільних результатів. Представники цієї категорії виявляють зацікавлення у навчанні ситуативно. На інтенсивність їх пізнавальної активності впливає ціла низка як об'єктивних (зміст матеріалу, форми та методи, які вчитель використовує на заняттях, засоби наочності тощо), так і суб'єктивних (настрій та особисті переживання, самопочуття, стосунки із однокласниками тощо) факторів;

3) тих, кому успішне вивчення предмету дається із великими труднощами (цій групі школярів, за звичай, інформатика як наука нецікава). Все це і призводить до необхідності індивідуалізації навчання інформатики, однією із форм якої є позакласна робота.

Хоча питання позакласної роботи (у тому числі – в початковій школі) становили предмет досліджень значної кількості науковців: Волкової Н.П., Галузяка В.М., Сметанського М.І., Смірнова С.А., Фіцули М.М., Шахова В.І. та ін., різноманітні аспекти навчання інформатики досліджували Андрієвська В.М., Гаряча С.А., Коршунова О.В., Малєв В.В., Морзе Н.В., Олефіренко Н.В. та ін., нами було виявлено нестачу наукових досліджень присвячених питанню позакласної роботи з інформатики у початковій школі. Це зумовило актуальність і своєчасність статті та визначило її мету і завдання.

Мета та завдання статті. Метою статті є актуалізувати основні завдання позакласної роботи з інформатики у початковій школі. Для досягнення мети було вирішено наступні завдання: 1) проаналізовано наукові джерела та педагогічний досвід із теми дослідження; 2) конкретизовано поняття позакласної роботи; 3) актуалізовано завдання позакласної роботи з інформатики у молодших класах.

Виклад основного матеріалу статті. Під позакласною роботою будемо розуміти різноманітну діяльність учителів, вихователів, спрямовану на виховання учнів і здійснювану в позаурочний час [1, с. 170].

Варто зазначити, що позакласна робота охоплює різні за змістом, метою, методами, формами, засобами і способам керівництва заняття. До неї, наприклад, можна віднести заняття предметного (математичного, природничого, інформатичного тощо) або художнього (театрального, художнього, хореографічного, вокального тощо) гуртків, позакласне читання, екскурсії і мандрівки (у тому числі – віртуальні), вікторини, КВК, проведення шкільних свят і вечорів, тематичних виховних годин тощо. Але в одних випадках (гурток, позакласне читання, вікторина) нею керує учитель, в інших (організація дозвілля, ігор та розваг) вона набуває характеру самостійної діяльності учнів на основі самоврядування.

Будучи складовою частиною навчально-виховної роботи в школі, позакласна робота спрямована на досягнення спільної мети навчання і виховання – засвоєння дитиною необхідного для життя у суспільстві соціального досвіду і формування прийнятої суспільством системи цінностей [3, с. 174].

Аналіз наукових праць присвячених дослідженню різних аспектів позакласної роботи (у тому числі – з інформатики) [1; 2; 3; 4; 5] та навчально-виховної практики у початковій школі дозволив

констатувати, що інформатична позакласна робота спрямована на вирішення цілої низки завдань. Серед них можна виділити наступні:

1. Формування у дитини позитивної Я-концепції. Я-концепція (англ. Self-concept) – це конфігурація самосприйняття, система уявлень людини про те, якою вона є. Вона є одночасно і передумовою, і наслідком соціальної взаємодії та визначається особистісним соціальним досвідом [6, с. 609–610]. Позитивна Я-концепція виражається у позитивному ставленні дитини до самої себе і, як правило, передбачає об'єктивність самооцінки. Характеристиками позитивної Я-концепції молодшого школяра є: а) впевненість у прихильному, доброзичливому ставленні до себе усіх оточуючих; б) впевненість у власних силах, яка забезпечує успішне оволодіння потрібними видами діяльності чи засвоєння необхідних знань; в) переконаність в обов'язковому досягненні успіху в різних сферах діяльності; г) почуттям власної значущості. Таким чином сформованість даного психологічного утворення є основою подальшого розвитку індивідуальності дитини. Наявність великої кількості форм та методів позакласної діяльності з інформатики сприяє розкриттю індивідуальних здібностей дитини, які не завжди виявляються на уроці (наприклад, створення інформатичної стінгазети дозволяє школярам проявити свої навички володіння комп'ютером, художні здібності, уміння працювати з інформацією тощо). Крім того, її різноманітність сприяє також і самореалізації дитини, підвищенню її самооцінки, впевненості в собі, тобто сприяє формування позитивного сприйняття самої себе.

Включення учнів у різні види позакласної роботи з інформатики збагачує їх особистий досвід (завдяки виконанню різноманітної практичної та інтелектуальної роботи), знання про людську діяльність (як і у процесі власної діяльності, так і в результаті спілкування із

"цікавими людьми" – представниками різних професій), формує необхідні практичні вміння і навички тощо. У результаті цього школяр впевнено і комфортно почуватиметься в різноманітних життєвих ситуаціях.

2. Створення сприятливих умов для накопичення досвіду життя у колективі, навичок співпраці. Уроки інформатики завдяки своїй формальності та регламентованості значно поступаються перед позакласною роботою як засіб для колективної співпраці та згуртування молодших школярів. Саме у процесі позакласної роботи учні вступають в різнопланові взаємини між собою: готуючись до КВК, виставок-конкурсів комп'ютерної графіки, відвідуючи заняття гуртків інформатики тощо. У різних формах позакласної роботи школярі не тільки виявляють свої індивідуальні особливості, але й вчать жити в колективі: виховують уміння співпрацювати, надавати допомогу, почуття поваги, взаємовиручки, толерантності тощо. При цьому позакласна діяльність збагачує також і досвід колективної взаємодії школярів у певному аспекті практичної діяльності.

3. Формування у школярів потреби в продуктивній роботі, формування необхідних умінь і навичок. У позакласній роботі створюються умови для формування умінь включатися у продуктивну, схвалену суспільством діяльність і при необхідності самостійно її організувати. Наприклад, готуючись до вечора-змагання з інформатики школярі (попередньо поділені на команди) готують емблеми, представлення і гасла, шукають необхідну інформацію, покращують свої уміння та навички володіння комп'ютером для перемоги. Віртуальні екскурсії у музеї інформатики та обчислювальної техніки, перегляд електронних музейних експозицій не тільки розвивають кругозір молодших школярів, але й практично стимулює їх до оволодіння інформаційними технологіями як засобами виконання

багатьох особистих завдань.

4. Формування морального, емоційного, вольового компонентів світогляду. У загальному значенні світогляд – це система поглядів особистості на об'єктивний світ та своє місце у ньому, відношення людини до всього оточуючого та самої себе. Зумовлені цими поглядами переконання, ідеали, принципи, ціннісні ідеали, моделі поведінки тощо [6, с.456]. У процесі позакласної роботи засвоюються моральні норми поведінки через оволодіння моральними поняттями та соціально прийнятими моделями поведінки (наприклад, під час виконання спільних інформатичних проєктів, участі у KBK, вечорах чи вікторинах). Емоційна сфера формується із формуванням естетичних уявлень у процесі власної творчої діяльності (наприклад, роботою із графічними редакторами, мультимедійними технологіями тощо) та знайомство з шедеврами світового мистецтва: картинами, скульптурою, пам'ятками архітектури, музикою та ін.

5. Розвиток пізнавального інтересу. Дане завдання позакласної роботи відображає взаємозв'язок навчальної та позанавчальної діяльності, оскільки позакласна робота тісно пов'язана з навчально-виховною роботою на уроці і, в кінцевому рахунку, спрямована на підвищення ефективності навчального процесу. Завдяки тому, що позакласна робота базується на добровільній участі школярів, то вона є більш цікавою, легшою для виконання конкретному учневі. Відвідуючи гурток з інформатики, готуючи стінгазету, беручи участь у вікторині, KBK, виставці дитина не тільки краще засвоює знання, опановує уміння чи набуває навичок, але й прагне самостійно розвиватися у даному освітньому напрямку, оскільки це дозволяє їй самоактуалізуватися та ствердитися, усвідомити свою значущість і показати її оточуючим.

Розвиток пізнавального інтересу молодших школярів у процесі

позакласної роботи з інформатики також пов'язане з вирішенням важливого завдання – профорієнтацією: вибором школярами професії і підготовкою їх до майбутньої трудової діяльності. Відомо, що різні види позакласних занять є одним із основних джерел виникнення професійних інтересів і професійної обізнаності учнів, вони допомагають їм отримати спеціальні знання, розвинути уміння та навички, перевірити свої сили в обраній сфері діяльності.

6. Організація вільного часу учнів. На даний час дуже важливо продовжити терміни організованого педагогічного впливу, щоб попередити негативні наслідки дитячої бездоглядності. Як свідчать результати численних педагогічних досліджень та аналіз навчально-виховної практики у початковій школі, схильні до девіантної поведінки учні в більшості своїй не займаються у гуртках чи секціях, не мають громадських доручень, не цікавляться життям класу і школи.

У міру збільшення вільного часу проблема культури його використання набуває усе більшого значення у суспільстві. Позакласна робота з інформатики завдяки можливості широкого змістового наповнення (вивчення прикладних програм у цілому (підготовка користувачів), опанування конкретним напрямком прикладної інформатики (комп'ютерна графіка, робота в інтернеті, основи програмування, web-дизайн), інтегровані заняття з інформатики тощо), великій кількості можливих форм свого проведення (стінна преса, вікторини, гуртки, віртуальні екскурсії, вечори тощо) дозволяє зацікавити значну кількість молодших школярів та убезпечити їх від згубного впливу зовнішніх факторів.

Висновки. Інформатика надає величезні можливості як для обдарованих, так і для "середніх" та невстигаючих учнів. Перераховані завдання визначають основні можливості та напрямки позакласної роботи в досягненні її основної мети і носять характер

загальних положень. На практиці вони конкретизуються відповідно до особливостей кожного класу, самого педагога, узгоджуються із навчальними програмами і планами, загальношкільною позакласною та позашкільною роботою тощо.

Проте, проведена робота не вичерпує усіх аспектів проблеми. Детальнішого дослідження потребує розробка оптимальних методик організації та проведення окремих форм позакласної роботи з інформатики у молодших класах з урахуванням вікових особливостей школярів.

Література:

1. Волкова Н.П. Педагогіка: Посібник для студентів вищих навчальних закладів / Наталія Павлівна Волкова. – К.: Видавничий центр "Академія", 2001. – 576 с. – (серія "Альма-матер").
2. Галузьяк В.М. Педагогіка: Навчальний посібник / В.М. Галузьяк, М.І. Сметанський, В.І. Шахов. – [2-ге вид., випр. і доп.] – Вінниця: Книга-Вега, 2003. – 416 с.
3. Малев В.В. Общая методика преподавания информатики: учебное пособие / Василий Владимирович Малев. – Воронеж: ВГПУ, 2005. – 271 с.
4. Педагогіка: педагогические теории, системы, технологии: Учеб. для студ. высш. и сред. пед. учеб. Заведений / Сергей Александрович Смирнов, Изабела Борисовна Котова, Евгений Николаевич Шиянов и др.; Под ред. С.А. Смирнова. – 4-е изд., испр. – М.: Издательский центр "Академия", 2000. – 512 с.
5. Фіцула М.М. Педагогіка: Навч. пос. Для студентів вищих педагогічних закладів освіти. – Тернопіль: "Навчальна книга – Богдан", 1999. – 192 с.

6. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник: словник / Віктор Борисович Шапар. – Харків: Прапор, 2007. – 640 с.

References:

1. Volkova N.P. *Pedagogika: Posibny'k dlya studentiv vy'shhy'x navchal'ny'x zakladiv* / Nataliya Pavlivna Volkova. – K. : Vy'davny'chy'j centr "Akademiya", 2001. – 576 s. – (seriya "Al'ma-mater").

2. Galuzyak V.M. *Pedagogika : Navchal'ny'j posibny'k* / V.M. Galuzyak, M.I. Smetans'ky'j, V.I. Shaxov. – [2-ge vy'd., vy'pr. i dop.] – Vinny'cya: Kny'ga-Vega, 2003. – 416 s.

3. Malev V.V. *Obshchaya metodika prepodavaniya informatiki: uchebnoe posobie* / Vasiliy Vladimirovich Malev. – Voronezh: VGPU, 2005. – 271 s.

4. *Pedagogika: pedagogicheskie teorii, sistemy, tekhnologii: Ucheb. dlya stud. vyssh. i sred. ped. ucheb. Zavedeniy* / Sergey Aleksandrovich Smirnov, Izabela Borisovna Kotova, Yevgeniy Nikolaevich Shiyanov i dr.; Pod red. S. A. Smirnova. – 4-e izd., ispr. – M.: Izdatelskiy tsentr "Akademiya", 2000. – 512 s.

5. Ficzula M.M. *Pedagogika: Navch. pos. Dlya studentiv vy'shhy'x pedagogichny'x zakladiv osvity'*. – Ternopil': "Navchal'na kny'ga – Bogdan", 1999. – 192 s.

6. Shapar V.B. *Suchasny'j tlumachny'j psy'xologichny'j slovny'k: slovny'k* / Viktor Bory'sovy'ch Shapar. – Xarkiv: Prapor, 2007. – 640 s.

УДК 37(09)

**ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОГРЕСИВНИХ ПРЕДСТАВНИКІВ ОСВІТИ ПІВДНЯ
УКРАЇНИ КІНЦЯ ХІХ ст. У РОЗВИТКУ ВАЛЕОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ**

Пєнов В.В.

Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова, Україна, Одеса

Метою статті є аналіз діяльності прогресивних представників освіти південного краю України кінця ХІХ ст. у розвитку валеологічної освіти відповідно до історичних особливостей розвитку Півдня України в ХІХст., що впливали на розвиток освіти регіону.

Автор приходить до висновку, що починаючи з 80-х – 90-х років ХІХ століття практична діяльність прогресивних представників освіти Південного краю створювала умови для активного використання у шкільній практиці навчальних закладів дисциплін спрямованих на зміцнення та збереження здоров'я, що було одним з компонентів валеологічної освіти; провідними викладачами, науковцями та інтелігенцією в боротьбі з загальнодержавними консервативними поглядами, було запропоновано демократичний підхід в процесі валеологічної освіти учнівської молоді, окреслювались певні елементи змісту валеологічної освіти, визначались основні форми та шляхи її впровадження в навчально-виховному процесі школи.

Ключові слова: валеологічна освіта, валеологічне виховання, зміст, форми, методи валеологічної освіти, прогресивні представники освіти, валеологічні цінності.

Pienov V. V. The activity of progressive representatives of education in southern lands of ukraine in the late nineteenth century in the

development of the valeological education/ Odessa I.I. Mechnykov National University, Ukraine, Odessa

The aim of the article is to analyse the activity of progressive representatives of education in the southern lands of Ukraine in the late nineteenth century in the development of the valeological education in accordance with the historical features of the South of Ukraine in XIX century, which affected the development of education in the region.

The author concludes that since the 80's - 90's of the nineteenth century the practical activity of progressive representatives of education of southern edge created the conditions for active use in school practice the educational courses aimed at strengthening and preservation of health, which was one of the components of the valeological education; leading teachers, scholars and intellectuals, in the fight against national conservative views, proposed the democratic approach in the process of valeological education for students, described certain elements of the content of valeological education, defined the basic forms and ways of its implementation in the educational process of the school.

Keywords: valeological education, valeological upbringing, content, forms, methods of valeological education, progressive representatives of education, valeological values.

Вступ. Одним із показників високого потенціалу людини є її здоров'я як найбільша соціальна цінність. Проблема збереження здоров'я людини й забезпечення оздоровчої роботи серед населення – прерогатива не лише системи охорони здоров'я, а всієї держави. Переосмислення методів, форм, засобів навчання і виховання, які успішно застосовувалися в минулому, значно підвищуватиме рівень зацікавленості громадян освітніми системами, що сприяють охороні власного здоров'я, розвитку фізичної культури та валеологічної підготовки молодих людей.

Розвиток валеологічної освіти в Україні є актуальною для дослідження проблемою, якою займалися в різні часи Г. Апанасенко, С. Громбах, Г. Голобородько, Г. Даниленко, М. Зубалій, Ю. Лисицин, В. Сухомлинський, Л. Сущенко та ін.

У контексті розгляду проблеми ключовими є дослідження І. Андрухіва, М. Пантюка, Б. Савчука щодо діяльності молодіжних товариств на південноукраїнських землях, як чинника розвитку валеологічної освіти.

Важливість орієнтації в освіті на валеологічні цінності обґрунтовано О. Вишневським, О. Сухомлинською, Г. Тарасенко та ін. Питання формування здорового способу життя особистості досліджуються у дисертаціях С. Закопайло, О. Жабокрицької. Водночас можна стверджувати, що проблема валеологічної освіти на Півдні України поки що не стала предметом спеціального дослідження. Тому **метою** статті є висвітлення, на основі історико-педагогічного аналізу, діяльності прогресивних представників освіти Південного краю кінця XIX ст. та їх ролі у розвитку валеологічної освіти.

Сьогодні геополітичний поділ України визначає „Південь України” як області, прикордонні Чорному морю. При цьому йдеться про територію Херсонської та частково Катеринославської і Таврійської губерній – сучасні Херсонську, Миколаївську, Одеську області, що входили у XIX – на початку XX століття до складу Херсонської губернії (за адміністративним розподілом 1803 року).

Зміст валеологічної освіти на південноукраїнських землях зумовлювався формуванням та поширенням руху за здоров'я, специфіка якого полягає в організації товариств, гуртків де розглядалося питання підготовки молоді до життя, у вдосконаленні роботи школи, родини.

У зміст валеологічної освіти включатимемо, окрім інформації у вигляді навчальних знань, умінь і навичок, що стосуються охорони здоров'я, зміст валеологічного виховання у вигляді ставлення молодих людей до інформації відповідного спрямування (як певні погляди, уявлення, переконання, ідеали, судження, оцінки тощо).

Зміст валеологічної освіти на південноукраїнських землях складався у рамках виховання шанобливого ставлення до національних цінностей, громадських почуттів, формування характеру й індивідуальності дітей, їх духовного та фізичного здоров'я.

Друга половина XIX століття відзначалась соціальними змінами в устрої держави (відміна кріпосного права – 1861 рік), зумовивши кардинальні перетворення в суспільному, економічному та політичному житті народу і держави, що переходила до капіталістичного способу існування.

У цих умовах динаміка відкриття та розвитку середньої ланки освіти була віддзеркалюванням специфіки розвитку регіонів. Так, Південь України став центром зародження і розвитку нових педагогічних ідей. Зазначимо, що прогресивна педагогічна думка цього регіону формувалась на основі національного самоутвердження і національно-визвольної боротьби на протидію становій системі освіти і виховання, феодально-клерикальній ідеології.

Чільне місце у розвитку педагогічної думки та освіти не тільки Півдня України, а й усієї країни належить Миколі Івановичу Пирогову (1810-1881).

Працюючи попечителем Одеського навчального округу на Півдні України (1856-1858рр.), М. Пирогов започаткував широкий громадсько-просвітницький рух, основою якого були ідеї гуманітаризації освіти, людяності як нових засад педагогічного

процесу в школі на протидію утилітаризму, догматизму, бюрократизму в освіті й у вихованні. Поштовхом до цього процесу стала стаття М. Пирогова “Питання життя”, видана в “Морском сборнике” в 1856 році. Вона привернула до себе увагу всієї прогресивної громадськості країни, привнесла в педагогічну теорію новий інтерес щодо розв’язання тогочасних проблем [3, с. 349].

Під впливом ідей і безпосередньої практичної діяльності М. Пирогова освіта Півдня України розвивалась випереджальними темпами в межах усієї країни, і не лише щодо кількості чоловічих та жіночих гімназій, а й реальних училищ, земських початкових шкіл, громадських і приватних навчальних закладів. Учений був також виразником тих вимог в галузі освіти, культури та просвітництва, котрі існували в Південному регіоні [4, с. 2 – 11].

У своїх працях М. Пирогов піддав критиці становий характер системи навчання, розробив кілька планів реформування Рішельєвського ліцею. Завдяки його наполегливості й послідовності цей навчальний заклад набув статусу Новоросійського університету, ставши осередком середньої й вищої освіти на Півдні України.

У своїх роботах видатний педагог наголошував, що “школа повинна готувати свідомих членів суспільства, здатних не пристосовуватись до життєвого зла, а боротися з ним”. Він наголошував, що “всі, готуючись бути корисними громадянами суспільства, повинні навчитися бути людьми” [10, с. 21].

Одним з питань, яке порушував М. Пирогов, було валеологічне виховання молоді. Хоча ми не маємо спеціальних робіт автора з цієї проблеми, однак у його статтях “Питання життя”, “Бути чи здаватися”, знаходимо чимало відомостей про погляди науковця на валеологічне виховання. Відстоюючи ідею планомірного впливу на духовний та фізичний світ дитини, М. Пирогов у своїх висловлюваннях щодо

валеології в освіті розвивав думку про необхідність виховувати людину внутрішньо зібрану, активну, здорову і працюовиту для користі Батьківщини [10, с. 3].

Прогресивні педагогічні ідеї пропагував на Півдні України І. Деркачов (1834-1916), який у 60-70 роках ХІХ століття працював викладачем у гімназіях та училищах Севастополя, Одеси, Херсона, Єлисаветграда.

Займаючись проблемами дидактики, І. Деркачов організував експериментальний клас наочного навчання при Симферопольській гімназії. Результати проведених досліджень узагальнено в його книзі “Наочне навчання”. Педагог надавав суттєвого значення розвитку в дітей спостережливості, інтересу до природи тощо. Не останнє місце в працях І. Деркачова посідало питання зміцнення духовного та фізичного здоров'я молоді. Педагог вважав, що фізична краса формує та розвиває смаки та вподобання підлітків, роблячи душу дитини сприятливою до красивого та здорового тіла [7].

Однією з найяскравіших постатей на педагогічному подіумі Півдня України був А. Арцимович, який із 1862 року посідав посаду попечителя Одеського навчального округу. Прихильник ідей М. Бунакова, Євтушенка, М. Корфа, М. Пирогова та інших, він наголошував на введенні такої системи освіти, яка б “змушувала дитину думати і віддавати собі звіт стосовно навколишнього середовища, щоденного життя” [10, с. 3].

Багато в чому педагогічні погляди А. Арцимовича збігались із ідеями В. Варенцова, який у той же період був на посаді інспектора Одеського навчального округу (раніше директор Керченської гімназії). Ділові стосунки між ними, ґрунтуючись на довірі та взаємопідтримці, переросли в дружні, вони стали справжніми однодумцями та соратниками.

Завдяки плідній діяльності цих двох педагогів та їх однодумців було організовано та проведено два педагогічних з'їзди в м. Одесі, що стали помітними подіями не тільки південного краю, а й усієї загальнодержавної системи освіти. Проведені з'їзди 1864 та 1865 років розглядали безліч питань, одним із яких було валеологічне виховання дитини.

Активну участь в обговоренні зазначених питань брав В. Варенцов, наголошуючи, що потрібно поєднати процес навчання та виховання, де не останнє місце посідали б дисципліни, що спрямовані на виховання здорової особистості, котрі містить загальна програма, і ті, що винесено на вивчення у позашкільний час. Педагог був переконаний, що фізичне здоров'я молоді багато в чому залежить від тих предметів, що викладаються у гімназіях, однак значне навантаження загальними програмами та час, виділений на їх вивчення, не сприяють гармонійному розвитку дитини, особливо її переконань, щодо здорового способу життя [7]. Думку В. Варенцова підтримувало багато учасників з'їзду, серед них директор Херсонської гімназії М. Каленко, директор Катеринославської гімназії В. Гордієвський та багато інших директорів і учителів [7, с. 74].

Суттєвий вплив на розвиток педагогіки Південного краю зробили викладачі Новоросійського університету. Такі постаті, як професори Клоковський, І. Слежинський, М. Ланге та багато інших, які виступали проти класичної освіти, намагалися своїми працями вплинути на реформування планів та програм середньої школи. Так професор І. Слежинський зазначав, що середня школа повинна давати "не лише знання, а й певне валеологічне виховання" [1, с. 27], складовою частиною якого вважали фізичне виховання.

Професор М. Ланге, працюючи викладачем педагогіки в жіночій гімназії м. Одеси, спрямовував засвоєння цього предмету на

гармонійний розвиток дитини, де обов'язковим було валеологічне виховання особистості, пропонуючи використовувати позашкільні заходи цього напрямку [7, с. 30].

З Півднем України пов'язана діяльність талановитого діяча народної освіти, професора педагогіки, автора книг, підручників, методичних посібників О. Музиченка, який після закінчення Ніжинського інституту працював викладачем російської словесності в Одеській 4-й гімназії, де набував наукового досвіду під керівництвом відомого психолога і педагога, професора Новоросійського університету М. Ланге [7].

У своїй педагогічній діяльності О. Музиченко неодноразово звертав увагу на розвиток валеологічних переконань учнів. Він уважав, що валеологічне виховання є невід'ємною складовою освіти молоді, де значне місце посідають предмети фізкультурного циклу. Однак, на його думку, потрібно більш глибоке і досконале вивчення культурної спадщини минулого і введення спеціальних предметів (наприклад, історії фізичної культури), що сприяло б загальному розвитку учнів [7, с. 162].

З відкриттям земств на Півдні України починається новий етап розвитку народної освіти; одним з представників прогресивно спрямованої частини населення був барон М. Корф. Завдяки його діяльності в Херсоні в 1881 році проводився педагогічний з'їзд, де розглядалися питання початкової і середньої школи [7, с. 27].

Педагог уважав, що однією із цілей виховання в загальноосвітній школі є "підготовка людини і при тому людини розвиненої і фізично, і духовно" [7, с.193], школа повинна всіляко сприяти зміцненню фізичних сил і розвитку валеологічних переконань. Це допоможе вчителю відволікти учня від рутинної праці й сформувати валеологічні переконання.

О. Флеров працював 65 років учителем середніх навчальних закладів Півдня України, а з 1888 року викладачем словесності в Рішельєвському ліцеї. Педагог уважав, що школа повинна сприяти розвитку душевної енергії дитини. “Навчальний матеріал має сприяти вдумливості й захоплювати кращі сторони внутрішнього світу” [8, с. 4].

Використання предметів валеологічного циклу педагог вважав невід’ємною складовою навчального процесу [8].

Педагогом – новатором, життєвий шлях якого пройшов на Півдні України, був А. Готалов–Готліб. Після закінчення Новоросійського університету він працював у Ялтинській гімназії, де розробив новий план приміщення для навчальних цілей і для пансіону.

Педагог був прибічником наочності, тому організовані ним учнівські гуртки та екскурсії давали плідні наслідки із валеологічного розвитку. Він розглядав учнівський колектив як одне ціле, центром діяльності якого був фізичний розвиток учнів.

Розповсюджувачами ідей валеологічного виховання, що прогресивно впливали на розвиток педагогічної думки Півдня України, були О. Волошин, Я. Зеленкевич (Чепіга), О. Русов, С. Русова, М. Скрипник, С. Черкасенко та багато інших, які наголошували на тому, що валеологічне виховання дитини є обов’язковою складовою навчального процесу [7, с. 136].

Унаслідок того, що педагоги, прогресивні діячі отримали можливість вільно обговорювати та брати участь в розв’язанні проблеми валеологічного виховання, з’являється чимала кількість науково-методичної літератури. Це певною мірою свідчить про зацікавленість громадськості у вирішенні цього питання.

Проблема теоретичного обґрунтування валеологічного виховання розв’язувалась багатьма видатними науковцями. Так В.

Острогорський у своїх “Листах про виховання”, висвітлює основні напрями фізичного розвитку особистості, що, на його думку, є однією із сторін добре вихованої людини [5, с. 61]. Виділимо теоретичні розробки з естетики Є. Водовозова, К. Ерберга, П. Покровського, Л. Сонетті. Праці цих учених теоретично доводили необхідність валеологічного виховання і асоціювали валеологію із здоровозбережувальним напрямом виховного процесу.

Висновки. Таким чином, провідними викладачами, науковцями та інтелігенцією в боротьбі з загальнодержавними консервативними поглядами, було запропоновано демократичний підхід в процесі валеологічної освіти учнівської молоді. Окреслювались певні елементи змісту валеологічної освіти, визначались основні форми та шляхи її впровадження в навчально-виховному процесі школи.

Починаючи з 80-х – 90-х років XIX століття практична діяльність прогресивних представників освіти Південного краю створювала умови для активного використання у шкільній практиці навчальних закладів дисциплін спрямованих на зміцнення та збереження здоров'я, що були одним з компонентів валеологічної освіти. Закладені підвалини, що визначали валеологічне виховання як складову навчально-виховного процесу в усіх навчальних закладах держави, впливали не тільки на всебічність розвитку, а й сприяли формуванню здорового способу життя та задовольняли духовні потреби учнів.

Література:

1. Алпатов Н.И. Учебно-воспитательная работа в дореволюционной школе интернатного типа: Из опыта кадетских корпусов и военных гимназий в России / Н.И. Алпатов. – М.: Учпедгиз, 1958. – 138 с.

2. Андреевский И.С. Классическое и реальное образование / И.С. Андреевский. – Глухов, 1900. – 52 с.
3. Антология педагогической мысли России второй половины XIX – начала XX в. / Ред.кол.: Шадриков В.Д., Васильев Ю.В., Василькова Ю.В. и др. – М.: Педагогика, 1990. – 603 с.
4. Борисов Н.И. Вопросы школьной статистики / Н.И. Борисов. – Херсон: Тип. Ходушиной О.Д., 1896. – 14 с.
5. Вечер // Юг. – 1912. – 25 июля
6. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: посібник для студ. вищ. навч. закладів / Омелян Вишневський; М-во освіти і науки України. – Вид. 2-е, доопр. і доп. – Дрогобич: Коло, 2006. – 608 с.
7. Герценштейн Г.Г. Материалы по делу народного образования в Херсонском уезде, собранные членом Херсонского уездного Совета училищ и земской управы, 1865–1874 / Г.Г.Герценштейн. – Херсон: Изд-во Херсонского уездного земства, 1874. – 647 с.
8. Инда Ф. Об открытии С/Х курсов при Херсонской второй женской гимназии / Ф. Инда // Юг. – 1905. – 4 сентября. – С. 12.
9. Рождественский С.В. Исторический обзор деятельности Министерства Народного Просвещения (1802 – 1902) / С.В. Рождественский. – СПб, 1902. – 785 с.
10. Ходатайство Его Высочайшему Величеству о преобразовании Ришельевского лицея в Новороссийский университет (1861) // ДАОО. – Ф. 44. – Оп. 1. – Спр. 73. – 27 арк.

References:

1. Alpatov N.I. Uchebno-vospitatelnaya rabota v dorevolyutsyonnoy shkole ynternatnoho typu: Iz opita kadetskyh korpusov y voennyh hymnazyu v Rossyy / N.Y. Alpatov. - M.: Uchpedhyz, 1958. - 138 p.

2. *Andryevskyy Y.S. Klassycheskoe and realnoe obrazovanie / Y.S. Andryevskyy. - Glukhov, 1900. - 52 p.*
3. *Antolohyya pedahohycheskoy mysly Rossyy vtoroy poloviny XIX – nachala XX v. / Red.kol.: Shadrykov V.D., Vasilyev U.V., Vasyilkova U.V. y dr. - M.: Pedagogika, 1990. - 603 p.*
4. *Borysov N.I. Voprosy shkolnoy statistiky / N.I. Borisov. – Herson: Typ. Hodushynoy O.D., 1896. - 14 p.*
5. *Vecher // Yug. - 1912. - 25 iyul*
6. *Vshnevskyy O. Teoretichni osnovy suchasnoy ukrainskoy pedahohiku: posibnik dlya stud. vish. navch. zakladiv / Omelian Wisniewski; M-vo osvity y nauky Ukrainy. - Vid. 2-e, doopr. Y dop. – Drohobych: Kolo, 2006. - 608 p.*
7. *Hertsenshteyn G.G. Materialy po delu narodnoho obrazovaniya v Hersonskom uyezde, sobranniye chlenom Hersonskoho uyezdnoho Soveta uchilisch y zemskoy upravy, 1865 - 1874 / H.H. Hertsenshteyn. - Herson: Izdatel'stvo uezdnoho Hersonskoho Zemstva, 1874. - 647 p.*
8. *Ynda F. ob otkritiy C/X kursov pry Hersonskoy vtoroy zhenskoy himnasy / F. Ynda // Yug. - 1905 – 4 sentyabrya. - P. 12.*
9. *Rozhdestvenskiy S.V. Istoricheskiy obzor deyatel'nosti Ministerstva Narodnoho Prosvescheniya (1802 - 1902) / S.V. Rozhdestvenskiy. - SPb, 1902. - 785 p.*
10. *Hodataystvo Yevo Visochayshemu Velichestvu o preobrazovanii Ryshelevskoho lyzeyu v Novorossiyskiy Universitet (1861) // DAOO. - F. 44 - Op. 1. - Spr. 73 - 27 ark.*

УДК 159.964.28

ФОРМИ ПРОЯВУ НЕУСВІДОМЛЕНИХ ЯВИЩ

кандидат психологічних наук, доцент, Колесніченко Л.А.

Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана, Україна, Київ

Метою даної статті було розкриття різних підходів до визначення неусвідомлених психічних явищ і представлення власної авторської систематизації проявів передсвідомого та несвідомого. Розглянуто питання виділення певних форми неусвідомлених явищ, які проявляються у всіх сферах психічного, а саме когнітивній, афективній і мотиваційно-поведінковій. До когнітивної сфери було віднесено субсенсорне сприймання, галюцинації та певні види мислення (інтуїтивне мислення, інсайт). До афективної – афект, гіпноз, зараження, сновидіння. До мотиваційно-поведінкової сфери – потяги та мотиви; настановлення; автоматизми; сомнамбулізм; стереотипи; мовленнєві, культурні, ідеологічні та інші міфи. Дана систематизація дасть змогу краще зрозуміти прояви та проникнути у сутність цих явищ.

Ключові слова: неусвідомлені явища, передсвідоме, несвідоме, субсенсорне сприймання, галюцинації та певні види мислення (інтуїтивне мислення, інсайт), афект, гіпноз, зараження, сновидіння, потяги та мотиви, настановлення, автоматизми, сомнамбулізм, стереотипи, мовленнєві, культурні, ідеологічні та інші міфи.

PhD in Psychological Sciences, Associate Professor, Kolesnichenko L.A. Patterns of the non-conscious phenomena

manifestations / Kyiv national economic university named after V. Hetman, Ukraine, Kyiv

The aim of the article was to reveal various approaches to defining the non-conscious psychic phenomena and present the author's classification of the pre-conscious and non-conscious manifestations. The author considers certain type of the non-conscious phenomena, which are manifested in all psychic fields: cognitive, affective and motivation-behavioral one.

Due to the author, the cognitive field includes subconscious perception, hallucinations and certain mental models (intuition thinking, insight), the affective (emotional) field – affect, hypnosis, contagion and night dreams, the motivation-behavioral field – instincts and motives; mindsets; automatic actions; somnambulism; stereotypes; language, cultural and ideological myths.

The offered classification provides for the better understanding of these phenomena.

Key words: non-conscious phenomena, preconscious, unconscious, subconscious perception, hallucinations and certain mental models (intuition thinking, insight), affect, hypnosis, contagion, night dreams, instincts and motives, mindsets, automatisms, somnambulism, stereotypes, language, cultural and ideological myths.

Вступ. На початку ХХ століття в психології з'являються нові напрями, серед яких чинне місце посідає психоаналіз. Його засновником є Зігмунд Фройд, австрійський психіатр і невролог. Саме йому належить пріоритет у *відкритті несвідомої частини психіки як автономної, незалежної від свідомості*: «Поділ психіки на свідоме і несвідоме є основною передумовою психоаналізу. ...психоаналіз не може вважати свідоме сутністю психічного, але мусить розглядати

свідомість як якість психічного, яка може приєднуватися або не приєднуватися до інших його якостей» [1, с. 425].

Розділення психіки на свідоме і несвідоме окреслює межі явищ, які функціонують на цих рівнях. Завдяки цьому визначенню з'являється можливість зрозуміти різноманітні процеси та прояви психічного життя, які людина не усвідомлює.

Аналіз наукової літератури [1, с. 202-439; 2, с. 67-98; 3, с. 139-142; 4, с. 167-189] дає змогу визначити та класифікувати психічні явища, які людина не усвідомлює.

Вперше таку спробу зробив З. Фройд. Учений виділяв три рівня психіки: свідомість, передсвідоме та несвідоме. Саме передсвідоме та несвідоме містять неусвідомлені явища. Передсвідоме містить той матеріал, який не представлений у свідомості в даний момент, але може бути легкодоступним людині за певних умов: мимовільно чи в результаті довільного пригадування. Це може стосуватися пригадування подій, висловлювань, думок, вчинків, переживань тощо.

Несвідомий рівень — це функціонування психічних явищ, що виходять за межі усвідомлення. Це вміст психічного життя, який прихований від людини. Несвідоме інтегрується в двох потягах — сексуальному «лібідо» і агресивному «танатос».

Останні ж теоретичні дослідження і публікації щодо цієї тематики можна знайти у Юлії Борисівни Гіппенрейтер [2, с. 67-98].

Вона виділяє три класи неусвідомлених явищ: неусвідомлені механізми свідомих дій; неусвідомлені спонуки свідомих дій і «надсвідомі» процеси.

У перший клас неусвідомлених механізмів свідомих дій входять три різні підкласи: а) неусвідомлювані автоматизми; б) явища неусвідомлюваного настановлення; в) неусвідомлювані супроводи свідомих дій.

а) Під автоматизмами розуміють дії або акти, які здійснюються “самі собою”, без участі свідомості.

б) Настановлення – це готовність організму або суб'єкта до здійснення певної дії або до реагування в певному напрямі.

в) У групу процесів третього підкласу входять мимовільні рухи, тонічна напруга, міміка і пантоміміка, а також великий клас вегетативних реакцій, що супроводжують дії і стани людини.

Другий клас неусвідомлених спонук свідомих дій учена пов'язує з відкриттями та дослідженнями З. Фрейда. Він вважав, що людські дії і вчинки, що здаються на перший погляд випадковими, насправді зумовлені глибинними мотивами і переживаннями, які сама людина не усвідомлює.

Сутність третього класу “надсвідомих” полягає в утворенні якогось інтегрального продукту великої свідомої роботи, який потім “вторгається” в свідоме життя людини і, зазвичай, радикально міняє його напрям. Це стосується вирішення якоїсь задачі, яка ніяк не вирішується на свідомому рівні, це відкриття, над якими «б'ється» учений тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак дана класифікація є неповною і відкритим залишається питання критеріїв класифікації. Тому пропонується дослідження присвячено саме цій проблематиці.

Мета статті – визначення цих явищ та їх систематизація.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. Узагальнюючи дослідження проявів передсвідомого та несвідомого можемо виділити такі форми неусвідомлених явищ, які проявляються у всіх сферах психічного, а саме когнітивній, афективній і мотиваційно-поведінковій.

Таблиця 1

Форми прояву неусвідомлених явищ

Сфери психічних явищ		Форми неусвідомлених явищ				
Когнітивна		субсенсорне сприймання, передчуття		галюцинації	певні види мислення: інтуїтивне мислення, інсайт	
Афективна		афект		гіпноз	зараження	сновидіння
Мотиваційно-поведінкова	мотиваційна	потяги та мотиви			настановлення	
	поведінково-регулятивна	психологічні захисти	автоматизми, неусвідомлювані й супровід свідомих дій	сомнамбулізм	стереотипи	мовленні, культурні ідеологічні й інші міфи

Когнітивна сфера: субсенсорне сприймання та певні види мислення.

- субсенсорне сприймання (від лат. sub – під і sensus – відчуття, почуття). Субсенсорне сприймання — сприймання подразників, які знаходяться нижче порогу чутливості. Людина завжди сприймає більше, ніж усвідомлює. Об'єкти, що сприймаються на цьому рівні, не дані у вигляді образу і не усвідомлюються людиною, але впливають на її поведінку (дія звуків, які не чуємо, дія світлових сигналів, які не бачимо тощо); викликає мимовільну об'єктивну реакцію, що реєструється (втома, роздратування, певні дії тощо). Вивчення процесів субсенсорного сприймання дозволяє встановити резервні можливості людини (органів відчуття людини).

Субсенсорне сприймання тісно пов'язане з передчуттям. *Передчуття* – це невмотивоване, неясне відчуття того, що може відбутися, настати, яке проявляється в неспокої, неясній тривозі, бажанні, що переростає у пекуче, власне поривання до певної дії чи вчинку, інколи всупереч здоровому глузду.

Технік аеродрому оглядав і прослуховував роботу моторів трьох літаків. Всі вони відправилися в політ. Здавалося, все благополучно, але технік відчував несподіване, сумне почуття занепокоєння, з тривогою думав про одного з трьох пілотів. Через декілька годин стає відомо, що літак саме цього пілота здійснив аварійну посадку: відмовив мотор у польоті. Передчуття підтвердилося. Можемо припустити, що технік був досвідченим робітником. Коли він прослуховував роботу мотору, його вухо вловило якусь неритмічність у роботі мотора, якесь надслабке шурхотіння чи стукання. Але ці відхилення були такі мізерні, що технік не усвідомив їх. Але ці відчуття, які були за порогом чутливості, все ж викликали занепокоєння, неясне очікування біди, передчуття.

- *Галюцинації* – розлади сприймання, при яких образи виникають мимовільно за відсутності реальних об'єктів. Так само, як ілюзії, вони пов'язані з різними ділянками кори головного мозку, і бувають зоровими (людина бачить різних неіснуючих в реальності істот або сцени, в яких вона може брати участь), слуховими («голос згори», накази і похвали від невидимих друзів, оклики), нюховими (відчуття неіснуючих запахів), тактильні (відчуття предметів, яких насправді не існує, відчуття проходження через тіло електричного струму) тощо. Галюцинації можуть бути відносно простими, коли людина, наприклад, у зовсім порожній кімнаті бачить фігури людей або чує голоси, і складними, коли описуються цілі сцени. Галюцинації можуть бути викликані вживанням психотропних речовин, психічною хворобою, сенсорною депривацією, стресом тощо. У галюцинаціях проявляється трансформований матеріал з свідомого, передсвідомого та несвідомого.

- *Певні види мислення. Інтуїтивне мислення* – це вид мислення, який характеризується згорнутістю у часі, швидкістю

протікання, відсутністю чітко виражених етапів, неусвідомленістю. При інтуїтивному вирішенні задачі відповідь з'являється миттєво, у вигляді "ясного бачення" проблемної ситуації. Інтуїтивне мислення тісно пов'язане з інсайтом. Інсайт (від англ. *insight* - проникнення в суть, осяяння, раптова здогадка, прозріння) - це складне інтелектуальне явище, суть якого полягає в несподіваному, частковому інтуїтивному прориві до розуміння поставленої проблеми та «раптовому» знаходженні її вирішення. Інсайт є центральним моментом творчого процесу. Інше визначення — інтелектуальне явище, суть якого полягає в раптовому розумінні знаходження виходу з проблеми. Термін був введений німецьким психологом і лінгвістом-теоретиком Карлом Бюлером.

До прикладів інтуїтивного мислення та інсайту можемо віднести періодичну систему хімічних елементів російського ученого Д. Менделєєв, циклічну формулу бензолу, яка була відкрита німецьким хіміком Ф. А. Кекуле фон Страдоніц, відкриття французького математика Ж.А. Пуанкаре тощо.

Афективна сфера: афект, гіпноз, зараження.

• *Афект* – це емоційний процес, який охоплює психіку в цілому і є стрімким, бурхливим і малокерованим. Переживаючи афект, людина не усвідомлює власні дії. Характеристики афекту:

- втрачається контроль свідомості;
- діє нетривало, короткочасно;
- змінюється моторика;
- пов'язаний з шоками-потрясіннями;
- наявність конфлікту протилежно спрямованих тенденцій;
- уповільнення певних емоційно-поведінкових реакцій.

Якщо говорять, що людина у стані афекту втрачає голову, а потім здійснює безвідповідальні дії, то в певному сенсі правильне

зворотне: людина тому втрачає голову, що, віддавши себе у владу афекту, виключає думку про наслідки вчинку, піддаючись потягу, що її штовхає до цієї дії, отримуючи від цього неусвідомлене задоволення.

- *Гіпноз* – специфічний психічний стан, який характеризується звуженням обсягу свідомості та фокусуванням на змісті навіювання, що пов'язано з втратою свідомого контролю над психічними процесами, діями та переживаннями. Загіпнотизована людина реагує тільки на звертання гіпнотизера, сприймаючи їх некритично і діє автоматично. В стані гіпнозу в людини можуть виникати фізіологічні та психічні реакції, які не властиві їй у стані активності. Наслідки можуть зачіпати сферу сприймання (позитивні та негативні ілюзії, порушення відчуття суб'єктивного часу), пам'ять (забування або пригадування певних подій і фактів з минулого життя, активація процесів запам'ятовування нового матеріалу), увага (підвищення концентрації і розподілу), мислення (порушення нормальної логіки, підвищення творчості), особистості (зміна мотивації, звичок, настрою, ставлення до людини).

- *Зараження* – неусвідомлювана, мимовільна схильність людини до певних психічних станів під впливом емоційної реакції інших людей в процесі контакту. Зараження – це процес передавання емоційного стану від одної людини до іншої на рівні психічного контакту.

Дію зараження можемо спостерігати у натовпі. Натовп – зовні неорганізована спільність, що діє вкрай емоційно і однотайно; сукупність індивідів, що складає багаточисельну аморфну групу, в якій більшість немає прямих контактів між собою, але зв'язаних яким-небудь загальним більш менш постійним інтересом. У цьому випадку людина натовпу повною мірою випробовує на собі вплив первинних потягів, що активно виявляються в відчуттях загального єднання, коли

психіка людей підпорядкована єдиним поривам унаслідок значного послаблення критичності.

- *Сновидіння* – це переживання уві сні психічних явищ - образів, подій, явищ, ідей, бажань тощо. Вони носять суб'єктивний індивідуальний характер і певною мірою є віддзеркаленням життя в стані бадьорості, відображаючи основні його аспекти в опосередкованому, символічному вигляді. В більшості випадків носять зоровий характер і пов'язані з фазами швидкого сну. Сновидіння є матеріалом для дослідження неусвідомлюваних форм психічної діяльності. Сновидіння – це незалежні, спонтанні прояви несвідомого; фрагменти мимовільної психічної активності, що досить усвідомлюються, щоб бути відтвореними у стані бадьорості.

Згідно З. Фрейда, сновидіння оберігають сам сон від переривання і, також, це спроба задоволення бажання у вигляді галюцинаторно-образного представлення [1, с. 318; с. 342-343]. Причиною сновидіння є незадоволене бажання.

Також сновидіння можуть послаблювати напруженість внутрішнього конфлікту та сприяти відновленню пошукової активності.

Мотиваційно-поведінкова сфера, яку можна поділити на мотиваційну і поведінково-регулятивну. Мотиваційна: потяги та мотиви поведінки, настановлення. Поведінково-регулятивна: психологічні захисти, автоматизми, стереотипи та мовленнєві, культурні, ідеологічні і інші міфи.

- *потяги і мотиви поведінки.* *Потяг* – прагнення до задоволення неусвідомленої або слабо усвідомленої потреби, це першоджерело будь-якої психічної активності та поведінки. *Мотив* – внутрішня рушійна сила, що спонукає людину до дії. З. Фрейд вперше звернув увагу на те, що в основі багатьох дій й вчинків особистості лежать неусвідомлені потяги, мотиви та афекти.

Аналізуючи життя та творчість української художниці Катерина Білокур можемо побачити дію потягу. Він штовхав її і давав наснагу малювати, це було те, чому вона не могла опиратися, незважаючи на перешкоди, заборону батьків, осуд односельців. Дякуючи тому, що жінка прислухалася до того, що йшло з надр несвідомого, маємо зараз неймовірні картини (потяг об'єднався з талантом).

Інколи дія потягу може призвести до негативних наслідків, коли людина не може опиратися потягу, який штовхає її до стосунків з партнером, який є небезпечним.

Обмовки, описки, забування, нелогічні дії, регулярне переїдання, майже повна відмова від їжі тощо – причини всіх цих проявів знаходяться у сфері несвідомого. З. Фройд у книзі «Психопатологія повсякденного життя» наводить чимало прикладів цих проявів, які зроблені під впливом несвідомого.

- *Настановлення* – цілісна, недиференційована і несвідома готовність, схильність людини до певного сприймання і ставлення до дійсності, яка задає напрям активності та реагування. У радянській психології загально психологічну теорію *настановлення*, як «границі» між суб'єктивним та об'єктивним, розробив Дімітрі Узнадзе.

Виникнення *настановлення* залежить від наявності у людини актуальної потреби та об'єктивної ситуації для її задоволення.

Поведінково-регулятивна сфера: *психологічні захисти, автоматизми, сомнамбулізм, стереотипи та мовленнєві, культурні, ідеологічні і інші міфи,*

- *Психологічні захисти* – система механізмів та типових способів, спрямованих на мінімізацію дезорганізуючих емоційних переживань (тривоги, страху, провини, сорому, горя, відрази, агресії тощо) і збереження самоповаги в ситуації приниження, критики, осуду, невдачі тощо.

Психологічні захисти допомагають пережити виклики життя, справитися або мінімізувати інтенсивність негативних переживань. Кожна людина віддає перевагу певному набору захистів, які стають невід'ємною частиною її індивідуального стилю боротьби з труднощами та способами здорової творчої адаптації до навколишнього середовища.

Психологічні захисти поділяють на примітивні та зрілі. *Примітивні* допомагають опанувати потужними переживаннями, не втратити контакт з реальністю, але при цьому людина неадекватно сприймає дійсність, викривляє та ретушує її. Адекватне розуміння реальності було б катастрофічним для неї, воно б лише посилило тривогу та дезорганізувало її. До примітивних захистів відносять: *примітивну ізоляцію, ідеалізацію, знецінення, заперечення, проекцію, інтроекцію, розщеплення* тощо.

Таблиця 2

Примітивні захисти

Примітивні захисти	Визначення
<i>Примітивна ізоляція</i> «Фантазуй, але нічого не роби»	механізм за допомогою якого, з напругою і тривогою, які виникають при взаємодії з людьми, справляються фантазуючи або ізолюючись від міжособистісних контактів
<i>Ідеалізація</i> «Зроби це досконалим або ідеальним»	уявлення будь-кого досконалим, кращим, ніж він є насправді, перебільшення його чеснот, що дає змогу пережити сором за власну недосконалість
<i>Знецінення</i> “Зроби це не цінним та поганим”	зворотній бік ідеалізації, руйнування ідеалізованого образу, “скидання з п’єдесталу” на який ідеалізуючий помістив певний об’єкт
<i>Заперечення</i> «Не визнавай цього»	спосіб за якого страх, чи тривога, чи провина, чи сором, які виникають при стиканні з певною інформацією, опановуються через несвідому відмову прийняти існування неприємностей, ігнорування того, що відбувається, ставлення до нього так, нібито їх ніколи не було
<i>Проекція</i> «Звинувать когось або щось»	приписування (перенесення) власних почуттів, бажань і мотивів, властивостей, які людина не хоче визнавати, розуміючи їх соціальну неприйнятність, на іншу особу (<i>тобто це процес в результаті якого внутрішнє помилково сприймається як те, що приходить ззовні</i>)

<p><i>Інтроекція</i> «Привласни чуже»</p>	<p>механізм за допомогою якого людина справляється з відчуття безпорадності, страху покарання чи втрати любові батьків, впускаючи всередину себе певні ідеї, настановлення, переконання тощо значущої людини без їх «переварювання», без опрацювання, критичного осмислення, проживання і тоді, те, що йде ззовні, помилково сприймається як те, що відбувається усередині.</p>
<p><i>Розщеплення</i> «Розділи світ на чорне, або біле»</p>	<p>сприйняття та мислення в «чорно-білому кольорі», тобто, в термінах крайнощів: «хороший» або «поганий», «всемогутній» або «безпорадний» тощо. Приписування всьому певних протилежних валентностей, що викривляє реальність, але дозволяє людині упорядкувати, структурувати навколишній світ і таким чином, орієнтуватися в ньому.</p>

Зрілі захисти забезпечують оволодіння дезорганізуючими емоційними переживаннями, збереження позитивного відчуття «Я» та цілісності людини не викривляючи дійсність, тобто зумовлюють більш ефективний рівень регуляції поведінки та взаємодії порівняно з примітивними захистами: *раціоналізація, витискування, ідентифікація, заміщення, регресія, реактивне утворення, сублімація, ізоляція афекту* тощо.

Таблиця 3

Зрілі захисти

<p><i>Заміщення</i> “Вибери доступний і безпечний об’єкт”</p>	<p>перенесення дій, спрямованих на недоступний об’єкт, на дію з доступним об’єктом. Заміщення знімає напругу, яка виникає внаслідок того, що людина не може відкрито виразити емоції (агресію, роздратування, огиду, любов, турботу тощо) у певному напрямку.</p>
<p><i>Ідентифікація</i> «Будь таким як він, щоб не втратити його»</p>	<p>перенесення на себе почуттів, якостей, особливостей поведінки, притаманних іншій людині та не доступних, але бажаних для себе.</p>
<p><i>Раціоналізація</i> «Найди цьому виправдання»</p>	<p>використання інтелектуальних можливостей для виправдання неуспішних дій, неетичних прагнень та вчинків, щоб справитися з різними негативними почуттями, які при цьому виникають.</p>
<p><i>Сублімація</i> «Перетвори це на щось прийнятне»</p>	<p>трансформація біологічних імпульсів (сексуальних та агресивних) у соціально схвальні форми активності (мистецтво, наукова діяльність, спорт).</p>

<p><i>Реактивне утворення</i> «Перетвори це на протилежне»</p>	<p>перетворення негативного переживання в позитивне, і навпаки, для того, щоб звести тривогу до мінімуму (наприклад, прив'язаність в презирство, ворожість у дружлюбність)</p>
<p><i>Ізоляція афекту</i> «Не відчувай»</p>	<p>механізм відщеплення емоційного переживання і заміна його розумінням</p>

в) *Автоматизми (від грец. *automatus* – самодіючий)* – дії, що здійснюються з умови безпосередньої участі свідомості. При автоматизмах встановлюється чіткий однозначний зв'язок між певними властивостями ситуації і серією дій, які раніше були свідомими. Шляхом просування від простих дій до складних, неодноразово повторювання рухів і дій, людина починає робити це автоматично у певній послідовності, набуваючи майстерності. Отже, дії, які усвідомлювалися, ставши автоматичними, переходять на рівень передсвідомого, завдяки чому, розвантажується робота свідомого.

- *Неусвідомлюваний супровід свідомих дій* – це мимовільні рухи, тонічна напруга, міміка, пантоміміка і вегетативні реакції (сльози, тремтіння, зміни зіниць). Приклад: людина, яка згадує, щось приємне, чи вболіває за улюблену футбольну команду, чи бачить, маленьку дитину, що перечепилась, впала і розбила коліна, реагує на ці події певною мімікою, вегетативними реакціями, не помічаючи цього.

Такі прояви реагування включені в спілкування між людьми і є додатковими (поряд з мовленням) засобами комунікації, які називаються невербальними. Вони можуть бути використані як об'єктивні показники різних психологічних характеристик людини — її бажань, думок, переживань тощо.

- *Сомнамбулізм (від лат. *somnus* – сон і *ambulare* – гуляти)* – особлива складна форма неусвідомленої поведінки, пов'язана з ходінням вночі у стані сну.

Під час сну, як писав І. П. Павлов, розвивається охоронне гальмування, що поширюється на кору великих півкуль і підкоркові структури. В стані сомнамбулізму гальмування охоплює лише кору і не поширюється на підкорку. Але окремі ділянки кори, наприклад, руховий аналізатор, що здійснює регуляцію рухів і їх координацію, зоровий і тактильний аналізатори залишаються в активному стані. Гальмуванням інших відділів кори можна пояснити відсутність контролю за своїми діями і те, що в подальшому людина не пам'ятає, де вона ходила, що робила, а також те, що людина не відчуває страху, коли ходить небезпечними місцями.

У дітей сомнамбулізм зустрічається досить часто, але з віком проходить, при цьому вони психічно абсолютно здорові. У дорослих сомнамбулізм вимагає серйознішої уваги.

- *Стереотипи та мовленнєві, культурні, ідеологічні і інші міфи, які визначають поведінку людей, що належать до однієї культури.*

Стереотип (від дав.-грець. *Στερεός* – твердий, об'ємний і *τύπος* – «відбиток») – стандартизований образ або емоційно забарвлене і стійке уявлення про певні явища чи об'єкти, в якому виражається звичне ставлення людини до них, що склалося під впливом умов її буття і попереднього досвіду.

Стереотип діє неусвідомлено. Дію стереотипу ми можемо спостерігати при соціальній перцепції (сприймання людини людиною). Механізм стереотипізації задіюється при сприйманні незнайомої людини, дозволяючи скласти про неї певне враження ще до того, як то буде перевірено в реальності. Стереотипи є різноманітними, включають і політичні, і етнічні, і гендерні, національні тощо. Стереотипи базуються на уявленнях попередніх поколінь, також на їх формування впливає весь процес життя, навчання, виховання

людини, її приналежність до певної національної групи, сім'ї, референтної групи тощо.

Прикладом прояву мовленнєвих, культурних, ідеологічних та інших міфів, які визначають поведінку людей, що належать до однієї культури, може бути поняття ментальності, яка об'єднує як свідомі, так і несвідомі складові. Зазвичай, цей термін позначає сукупність настановлень і схильностей людини, соціальної групи або народу діяти, мислити, відчувати і сприймати світ певним чином. Це поняття характеризує глибинні риси психіки і поведінки, воно в концентрованому вигляді відображає єдність раціональних форм свідомості (науку, філософію, політичну ідеологію, релігію і т. п.) і світу несвідомих структур, неусвідомлених культурних кодів, що визначають поведінку людей. Неусвідомлені елементи входять в ментальність: властивий певній нації варіант світосприймання, поведінки, який реалізується на загальній мовленнєвій, культурній і морально-етичній основі.

Численні дослідники майже однотайно наводять кілька базових взаємопов'язаних особливостей традиційного політичного менталітету українців, серед яких: екзистенціальний індивідуалізм, егоцентризм, інтроверсивність (спрямованість психіки на внутрішній світ), ескапізм (прагнення до ілюзорного мрійництва), консерватизм, кордоцентричність (від латин. cordis – серце), соціальний егалітаризм (прагнення до соціальної рівності), провінційність, загальна аполітичність, анархічність тощо.

Висновки. Нами зроблена спроба узагальнити і систематизувати певний прошарок психічних явищ, які знаходяться поза свідомістю. Це дає змогу розширити горизонти розуміння та проникнення у сутність та прояви цих психічних феноменів. У

подальшому було б цікаво проаналізувати взаємозв'язок між цими явищами.

Література:

1. Фрейд З. Психология бессознательного: Сб. произведений / Сост., науч. ред., авт. вступ. ст. М.Г. Ярошевский. - М.: Просвещение, 1990. - 448 с.
2. Гиппенрейтер Ю.Б. Введение в общую психологию. Курс лекций. – М.: «ЧеРо», при участии издательства «Юрайт», 2002. – 336 с.
3. Немов Р. С. Общие основы психологии. Кн. 1. 4-е изд. – М.: Владос, 2003. - С. 139-142.
4. Психологія та педагогіка: Навч. посіб. Л.А Колесніченко, М.В.Артюшина, О.М. Котикова та ін.; За заг. ред. Колесніченко. - К.: КНЕУ, 2008. – С.162-190.
5. Блейхер, В.М., Крук И.В Толковый словарь психиатрических терминов. – Воронеж: НПО "МОДЭК", 1995. – 640 с.
6. Загальна психологія: Підручник / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З. В. Огороднійчук, Т.М. Лисянська. – К.: Либідь, 2005. – С. 464.
7. В. Зеленский. Словарь аналитической психологии. – М.: Когито-Центр, 2008. - 336 с.
8. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: В 2-х т. - М., 1989. - Т. 1. - С. 12 - 62, 175 - 190.

References:

1. Frejd Z. Psihologiya bessoznatel'nogo: Sb. proizvedenij / Sost., nauch. red., avt. vstup. st. M.G. YAroshevskij. - M.: Prosveshchenie, 1990.-448 s.
2. Gippenrejter YU.B. Vvedenie v obshchuyu psihologiyu. Kurs lekcij. – M.: «СHeРо», pri uchastii izdatel'stva «YUrajt», 2002. – 336 s.
3. Nemov R. S. Obshchie osnovy psihologii. Kn. 1. 4-e izd. - M.: Vlados, 2003. - S. 139-142.

4. *Psihologiya ta pedagogika: Navch. posib.* L.A Kolesnichenko, M.V.Artyushina, O.M. Kotikova ta insh.; Za zag. red. Kolesnichenko. - K.: KNEU, 2008. – S.162-190.
5. *Blejher, V.M., Kruk I.V Tolkovyj slovar' psihiatricheskih terminov.* – Voronezh: NPO "MODEHK", 1995. – 640 s.
6. *Zagal'na psihologiya: Pidruchnik / O.V. Skripchenko, L.V. Dolins'ka, 3. V. Ogorodnijchuk, T.M. Lisyans'ka.* – K.: Libid', 2005. – S. 464.
7. *V. Zelenskij. Slovar' analiticheskoy psihologii.* - M.: Kogito-Centr, 2008. - 336 s.
8. *Rubinshtejn S.L. Osnovy obshchej psihologii: V 2-h t.* - M., 1989. - T. 1. - S. 12 - 62, 175 - 190.

V. ART

УДК: 7.01 (7.035)

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ НЕОКЛАСИЦИЗМУ В ХУДОЖНІЙ КУЛЬТУРІ У МИСТЕЦТВОЗНАВЧОМУ ДИСКУРСІ

кандидат мистецтвознавства, доцент, Шариков Д.І.

Київська муніципальна академія естрадного та циркового мистецтва,
Україна, Київ

Здійснено критичний аналіз наукових досліджень з неокласицизму в хореографічній культурі. Аналізуються наукові дослідження у галузі неокласицизму в художній культурі, сучасній хореографії, неокласичного балетного театру. Визначаються особливості неокласичних тенденцій, стилістики, естетики притаманних до напрямку і стилістики нової інтерпретації класичних форм у сучасності. Аналізуються вітчизняні та зарубіжні наукові дослідження з музичного мистецтва, літератури,

архітектури. Розкривається, естетичний та формально-технічний аспект стилістики неокласицизму в художній культурі взагалі.

Ключові слова: неокласицизм, мистецтво неокласицизму, художня культура, неокласичний стиль.

Sharykov Denys Theoretical analysis of classicism in art culture in art criticism discourse / Kyiv Municipal Academy of Variety and Circus Art, Ukraine, Kiev

The article presents a critical analysis of the scientific research on the neoclassicism in art culture and choreography. Analyzes the research in the field of neoclassicism in art culture, modern choreography, and neoclassical ballet. Determined features neoclassical trends, style, aesthetics sane direction and style of the new interpretation of the classic forms of modernity. Analyzes the domestic and foreign research on the art of music, literature and architecture. It reveals the aesthetic and formal-technical aspect of the neoclassical style in the artistic culture in general.

Keywords: neoclassical, neoclassical art, art culture, neoclassical style.

Постановка проблеми.

Проблема, якій присвячене дослідження, є цікавою тим, вперше в вітчизняному мистецтвознавстві аналізуються дослідження з неокласицизму в художній культурі. Саме, конкретизація і узагальнення неокласичного спрямування у галузі різних мистецтв художньої культури визначила тематику дослідження.

Аналіз досліджень.

Вітчизняні наукові дослідження в області неокласицизму представлені працями О.А. Вешневської, Г.М. Поклонської, В.Я. Реді, І.К. Сацика; Зарубіжні дослідження неокласицизму в літературі й

музиці, архітектурі, представлені працями – В.П. Варунца, А.М. Горбачова, М.С. Друскіна, Н.Ю. Молока, Г.І. Ревзіна, Р.В. Шаталіної.

Мета статті.

Метою є – проаналізувати особливості наукових досліджень з неокласицизму в художній культурі.

Завданнями є:

- проаналізувати дослідження науковців з даної проблематики
- визначити характеристику і особливості специфіки неокласицизму художній культурі.

Виклад основного матеріалу.

Розуміння філософії та естетики неокласицизму в хореографічній культурі можливе лише через чітке усвідомлення аналізу неокласицизму в художній культурі.

Дослідження в галузі неокласицизму в художній культурі представлені у великому обсязі здебільшого, в архітектурі, літературі й музиці. Вивчення неокласицизму в сценічному мистецтві, висвітлені. Однак, цей розгляд стосується виключно неокласичних балетів Ігоря Стравінського в руслі музикознавства, а також окремих представників балетного театру другої половини ХХ століття.

Диференціація наукових досліджень неокласицизму у художній культурі побудована наступним чином: вітчизняні наукові дослідження, які стосувалися аналізу і розвитку неокласицизму в літературі, музиці, архітектурі, представлені працями О.А. Вишневської, Г.М. Поклонської, І.К. Сацика.

О.А. Вишневська у праці «Рецепція античності у творчості неокласиків, акмеїстів, скамандритів» визначила, що античність посідає важливе місце в творчості українських неокласиків. Глибоку і послідовну орієнтацію на античні образи й сюжети помічено в статтях і художніх творах М. Зерова, М. Рильського, П. Филиповича, Ю.

Клена. Вони одностайні в сприйнятті античних авторів як майстрів, а їхніх художніх творів – як зразків довершеного мистецтва, яке варте наслідування. Через образи античних героїв-чоловіків неокласики розробляють концепцію людини ренесансно-класицистичного типу. За посередництвом образів античних красунь М. Зеров, М. Рильський, Ю. Клен формують власну естетику, орієнтовану на самодостатність довершеної краси.

Висвітлено, що російські акмеїсти (М. Гумільов, О. Мандельштам, М. Кузьмін) і польські скамандрити (Я. Івашкевич, Ю. Тувім) формують власну концепцію творчості й неокласицистичну естетику, використовуючи античну тематику в художніх творах і літературно-критичних статтях. Уточнено, що неокласики, акмеїсти і скамандрити сформувалися завдяки неокласицистичної стильової течії модернізму, основою дискурсу якої є антично-ренесансно-класицистична естетика. Проаналізовано, протистояння класицистів і романтиків XVIII століття і полеміку з неокласицистами й неоромантиками початку ХХ століття.

Визначено, що антична тематика у творчості неокласиків, акмеїстів і скамандритів – це підґрунтя для формування неокласицистичної естетики і концепції творчості. Розглянуто образи античної міфології, літератури в творчості представників трьох об'єднань, а також окреслено послідовну і завершену концепцію їхньої творчості.

Визначено, що античні поети (Гомер, Овідій, Вергілій, Горацій, Катулл) стають уособленням ідеального митця, а їхні твори – зразками довершеного мистецтва, на яке має орієнтуватися сучасний поет. Звернено увагу на те, що в розроблянні власної естетики широко використовують ідеї античних філософів (Сократа, Платона, Аристотеля, Аристарха).

О.А. Вишнеvsька довела, що *неокласицисти в літературі* (якими були різною мірою українські неокласици, російські акмеїсти, польські скамандрити): відмовились від жорсткої орієнтації на нормативне мистецтво, а також підпорядковувати мистецтво державі. В трактуванні процесу творчості, загалом віддаючи повновладдя розуму, все ж враховували ірраціональні аспекти творчості, усвідомлювали важливість ірраціонального, інтуїтивного у внутрішньому світі митця. У концепції людини почуття обов'язку як визначальна риса позитивної особистості підпорядковується патріотичним почуттям [2, с. 8–14].

Раціоналізовано процес творчості, роблячи його контрольованим на всіх етапах, як і в класицистів. Неокласицисти для мети власної творчості створили довершений «ідеал», бездоганний твір, процес творчості підпорядкували результатам. Неокласицисти стверджували, що античність – зразкове мистецтво, а процес творчості – навчання у класиків, вивчення зразкових творів, засвоєння правил, копітка й наполеглива праця. Доводили, що досконалий твір – гармонійний, добірний за змістом, віртуозний за формою. О.А. Вишнеvsька, довела, що а основі поетики неокласицизму – модернізований мимезис Аристотеля.

О.В. Панченко у праці «Неокласичний філософський підхід до розуміння історичного процесу» виявила обмеження і евристичний потенціал філософських парадигм, що визначають функціонування системи сучасного соціально-історичного знання класици, модернізму і постмодернізму.

Сформулювала положення гносеологічного, аксіологічного, естетичного та художнього принципів неокласичного підходу філософського методу: історизм, системність, а також ціннісний універсалізм і його важливі конкретизації – гуманізм і

трансценденталізм. Визначила одну з суттєвих характеристик сучасного перехідного етапу соціальної еволюції – дисгармонію взаємодії культурних і цивілізаційних елементів соціокультурних систем. Відобразила неокласичне розуміння конструювання гіпотетичної моделі майбутньої глобальної цивілізації шляхом затвердження універсальних, передусім, етичних та естетичних цінностей і норм у формуванні планетарної свідомості й домінант у художній культурі [6, с. 6–15].

Г.М. Поклонська у праці «Витоки неокласичних тенденцій в архітектурі першої половини ХХ століття (на прикладі творчості архітектора-неокласика І.О. Фоміна)» звернула увагу на те, що поява неокласицизму (як програмного звернення до мистецтва минулого, зокрема до традицій класицизму) на початку ХХ століття зумовлена прагненням спроектувати «вічні» естетичні цінності на тривожні й суперечливі реалії життя.

Вона, звернула увагу на те, що ідейному і формальному ладові існуючих течій, оснований на пошуках відповідності дійсності, у неокласицизмі протистоять ідеальність форм і образів, «незалежних» від конкретно-історичного змісту. Визначила, що творчий шлях Івана Фоміна як неординарної, масштабної постаті, яка жила і працювала в дуже складний, насичений культурними подіями час.

Стверджувала, що він завжди намагався бути в «авангарді» художньої практики, початку в рамках модерна. Потім, очоливши неокласичний напрям, а пізніше, в постреволюційний період, активно намагався відшукати нове втілення класики. Проводячи контекстний аналіз наявних фотографій інтер'єрів робіт Івана Фоміна, дійшла висновку, що неокласичні інтер'єри, мали такі загально-стильові характеристики: тематика неокласичних інтер'єрів протягом усього періоду, як правило, була монументальною; принцип єдності

простору, ансамблю, ритмічної організації інтер'єрів, їхньої цілісності, підпорядковування єдиному художньому початку, що стало основною підвалиною неокласиків. Стверджувала, що виховання нового покоління на неокласичних традиціях, переглянутих у призмі сучасних досягнень, є єдиним засобом виходу з кризової ситуації, створеної нині у світі [7, с. 81–95].

В.П. Варунц у праці «Публіцистика І.Ф. Стравінського і С.С. Прокоф'єва як проблема джерелознавства та музикознавства», проаналізував в музикознавчому ракурсі публіцистику І.Ф. Стравінського і С.С. Прокоф'єва, їхні особисті архіви, розглянув питання музичної документалістики з даної проблеми. Порівняв і проаналізував музикознавчі погляди І.Ф. Стравінського і С.С. Прокоф'єва на різні підходи і розвиток російської композиторської школи. Вказав, що музичні композиторські методи до 20–40-х років ХХ століття вже викристалізувалися в силу підпорядкування неокласицизму інших стилів і форм власного напрямку.

У праці «Історичний аспект проблеми неокласицизму» визначив, що в музичній стилістиці неокласицизм гармонійно поєднувався і синтезувався з академічною традицією й новітніми інноваціями. Уточнив, що в музиці неокласицизм, на відміну від стилізатора не захоплюється проблемою впізнаваності форми музичної епохи твору, а запозичення прийому для створення нового твору. Тобто відроджувалися музичні прийоми музики Ренесансу, бароко для надання їм сучасного звучання [].

А.М. Горбачов у праці «Неокласичний стиль лірики В.Ф. Ходасевича 1918–1927 років» дав аналіз оцінки лірики В.Ф. Ходасевича в літературно-критичному контексті першої третини ХХ століття. Досліджував особливості неокласичного стилю лірики В.Ф. Ходасевича в руслі філологічного підходу. Охарактеризував лірику

В.Ф. Ходасевича і художні способи його вираження. Уточнив стильову своєрідність поетичної картини його світу. Розглянув проблему сюжету в циклах В. Ф. Ходасевича «Шляхом зерна», «Важка ліра», «Європейська ніч» [3, с. 9–14].

М.С. Друскін у праці про «твори Ігоря Стравінського» дав рецензію на наукову роботу А.В. Вульфсона за балетами Ігоря Стравінського «Агон», «Аполлон Мусагет», зокрема проаналізував особливості змістовності в мистецтвознавчому описі балетів, їхню стилістичну і жанрову насиченість. Виділив позитивну особливість у тому, що вдало розкрито хореографічну інтерпретацію в складній неокласичної музиці І. Стравінського. Вказав на важливість і цінність наукової роботи з даної проблематики, а також дав рекомендації для поліпшення досліджень у цьому напрямі [4, с. 124–132].

Н.Ю. Молок у праці «Джон Соун і архітектурні ідеї європейського неокласицизму» розглянув європейську архітектуру другої половини XVIII століття в широкому культурно-інтелектуальному контексті як одну з форм репрезентації нового соціального порядку. Зазначив, що вона є мовою передавання культурних і соціальних знаків з роду філософії.

Уточнив, що усталені стандарти і межі архітектурознавства порушені, в результаті того, що архітектура другої половини XVIII століття стала об'єктом міждисциплінарних досліджень, у яких наперед вийшли низькі соціальні теми – в'язниця, руйнування і кладовище. Довів, що звернення до цих тем їхній комплексний історико-теоретичний аналіз виявляє певну наукову новизну подібних досліджень.

Реконструював ситуацію, де сформувався абсолютно новий тип мислення, яка усвідомила архітектуру як теоретичну дисципліну, і зробив еkleктизм своїм творчим методом, а також виділив історичні

корені еkleктики, її витoki. Визначив важливі теми: перша – пов'язана з інтерпретацією однієї з основних проблем в архітектурі другої половини XVIII століття; друга – історичної концепції архітектури [5, с. 12–19].

Отже, аналіз наукових джерел з неокласицизму у художній культурі, а також історичний процес розвитку, модифікації та трансформації класичних тенденцій мистецтва у ретроспективі часу визначає наступне.

Неокласицизм (від *нео*, *νεο* – новий) – назва різних художніх явищ останньої третини XIX–XX століть, що тяжіють до класичних традицій античного мистецтва: від архаїки до еллінізму (800–30 рр. до н. е.) – в архітектурі та скульптурі: класичних традицій Ренесансу і нового часу в виражальних засобах архітектури, скульптури, музики стилістики бароко, класицизму (1580–1830 рр.). Ширше неокласицизм прагне до відродження ідеалів мистецтва попередніх епох [202].

На відміну від «класицистичних вимог, канонів і зразків» доби італійського Ренесансу (1400–1600 рр.) або від французького класицизму (1640–1840 рр.), неокласицизм розглядає античність не як культурний ідеал, а як матеріал для символізації асоціативних варіацій і деконструкції, для відображення сучасних соціокультурних та інтелектуальних проблем.

Сюжети і герої античних міфів, образотворчі форми античного мистецтва, загальні уявлення про античну культуру і цивілізацію в контексті світової історії постають у неокласицизмі як умовний код сучасних культурних рефлексій; архетипічний каркас художньо-філософських ілюзій XX століття, культурно-історичне тло вирішування «вічних проблем людства» в цілому стрімко і трагічно мінливому світі сучасної культури й цивілізації [313, с.

49–50].

Висновки.

Отже, термін і поняття «неокласицизм» вживається для позначення класичних тенденцій в образотворчому мистецтві й музиці другої половини XIX – першої половини XX століть. Виникнення неокласицизму зумовлене прагненням протиставити сучасній реальності в художній культурі (передусім модерністським течіям – футуризму, абстракціонізму, кубізму, дадаїзму, сюрреалізму, експресіонізму), з її запереченням академічної традиції, трагізмом і відчуженістю людської особистості, вічні цінності, відродити високий стиль класичного мистецтва. Неокласицизм утверджує ідеальні, позачасові образи, вільні від усього конкретного, викликаного плином реального часу та соціокультурних процесів в історії.

Література:

1. Варунц В.П. Публицистика И.Ф. Стравинского и С.С. Прокофьева как проблема источниковедения и музыковедения: автореф. дис. ... доктора искусствоведения.: спец. 17.00.02 / В. П. Варунц. – М.: Моск. гос. консерватория им. П.И. Чайковского, 1994. – 80 с.
2. Вишнеvsька О.А. Рецепція античності у творчості неокласиків, акмеїстів, скамандритів: автореф. дис. ... канд. філологічних наук: спец. 10.01.05 / О.А. Вишнеvsька. – Т.: Тернопільський держ. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка, 2011. – 16 с.
3. Горбачев А.М. Неоклассический стиль лирики В.Ф. Ходасевича 1918–1927 гг.: автореф. дис... канд. філол. наук: спец. 10.01.01 / А.М. Горбачев. – Ставрополь: Ставрополь. гос. ун-т, 2004. –17 с.
4. Друскин М.С. Собрание сочинений: в 7 томах / ред.-сост. Л.В. Ковнацкая; Рос. ин-т истории искусств; СПбГК. – Т. 4: Игорь

Стравинский / М.С. Друскин; ред. кол.: Л.В. Ковнацкая и др. – СПб.: Композитор Санкт-Петербурга, 2009. – 584 с.: ил.

5. *Молок Н.Ю. Джон Соун и архитектурные идеи европейского неоклассицизма: автореф. дис. ... канд. искусствоведения: спец. 17.00.09 / Н.Ю. Молок. – М.: Гос. ин-т искусствознания, 1997. – 24 с.*

6. *Панченко О.В. Неокласичний філософський підхід до розуміння історичного процесу: автореф. дис. ... канд. філософ. наук: спец. 09.00.03 / О.В. Панченко. – Х.: Харків. військ. ун-т, 2004. – 19 с.*

7. *Поклонська Г.М. Витоки неокласичних тенденцій в архітектурі першої половини ХХ ст. (на прикладі творчості архітектора-неокласика І.О. Фоміна) / Г.М. Поклонська // Вісник Харків. держ. академії дизайну і мистецтв. – 2004. – № 8. – С. 81–95.*

References:

1. *Varunc V.P. Publicistika I.F. Stravinskogo i S.S. Prokof'eva kak problema istochnikovedeniya i muzykovedeniya: avtoref. dis. ... doktora iskusstvovedeniya.: spec. 17.00.02 / V.P. Varunc. – M.: Mosk. gos. konservatoriya im. P.I. CHajkovskogo, 1994. – 80 s.*

2. *Vishnevs'ka O.A. Recepciya antichnosti u tvorchosti neoklasikov, akmeistiv, skamandritiv: avtoref. dis. ... kand. filologichnih nauk: spec. 10.01.05 / O.A. Vishnevs'ka. – T.: Ternopil's'kij derzh. ped. un-t im. Volodimira Gnatyuka, 2011. – 16 s.*

3. *Gorbachev A.M. Neoklassicheskiy stil' liriki V.F. Hodasevicha 1918–1927 gg.: avtoref. dis... kand. filol. nauk: spec. 10.01.01 / A.M. Gorbachev. – Stavropol': Stavropol'. gos. un-t, 2004. – 17 s.*

4. *Druskin M.S. Sobranie sochinenij: v 7 tomah / red.-sost. L.V. Kovnackaya; Ros. in-t istorii iskusstv; SPbGK. – T. 4: Igor' Stravinskiy / M.S. Druskin; red. kol.: L.V. Kovnackaya i dr. – SPb.: Kompozitor Sankt-Peterburg, 2009. – 584 s.: il.*

5. *Molok N.YU. Dzhon Soun i arhitekturnye idei evropejskogo neoklassicizma: avtoref. dis. ... kand. iskusstvovedeniya: spec. 17.00.09 / N. YU. Molok. – M.: Gos. in-t iskusstvoznaniya, 1997. – 24 s.*
6. *Panchenko O.V. Neoklasichnij filosofs'kij pidhid do rozuminnya istorichnogo procesu: avtoref. dis. ... kand. filosof. nauk: spec. 09.00.03 / O.V. Panchenko. – H.: Harkiv. vijs'k. un-t, 2004. –19 s.*
7. *Poklons'ka G. M. Vitoki neoklasichnih tendencij v arhitekturi pershoi polovini HKH st. (na prikladi tvorchosti arhitekтора-neoklasika I.O. Fomina) / G.M. Poklons'ka // Visnik Harkiv. derzh. akademii dizajnu i mistectv. – 2004. – № 8. – S. 81–95.*

CONTENTS

I. ECONOMICAL AND POLITICAL SCIENCES

Role and place control mechanism in the concept of sustainable development region

PhD in Economical Sciences, Zhuchenko A.M., Dyachenko A.P. 4

Lobbying as a factor of political process and communication

Doctor of Political Sciences, Kornienko V. A., Godnje S. P. 21

II. LEGAL AND PHILOSOPHICAL SCIENCES

Court practice in determining subject-matter jurisdiction of administrative jurisdiction

Voynolovych S.Y. 31

The Philosophical Aspects of Development of Rational Cognition

Alexeichuk I.S. 55

Science and education: the dimension of values

Shelehov Ye. A. 70

III. TECHNICAL SCIENCES

Prediction of optimal modes of operation of rapid filters with homogeneous porous loads

PhD in Technical Sciences, Klimjuk Ju.Je. 85

Swamps as a self-regulated natural system

PhD in Agricultural Sciences, Levchenko V.B., PhD in Agricultural Sciences, Shulga I.V. 97

Analysis of the effectiveness of unitary transformations in image compression algorithms

PhD, Associate Professor, Lomonosov Yu.V. 115

Especially cooking without water from natural products

PhD Engineering science, Shoful I.I. 125

IV. PEDAGOGICAL AND PHILOSOPHICAL SCIENCES

Preparation of preschool children with visual impairment to learn in school: the cooperation of teachers and parents

PhD in Pedagogical Sciences, Vertuhina V.M. 136

The content of professional training specialists of the economy branch in Ukraine

PhD in Pedagogical Sciences, Zahorodnia A.A. 153

Value-semantic competence as a part of readiness of future teachers to their professional engagement

PhD in Pedagogical Sciences, Kozachenko S. M. 162

The impact of ceremonial functions on the education of children and adolescents the east slavs

PhD in Pedagogical Sciences, Okolnycha T.V. 186

Tasks of extracurricular work in informatics in primary school PhD in Pedagogical Sciences, Assistant Professor, Ostapyovska I.I.	196
The activity of progressive representatives of education in southern lands of ukraine in the late nineteenth century in the development of the valeological education Pienov V. V.	206
Patterns of the non-conscious phenomena manifestations PhD in Psychological Sciences, Associate Professor, Kolesnichenko L.A.	218
V. ART Theoretical analysis of classicism in art culture in art criticism discourse Sharykov D.	234